

Serge Basso de March

Homokóra alján

(L'envers du sable)

Úgy döntöttem, a homokóra alól nézem meg magam. Semmi újat nem teszek, mechanikus gesztus az egész, ami a lehulló kupac aljára küld. Vakarom a bőröm a homokkupac alatt, egyszóval, mondatok ürügyén bőrfoszlányokat hagyok magam után, és, persze, sminkelek is, vonzó és elegáns akarok lenni. Minden fel lett függesztve, csak a tollam az, ami folyton utánam kajtat. A metronóm végén ott a szív, a múltó idő testébe csúsztatom kezem, a padlásom üres, életem a bolhapiacon. A jövőmet a visszapillantó tükörbe nyomtatom.

Lisztvasárnapok

(Les dimanches de farine)

A játékos fehér kezek által átformált lisztvasárnapok ideje volt ez. Családi asztalunkon ismeretlen lexikonok révén gyökereimből származó szavak bukkantak elő: mint tagliatelle vagy gnocchi. Hieroglifák után kutattam a hőszerű terepen, és semmi sem okozhatott meglepetést. Ujjaim a nagyvilág láthatalan tájait tárták fel. Ráleltem a Lascaux-barlang rajzaira is ennek a széthulló pornak a horizontján. Emésztennem kellett a várakozást, nem volt más lehetőségem. Minden türelmetlenségemre a liszt nyomta rá a maga bélyegét. A hasam egész délelőtti vágyakozása csodálatosan elviselhetetlen volt.

Petőcz András fordításai

Serge Basso de March (Verdun, 1960–), francia költő

OLOSZ KATALIN

„Iszonyu volt a' harcz mely szívem és eszem közt folyt”¹

Arany Juliska² és Szabó Sámuel kapcsolatának története korabeli levelek tükrében

I.

1859-ben – tartja az Arany-kutatás – Arany János zsebjegyzőkönyvébe ceruzával írt új vers került. A féltő gondról, gyötrő aggodalomról valló verset Arany János a leányához írta, aki azonban – a költő-apa feljegyzése szerint – „nem olvasta soha” az alábbi verset.

Juliskához³

Bús az ősznek hervadása,
Hulló lombok, néma táj;
De az ősznek van varázsa,
Enyészetben néma báj.

A gyümölcs hull -- semmi: érett!
Hallgat a lomb -- semmi: szólt!
Öltsön a mező fehéret --
Semmi: oly dús zöldje volt!

Csak, ha bimbó fővel asznak
A virágok: oh, ez fáj;
Ha reménye új tavasznak,
Most születve, sírba száll.

¹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. május 30., 2. oldal – Lásd a *Függelékben* a 11. számú levelet és a 30b képet.

² Egy tudományos dolgozat szerzőjétől joggal várható el, hogy Arany János leányát az anyakönyvben bejegyzett nevén, Arany Juliánnaként nevezze meg. A szakirodalomban azonban olyan nagy hagyománya van annak, hogy Juliskaként emlegeti csaknem valamennyi irodalomtörténész, hogy ehhez a gyakorlathoz igazodtam magam is.

³ A vers címe eredetileg *J.....hoz* volt. Mint Voinovich Géza írja a kritikai kiadás jegyzetében, „a vers megvolt rendesen leírva is”. Arany ezen a példányon a cím mellé ceruzával bejegyezte: „Juliska leányom. – Első fakadó, de megcsalt érzése rágódott ifju lelkén.” Ugyancsak Voinovich Géza tájékoztat arról is, hogy a vers nyomtatásban először Arany János összes költeményeinek 1867-es kiadásában jelent meg *J.....hoz* címmel. Azt azonban nem tisztázta, hogy a vers kéziratát datálta-e a költő, mint ahogy arról sem szólt, hogy az 1867-es első kiadásban van-e keltezése a versnek. – Az, hogy a kritikai kiadásban *Juliskához* címen jelent meg a költemény, Arany János „engedélyével” történt, aki a kézi példányban a címmel kapcsolatban megjegyezte: „Ki lehet írni: Juliskához” (Arany János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951, 512. – A továbbiakban: AJÖM I.).

Óh, derülj hát, ifjú lélek,
Légy a vidám hajdani;
Gyöngé vagy még a zord télnek
Koszorúját hordani!⁴

A vers keletkezési körülményeiről legkorábban Voinovich Géza írt, akinek megadott, hogy ismerje Arany János zsebjegyzőkönyvét és benne a vers autográf kéziratát, nemkülönben a vers Arany János által készített másolatát. Voinovich először 1931-ben, háromkötetes Arany-monográfiájában ejtett szót azokról a történetekről, amelyek feltehetően közrejátszottak abban, hogy Arany János megírja *Juliskához* című versét:

Juliska már nagy leány, huszadik évében jár. Csengery Antal 1859 őszén Kolozsvárról azt írja feleségének, hogy Szabó Samu marosvásárhelyi tanár „nagyon szerelmes Julcsába. Nagyon kér, ne bocsássuk el Julcsát karácsonyig, mikor feljő. Azt mondta nekem, hogy ő ideált alkotott egy leányról, a minőt nem hitt feltalálhatni az életben. S feltalálta Julcsában, a ki megtestesült egyszerűség, tiszta kedély...”⁵ Ez évben még Kőrösről sejtet atyja Ercseyvel „komoly szülei gondok”-at.⁶ (59. aug. 15.); ébredő érzés, szerelmi bánkódás lehetett; ekkor írta atyja versét *J.....hoz*; saját könyvében odairta mellé: „Nem olvasta soha”⁷

A homályos utalásokon, találgatásokon alapuló tájékoztatást Voinovich Géza két évtized múlva sem tudta pontosabbá tenni. Az Arany János kisebb költeményeinek kritikai kiadását sajtó alá rendező Voinovich – jóllehet a vershez fűzött jegyzetében sok egyéb adatot felsorakoztatott Arany Juliskáról – a vers keletkezési körülményeiről/indítékáról nagyjából annyit tudott mondani, amennyit maga Arany János árult el szűkszavú megjegyzésében, amelyet a kézi példányban a vers címe mellé írt be ceruzával: „Első fakadó, de megcsalt érzése rágódott ifju lelkén.”⁸ E tömör, rövid mondatot Voinovich Géza csupán annyival tudta kiegészíteni, hogy Juliska „többször időz Pesten Csengeryéknél. [...] 59-ben sokáig maguknál tartóztatták, mert egy erdélyi fiatal tanár karácsonykor Pestre készült, hogy Juliskával találkozhasson [...]; ez időtájt írt Arany Ercseynek, komoly szülei gondokról (1859. aug. 15.)”⁹ E törmelékinformációkból nem derül

⁴ AJÖM I., 288–289.

⁵ Voinovich lábjegyzete: „Levél feleségéhez, 59. nov. 25. Csengery Antal Hátrahagyott iratai és feljegyzései, 469. l. Csengery mint az Akadémia küldöttségének tagja volt akkor Kolozsvárt, b. Eötvös Józseffel és Danielik kanonokkal, az Erdélyi Múzeum Egyesület alakuló ülésén.”

⁶ [AJÖM XVII., 318. (1096. sz.)] – Ez a szögletes zárójelbe tett adat Török Lajos kiegészítése Voinovich Géza Arany-monográfiájának új, 2019-es kiadásában az azóta megjelent kritikai kiadás alapján.

⁷ VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Bp., Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019, 403. – Voinovich háromkötetes monográfiája az Arany-bicentenáriumra új kiadásban egy kötetben jelent meg, ebből származik az idézet, és erre hivatkozom a következőkben is: VOINOVICH 2019. – A Voinovich-idézetet Szilágyi Mártonnak köszönöm.

⁸ AJÖM I., 512.

⁹ AJÖM I., 512. – A forrás, amelyre Voinovich hivatkozik, megnevezi az „erdélyi fiatal tanárt”: Szabó Sámuel volt.

ki, hogy Juliska csalódása összefüggésbe hozható-e azzal az erdélyi fiatal tanárral, aki Juliska látogatására készült, mint ahogy azt sem lehet tudni, hogy Arany János augusztus közepi komoly szülői gondjai késztették-e a költőt verse megírására.¹⁰

Meglepő és némiképp megmagyarázhatatlan, hogy a vers jegyzetének megírásához Voinovich Géza nem használta fel Rolla Margit 1944-ben megjelent kötetét, amelyben a szerző – Arany Juliska Gyulai Pálné Szendrey Máriának írt és általa felfedezett levelei alapján – elsőként foglalkozott érdemben a vers háttérében meghúzódozó történettel: Arany Juliska szerelmi csalódásával és az azt övező és követő történésekkel.¹¹

Az 1859 nyarán zajló eseményekről maga Arany Juliska számolt be Gyulainának 1859. október 30-i levelében – három hónappal a történetek után: július végén náluk járt Szabó Sámuel,¹² és megkérte a kezét, ő azonban akkor mást szeretett, és hitte, hogy szerelme viszonzásra talált. Apját ezért arra kérte, hogy ne akadályozza boldogságát, ne adja ahhoz, ki iránt a becsülésen kívül semmi más nem érez. Apja nagyon elégedetlen volt választásával, de a szülők végül mégis belenyugodtak abba, hogy Juliska kövesse „szíve sugallatát”. Szabó Nyitrába utazott azzal a „határozattal”, hogy tíz nap múlva visszamegy a válaszáért. A tíz nap alatt azonban váratlanul kiderült, hogy Juliska méltatlanra pazarolta fiatal szíve minden érzelmét: meggyőződött arról, hogy akit oly forrón szeretett, becsapta, kijátszotta. Mikor Szabó visszatért a válaszáért, a megrendítő

¹⁰ Itt jegyzem meg, hogy a vers keletkezésének körülményeiről Arany János költeményeinek újabb kiadásaiban sem találunk több információt (vagy még annyit sem), mint Voinovich 1951-es jegyzetében.

¹¹ ROLLA Margit, *Arany estéje*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944. 35–44. – A továbbiakban: ROLLA 1944.

¹² Szabó Sámuel 1829. május 16-án született Székelyföldváron, ahol apja gazdatiszt volt. Hétéves korától a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban nevelkedett. Középiskolai tanulmányai utolsó évében az iskolapadból egyenesen a szabadságharc foratagába került. Rövid tüzérségi kiképzés után 1849 márciusától részt vett Gábor Áron mellett Háromszék önvédelmi harcaiban. Főhadnagyi rangban Zsibónál tette le a fegyvert 1849. augusztus 26-án. Hogy elkerülje az erőszakos besorozást, a szabadságharc leverése után a gróf Telekiek geryeszegi birtokán bujkált asztaloslegényként. 1851–56 között magyarországi nemesi családnál nevelősködött, a téli hónapokban a pesti egyetemen vegytani, ásványtani, növénytani előadásokat hallgatott. 1856–58-ban Heidelbergben, Göttingenben és Párizsban tanult, közben beutazta Nyugat-Európát és Angliát. 1857-ben meghívták a marosvásárhelyi református kollégiumba tanárnak, állását azonban csak 1858-ban foglalta el. Tíz évet tanított Marosvásárhelyen, zömében természettudományi tantárgyakat, 1864-től magyar irodalomtörténetet is – elsőként az iskolában. Az önképzőkör helyettes tanár-elnökéként 1862-től szervezte és irányította a kollégium diákságának folklórgyűjtő mozgalmát. 1866-ban családot alapított, Nagy Péternek, a későbbi erdélyi református püspöknek a lányát vette feleségül. 1868-tól a kolozsvári református kollégiumba kapott kinevezést a természettudományi tantárgyak rendes, a magyar irodalom helyettes tanáraként. Miután elvégezte a kolozsvári egyetemen a magyar nyelv és irodalom szakot, kizárólag magyartanárként tevékenykedett ugyanebben az iskolában 1883 őszétől 1896-os nyugdíjazásáig. Élete utolsó másfél évét – 1905. január elsején bekövetkezett haláláig – bénultan, élő halottként töltötte. Életéről és munkásságáról lásd bővebben OLOSZ Katalin, *Az erdélyi néphagyományok elfelejtett gyűjtője: Szabó Sámuel = Szabó Sámuel, Erdélyi néphagyományok. 1863–1884. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Olosz Katalin. Bp. – Marosvásárhely, Európai Folklor Intézet – Mentor, 2009, 17–129. – A továbbiakban: OLOSZ 2009; a kötetre való hivatkozás a továbbiakban: SZABÓ 2009.*

csalódáson átment Juliskát szülei attól féltették, hogy dacból, keserűségből igent mond Szabónak, akit becsült, de nem szeretett. Az összetört Juliska azonban apjára bízta a válaszadást. Arany János pedig – mivel feltehetően rokonszenvesnek találta a fiatal marosvásárhelyi tanárt – „jónak látta vissza egészen még sem utasítani, de reményre jogosítani sem akarta” – tájékoztatta Juliska Gyulainét, hozzátéve még azt is, hogy „a többit azt hiszem tudod”.¹³

Hogy mi volt a „többi”, Arany Juliska idézett levelének további részéből derül ki: sem Arany János, sem Juliska nem utasította el véglegesen Szabó Sámuel, haladékat kértek tőle arra, hogy idő múlásával hátha szerelemmé alakul Juliska Szabó iránt érzett becsülése-tisztelete.¹⁴

Rolla Margit felfedezése, Arany Juliska Gyulainéhez írott leveleinek közlése óta az Arany-kutatók közül többen is érintették Arany Juliska szerelmi csalódásának problémakörét, többnyire azonban csak az Arany János életét, munkásságát befolyásoló tényezőként tértek ki erre az epizódra. Valamennyien Rolla Margit munkájára támaszkodva ismertették több-kevesebb részletezéssel a történetet, és a Juliska leveleiből származó információkat igyekeztek kutatásaik friss eredményeivel kiegészíteni. Ilyen irányú törekvésüket azonban nagymértékben korlátozta az a tény, hogy az Arany-levelezésben ritkán és akkor is enigmatikus utalásokban, félbehagyott csonka mondatokban találkozhattak a Juliska szerelmi csalódására, Szabó Sámuelhez fűződő felemás viszonyára utaló megjegyzésekkel. Talán ez is magyarázza, hogy több téves állítás, több adatokkal alá nem támasztott következtetés is helyet kapott ezekben a munkákban.

Törös László, például, tudni vélte, hogy Gyulai Pálnak és feleségének „szerető figyelmé” irányította Szabó Sámuel kérésként Arany János lányához. Állítását azonban egyetlen bizonyító adattal sem támasztotta alá.¹⁵ Ugyanő megpróbálta azt is tisztázni, hogy ki volt, ki lehetett Arany Juliska nagykőrösi szerelme. Rolla Margit ugyanis nem közölte Juliska méltatlan szerelmének a nevét.¹⁶ Törös László – nem adatok, hanem Arany Juliska nagykőrösi éveinek eseményeiből összerakott logikai konstrukció alapján – arra a következtetésre jutott, hogy Beretvás Ábrahám nagykőrösi közbirtokos (bizalmas körben Ábris) lehetett az a személy, akiben Juliska oly keservesen csalódott. Az egyetlen konkrétum, amelyre Törös elgondolását alapozta, az, hogy a fiatalember, aki bejáratos volt Aranyékhoz, Juliska barátnőjét, Gubody Rozáliát vette feleségül. Juliska tehát nemcsak szerelmében, de a barátnőjében is csalódott. Törös ennek tudta be, hogy miután az Arany család Pestre költözött, Juliska fenntartotta ugyan a kapcsolatot a Gubody családdal, de nem a hozzá korban és irodalmi érdeklődésében legközelebb álló Zinkával (Rozáliával), hanem a legidősebbel, Nellával. Zinka mintha nem is

¹³ Arany Juliska – Gyulai Pálné Szendrey Máriának, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 36–38.

¹⁴ ROLLA 1944, 38–39.

¹⁵ Törös László, *Arany János Nagykőrösön*, Nagykőrös Város Kiadása, 1978, 236. – A továbbiakban: TÖRÖS 1978.

¹⁶ „Hogy ki volt Arany Juliska méltatlan szerelme, nem kutatjuk. A levelekből látjuk: nem érdemelné, hogy nevét idejegyezzük” (ROLLA 1944, 39).

létezett volna többé számára.¹⁷ Az így előadott történet talán még hitelt is érdemelhetne, ha nem ismernénk az események időbeli viszonyait: Arany Juliska csalódása, Szabó Sámuel leánykérése 1859 nyarán, kereken egy évvel korábban történt, mint Beretvás Ábrahám és Gubody Rozália házasságkötése 1860. augusztus 6-án.

Törös László fenti elgondolása visszhangtalan maradt a szakirodalomban. Csak évtizedek múlva derült ki – Csengery Antalnak egy Gyulai Pálhoz intézett leveléből¹⁸ – hogy a Juliska csalódását okozó fiatalember nem Beretvás Ábrahám, hanem Nagyőrös református lelkészének, a későbbi helyettes püspök Báthory Gábornak a fia volt.¹⁹

Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának kutatásában jelentős előrelépést (de egyúttal téves információkat is) hozott Sáfrán Györgyi, az Arany-levelezés első két kötetének sajtó alá rendezője, aki Kolozsváron, Szabó Sámuel leszármazottainál megtalálta Arany Jánosnak azt az addig ismeretlenségben lappangó levelét, amelyben a költő-apa tapintatosan, de elutasította Szabó Sámuel, leánya kérőjét. Az nem tudható, hogy Sáfrán Györgyinek mikor jutott tudomására a levél megléte, tény viszont, hogy 1975-ben, Arany János levelezésének első kötetében már említette.²⁰ A levelet azonban, valószínű, nem másolta le, mert Szabó Sámuel leszármazottai nem járultak hozzá a közléséhez. De feltehetően azért sem, mert a levél – keletkezési ideje folytán – kívül esett kutatási körén, hiszen Arany János legkorábban 1859 nyarán írhatta, Sáfrán Györgyi viszont az Arany-levelezésnek az 1828–1851, illetve az 1852–1856 közötti anyagát dolgozta fel.²¹ A levél keletkezési idejét csak feltételezzük, lévén hogy Sáfrán Györgyi sehol nem pontosította Arany János elutasító levelének keletkezését. 1982-ben talán már ő maga sem emlékezett a levél datálására, mert *Arany János Nagyőrösön – levelezése tükrében* című tanulmányában olyan szöveggörnyezetben hozta szóba Arany János elutasító levelét, mintha azt nyomban a leánykérés után írta volna a költő-apa. Arany Juliska csalódásának, Szabó Sámuelhez fűződő viszonyának történetét Rolla Margit nyomán Arany Juliskával „mondatta el” – Juliska Gyulainéhez írott, 1859. október 30-i levelének idézésével –, majd így folytatta: „Arany – nyilván nagyon tapintatos – válasza

¹⁷ Törös 1978. 240–242.

¹⁸ Csengery Antal – Gyulai Pálnak, Pest, 1860. március 28. = *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai – Fontes ad historiam Hungariae spectantes 4.), 354. levél, 410. – A továbbiakban: SOMOGYI 1961.

¹⁹ A Csengery-levelet Korompay H. János fedezte fel és vonta be az Arany-kutatásba. Lásd *Arany János levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004, 831., 17. jegyzet. – A továbbiakban: AJÓM XVII. – Korompay H. Jánostól függetlenül magam is rátaláltam Csengery Antalnak fent említett levelére, vonatkozó részét közöltem is a Szabó Sámuel folklorisztikai-néprajzi életművét felölelő kötet bevezető tanulmányában (lásd OLOSZ 2009, 60). – Itt jegyzem meg, hogy a kötet (SZABÓ 2009) kézirat 2004 júniusára készült el, és öt évet hanyódott különböző kiadóknál, míg végül 2009 őszére könyv lett a kéziratból.

²⁰ *Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975, 459. – Arany Jánosnak erről a leveléről lásd bővebben a *Függelék* bevezetőjét, a 13. szám alatt közölt levelet, valamint a 32a-b képet.

²¹ Lásd Arany János Összes Műveinek XV. (1975) és XVI. (1982) kötetét.

Szabó Sámuel leánykérő levelére ma is megvan Kolozsvárott a leszármazottaknál, de eddig még nem engedték közölni, holott a tények ismertek, és nincs benne semmi röstellini való.”²²

A fent idézett sorok arról tanúskodnak, hogy Sáfrán Györgyi nem figyelt oda kellő alaposággal Arany Juliska beszámolójának minden részletére. Juliska azzal kezdte története elbeszélését, hogy „[...] Szabó július végén nálunk volt és szüleim előtt nyilatkozott”.²³ Sáfrán Györgyi ezt figyelmen kívül hagyta, és nem tudni, milyen meggondolásból Szabó Sámuel „leánykérő levelére” adott válaszként könyvelte el Arany János elutasító levelét. E szerint tehát a „válaszlevél” 1859 augusztusának első napjaiban születhetett. Sáfrán Györgyit megtéveszthette Juliskának az a mondata is, amelyet korábban is idéztem – „A többit azt hiszem tudod”²⁴ –, amelyből, valószínű, arra következtetett, hogy a „többi” Szabó elutasítását, Arany János elutasító levelének megírását jelentette. De – tegyük hozzá – egyúttal azt is, hogy Sáfrán Györgyi teljesen figyelmen kívül hagyta Juliska levelének további részét, ahol arról írt, hogy 1859 nyarán Szabó Sámuel sem ő, sem apja nem utasította végleg el, az idő múlására bízták annak lehetőségét, hogy időközben Juliska megszereti a messziről jött kérőt.

Sáfrán Györgyi 1982-es tanulmányában említette utoljára Arany János Szabó Sámuelnek írt közöletlen levelét. A későbbi kutatókat pedig nem foglalkoztatta a Kolozsváron őrzött Arany-levelé problematikája, olyannyira nem, hogy az Arany-kutatás teljesen megfeledkezett magáról a levélről is:²⁵ az Arany-levelezés harmadik kötetében említés sem történik róla, holott Korompay H. János, a kötet sajtó alá rendezője gondosan bejelölte a helyét azoknak a leveleknek is, amelyek elvesztek, de más levelek utalásaiból vagy más forrásból lehetett tudni egykori létükről vagy akár tartalmukról is.

Arany János e levelének ismerete nélkül Juliska csalódásának, Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatának történetét nehéz időkeretek közé helyezni. Nagyjából annyit tart számon a szakirodalom, hogy 1859 nyarán kezdődtek és zajlottak az események, amelyekről először Arany János ejtett néhány burkolt szót Ercsey Sándornak írt levelében 1859. augusztus 15-én. Családja tagjairól beszámolva Juliskáról annyit írt, hogy „ezzel sok aggódásunk volt a napokban, – komoly szülei gondok... de erről csitt”.²⁶ Az Arany-levelezésben ettől fogva hasonló jellegű utalásokkal többször is találkozhatunk, anélkül azonban, hogy pontos információt kapnánk a célzások/utalások mögött meghúzódó események menetéről, lezárulásuk idejéről. Mert ezek a szétszórt,

²² SÁFRÁN Györgyi, *Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében* = Novák László (szerk.), *Arany János tanulmányok*, Nagykőrös, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei (Acta Musei de János Arany nominati II.), 1982, 156. – A továbbiakban: SÁFRÁN 1982.

²³ ROLLA 1944, 36.

²⁴ ROLLA 1944, 38.

²⁵ Időközben Szabó Sámuel leszármazottainál is nyoma veszett a levélnek. Erről lásd bővebben a *Függelék* bevezetőjében a 13. számú levélről írottakat.

²⁶ Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1859. augusztus 15. = AJÖM XVII., 1096. levél, 138.

esetleges jelzések felbukkannak nemcsak 1859-60-ban, de még 1861-ben is, ennek következtében a szakirodalomban nem sikerült rögzíteni/pontosítani, hogy meddig reménykedett Szabó Sámuel a dolgok jobbrafordulásában, és mikor mondta ki Arany János a végső szót. Pedig Arany Juliska – a leghitelesebb tanú – erről is írt Gyulainé Szendrey Máriának egy 1860. július 22-ről keltezett levelében:

Szegény Szabó...! Itt járt Magyarországon s nem látogathat meg. Képzelem mennyi kint okozok neki ezzel ismét. De nem lehet || másképen.²⁷ Irt volt nekem és igen kért hogy engedjem azt meg hogy jöhessen el Kőrösre pár hétre: hátha nyer valamit. Bár mennyire fájlaltam is, meg kellett tagadnom mert érzettem, hogy ez csak szenvedéseimet fogná föleleveníteni a nélkül, hogy őrajta segítve lenne. S Apám írta meg ezt neki meg akarván engemet attól a kétségbeejtő, lélek mardosó perczeektől kímélni a mit érzenék százzorta nagyobb mértékben, mint egyébkor is, míg írom e levelet.²⁸

Az Arany-kutatás nem vett tudomást Juliska fent idézett leveléről, vagyis arról, hogy 1859 augusztusában nem zárult le egyszer s mindenkorra Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának története. Ennek következtében az a leegyszerűsítő narratíva rögzült a szakirodalomban, hogy 1859 nyarán Szabó Sámuel megkérte Arany Juliska kezét, Juliska azonban, aki éppen akkor ment keresztül egy megrendítő szerelmi csalódáson, a becsülésen-tiszteleten kívül mást nem érzett a nála tizenkét évvel idősebb férfi iránt, legfeljebb dacból ment volna hozzá feleségül. Ettől viszont szülei óvták. Mindezek következtében Arany János tapintatosan, de elutasította a hol marosvásárhelyi, hol kolozsvári, hol nagyenyedi tanárként emlegetett – kérőt.²⁹ És ezzel lezártnak vélték Arany Juliska rövid életének ezt az epizódját, és vele együtt magától értetődőnek tekintették azt is, hogy Arany János ekkor írta *Juliskához* című versét. Évhez, hónaphoz, naphoz ugyan nem kötötték a vers születésének idejét, de Juliska szerelmi csalódásának, Szabó Sámuel leánykérésének eseményeit vázolván rendszerint azzal tettek pontot a történet végére, hogy „ekkor” írta Arany János *Juliskához* című versét.

2.

Juliska bevégzett tényként számolt be barátnőjének az 1860 nyarán történekről. Ha napra pontosan nem is lehet megállapítani, annyi biztos, hogy Arany János 1860. július 22. előtt írta meg elutasító levelét Szabó Sámuelnek – nagyjából szűk egy évvel a leánykérés után. Hogy mi történt ez alatt az év alatt, miként élte meg Juliska, és miként élte meg Szabó Sámuel a vívódások, illetve a várakozás/reménykedés hosszú hónapjait, talán soha nem tudtuk volna meg, ha 2021 novemberében váratlanul nem

²⁷ Az idézetekben két függőleges vonalkával jelzem, hogy onnantól új oldal kezdődik a forrásban.

²⁸ Arany Juliska – Gyulai Pálné Szendrey Máriának, Nagykovács, 1860. július 22. = ROLLA 1944, 43–44.

²⁹ Sáfrán Györgyi, például, Arany János levelezésének első kötetében, a névmutatóban így mutatta be: „Szabó Sámuel (1829–1905) – nagyenyedi tanár. 1848–49-ben részt vett a szabadságharcban. Arany János későbbi kedves munkatársa, Arany Juliska kérője” (AJÖM XV., 459).

kerül elő Szabó Sámuel elveszettnek/megsemmisültnek tudott irathagyatékának egy része dédunokáinak kolozsvári portáján.³⁰ A könyveket, nyomtatványokat, kézirato-
kat vegyesen tartalmazó hagyatékban külön egységet képezett egy papírba göngyölt
levélegyüttes, amelyben Arany Juliska tizenegy levele mellett Arany Jánosnak egy
levele (nem az, amelyet Sáfrán Györgyi emlegetett!), két Gyulai Pál- és egy Szilágyi
Sándor-levél kapott helyet, valamint Szabó János gyomai református segédlelkésznek
három levele. Az 1859. július 21. és 1860. május 30. között keletkezett leveleknek Szabó
Sámuel marosvásárhelyi református kollégiumi tanár volt a címzettje, és valameny-
nyi – közvetve vagy közvetlenül – Szabó Sámuel nagykőrösi leánykérésével és az azt
követő történésekkel kapcsolatos. Az elősorolt 19 levélhez társult Szabó Sámuelnek
néhány kisebb papírszeletre írt, datált feljegyzése és egy, a társalgást-udvarlást elősegítő
kisméretű zsebkönyv,³¹ belső címlapján Szabó Sámuel sokat mondó feljegyzésével:
„NKőrösön 1859 8/8 délután ez volt segédem.”

Az újonnan előkerült levélegyüttest minden bizonnyal Szabó Sámuel csomagolta
össze még az 1860-as évek elején, és őrizte kegyelettel haláláig. Feltehetően eredetileg
ebben a csomagban volt a helye Arany János Sáfrán Györgyitől emlegetett elutasító
levelének is, amelyet – számunkra ismeretlen okból és ismeretlen körülmények között
– vagy maga Szabó Sámuel, vagy leszármazottai közül valaki egy adott időpontban
elkülönítette a többi levéltől.³² Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Arany János
elutasító levelének környezetéből mostanság került elő két, Arany János folyóiratainak
előkészületeiről tudósító és munkatársakat toborzó nyomtatott felhívás is, amelyeket
maga Arany János küldött el Szabó Sámuelnek, valószínűbbnek látszik, hogy Szabó
Sámuel különítette el Arany János elutasító levelét a többitől, mintegy bizonyosságul,
hogy Juliskával ugyan megszakadt a kapcsolata, de Arany Jánossal nem: hiszen először
a *Szépirodalmi Figyelő*, majd két év múlva a *Koszorú* leendő munkatársaként szólította
meg őt Arany János.

A Szabó Sámuel hagyatékából előkerült levelek és más dokumentumok hozzáse-
gítenek egyrészt ahhoz, hogy folyamatában láthassuk Arany Juliska és Szabó Sámuel
kapcsolatának alakulástörténetét, másrészt ahhoz, hogy pontosítani tudjuk e kap-
csolat mozzanatainak időbeli egymásutánját. Igaz ugyan, hogy az újonnan előkerült
levélegyüttes önmagában csak az Arany család nézőpontjából tárja elénk a külső és
a belső történéseket – hiszen ebből az időszakból alig egy-két Szabó Sámuel-levelet
ismerünk, és azok sem Juliskához szólnak –, de ha együtt olvassuk az újonnan felfe-
dezett (és a *Függelék*ben teljes egészükben közölt) leveleket az eddig feltárt Arany-,
Gyulai- Arany Juliska- és Csengery Antal-levelezés darabjaival, tágabb kontextusban

³⁰ Szabó Sámuel irathagyatékának előkerüléséről lásd a *Függelék* bevezetőjét.

³¹ KASSAY Adolf, *Virágfűzér és társas mulatságok kérdések és számszerinti feleletekben Kassay Adolftól*, Kolozsvár, Stein János sajátja, 1855. – A továbbiakban: KASSAY 1855. – A könyv belső címlapjának képét lásd a *Függelék*ben 27. szám alatt.

³² Ennek – a 13. szám alatt közölt – levélnek külön történetét a *Függelék* bevezetőjében találja meg az olvasó, a levél képét pedig ugyancsak a *Függelék*ben 32a–b szám alatt.

értelmezhetjük az eseményeket, és egyúttal korrigálni tudjuk a korábbi tévedéseket, homályban tapogatózó megállapításokat, és megvilágíthatjuk/kiegészíthetjük a három ponttal jelzett elhallgatásokat, félbeszakított mondatokat/gondolatokat. A továbbiakban tehát kronologikus sorrendben számba veszem mindazokat az írásos megnyilvánulásokat, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak az Arany Juliska–Szabó Sámuel-történethez, támpontokat nyújtanak e történet folyamatának, időbeli kereteinek a rekonstruálására, és egyúttal megmutatják azt a kapcsolathálót is, amelyen belül jöttek-mentek a hírek és a hírek kiváltotta reflexiók.

A kapcsolathálót illetően tulajdonképpen háromra kellett figyelemmel lennünk: Arany János, Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolathálójára. Vagyis arra, hogy külön-külön kivel osztották meg gondolataikat, kikre bízta legbensőbb, személyes titkaikat, kik voltak azok a rokonok, barátok, ismerősök, akiknek szűkszavúan vagy epikus bőséggel elmondhatták aggodalmaikat, gondolataikat-bajaikat. Hármuk kapcsolathálójának tagjai hol markánsan elkülönültek egymástól, hol kettőjükének vagy mindhármukének részesei voltak.

Arany János levélben többnyire sógorával, Ercsey Sándorral, és barátjával, Tompa Mihállyal, osztotta meg szülői gondjait, de érintette Csengery Antalnak írott egyik levelében is, és ezekről a gondokról a személyes érintkezés folytán tudott Gyulai Pál, Csengery Antal, Szabó Károly és – nem utolsósorban – Szilágyi Sándor is.

Arany Juliska Gyulai Pálné Szendrey Máriával volt a legbizalmasabb viszonyban, öneki panasolta el a Szabó Sámuellel fenntartott felemás kapcsolatot, vele osztotta meg kétségbeesett vívódásait az ész és a szív között dúló harc kilátástalan küzdelmeiről. Más levelezőpartnerei közül csupán Rozvány Erzsébetet tájékoztatta – utólag és csak általánosságban – a történekről, és akkor is úgy, hogy Rozvány Erzsébet rákérdezett előző levelének furcsa befejezése, illetve egy hozzá eljutott kósza hír okán.³³ Juliska – noha 1859/60 telét Csengery Antaléknál Pesten töltötte, abban a tudatban élt, hogy Csengeryék semmit sem tudnak szerelmi csalódásáról. Azt viszont nyilvánvalóan tudnia kellett a Csengery házaspárnak, hogy Szabó Sámuellel fenntart valamilyen kapcsolatot, hiszen a vásárhelyi tanár leveleit a Csengery Antalnak címzett borítékokban kapta meg Juliska. Úgy tűnik, eleinte az akkor Kolozsváron élő Gyulai Pálról is azt gondolta, hogy nem tud semmit csalódásáról és Szabó Sámuel leánykéréséről. Gyulainéval folytatott levelezése során azonban rá kellett jönnie, hogy a Gyulai házaspár nem az ő leveleiből szerzett tudomást a történekről, korábban is és más forrásból is tudtak ezekről. Juliska nagykőrösi bizalmasa Szilágyi Sándor volt. Azokban a hónapokban, amíg 1859-ben még Nagykőrösön élt, illetve 1860-ban, miután Pestről hazatért Nagykőrösre, Juliska a Szilágyi Sándor leveleivel, azok borítékába helyezte

³³ Lásd Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. március 10. = SÁFRÁN Györgyi, *Arany János és Rozvány Erzsébet*, Bp., Akadémiai, 1960, 91. – A továbbiakban SÁFRÁN 1960; Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. július 20. = SÁFRÁN 1960, 93.

külön borítékban juttatta el leveleit Szabó Sámuelhez, illetve Szilágyi Sándor címére kérte küldeni Szabó Sámuel válaszait.³⁴

Legkevesebbet Szabó Sámuel kapcsolathálójáról tudunk, pontosabban arról, hogy Szabó kivel osztotta meg gondolatait-problémáit Arany Juliska iránti szerelmét, illetve elhúzódó kapcsolattartásuk bizonytalanságát illetően. Úgy tűnik, Gyulai Pált, Szilágyi Sándort kezdettől fogva beavatta Arany Juliskához fűződő szerelmének titkaiba, de egyoldalú szerelmi történetéről Csengery Antal is tudott, és Arany János egykori és akkori nagykőrösi tanártársai, Mentovich Ferenc, illetve Szabó Károly is tudhattak, hiszen a marosvásárhelyi tanár első nagykőrösi látogatása idején Szabó Károlyék vendége volt, Mentovich pedig 1861 februárjában, valószínű, Szabó Sámuel kérésére érdeklődött Arany Jánosnál a felől, hogy mi igaz a hírből, hogy Juliska férjhez megy.³⁵ Ismerve Szabó Sámuel tartózkodó-rejtőzködő természetét, abban például egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy Szabó beavatta volna 1859-es magyarországi útjának eredeti céljáról egykori peregrinustársát, Szabó János gyomai református segédlelkészt, akit 1859 júliusában arról értesített, hogy augusztus hónap folyamán meg fogja látogatni.³⁶

Amint a fentiekből kitűnik, nagyon szűk körben volt ismeretes Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának a története,³⁷ lényegében azoknak a körében, akik mind Arany Jánosnak és Juliskának, mind pedig Szabó Sámuelnek közeli ismerősei/barátai és ugyanakkor jobbára mindhármuknak közös ismerősei vagy barátai voltak. Kivételt csupán Arany János kapcsolathálójának két tagja képez: Ercsey Sándor és Tompa Mihály, akik kizárólag csak Arany Jánostól értesültek az eseményekről. Ercsey Sándornak két alkalommal írt Arany erről a tárgyról,³⁸ és akkor is rébuszokban beszélt; Tompával gyakrabban osztotta meg gondjait-kételyeit, és rövid – egy-két mondatos – utalásai, nemkülönben Tompa ugyanolyan rövid reflexiói minden esetben konkrétabbak, érthetőbbek, mint az Ercsey Sándornak írt levelek vonatkozó részei. Ennek magyarázata

³⁴ Lásd a *Függelékben* a 3. sz. levelet.

³⁵ Lásd KOROMPAY H. János, „*De többet erről nem írhatok*”. *Az Arany–Ercsey levelezés eltűnt darabjairól*, ItK, 112 (2008) 1. sz. 42. – A tanulmány időközben kötetben is megjelent: KOROMPAY H. János, „*Bénult idegre zsongító hatás*”: *Arany-elemzések*, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019, 167–184. – A kötetre való hivatkozást Szilágyi Mártonnak köszönöm.

³⁶ Minderről Szabó János válaszleveléből értesülhetünk, abban viszont utalás sincs arra nézve, hogy Szabó János valamit is tudott volna Szabó Sámuel nagykőrösi úti céljáról, a levél csupán a gyomai lelkésznek a fölötti örömét tolmácsolja, hogy Szabó Sámuel meg fogja látogatni a következő hónapban. Lásd a *Függelékben* a 17-es számú levelet.

³⁷ Ennek tudható be, hogy némelyik irodalomtörténész egyáltalán nem érinti Juliska szerelmi csalódásának, Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatának a történetét/problémáját, holott egyikük Arany Juliskáról külön tanulmányt írt, másikuk pedig Arany János nagykőrösi tanárságának idejét/történetét vizsgálta. Lásd SZÉCHY Károly, *Arany Juliskáról*, Budapesti Szemle, 18 (1890) LXI. kötet, 158. sz. 241–263, illetve BENKÓ Imre, *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, Szilágyi Sándor előszavával, Nagy-Kőrös, Nyomatott Ottinger Edénél, 1897. – A továbbiakban: BENKÓ 1897.

³⁸ Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1859. augusztus 15. = AJÖM XVII., 1096. levél, 318; Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1859. december 23. = AJÖM XVII., 1133. levél, 360.

az lehetett, hogy nem sokkal Szabó Sámuel leánykérése után, 1859 szeptemberében³⁹ Tompa Mihály és felesége meglátogatta az Arany családot.⁴⁰ A két jó barátnak alkalma nyílt tehát azon frissiben személyesen megbeszélni Arany János szülői gondját, Szabó Sámuellel kapcsolatban hozott határozatát és Juliska szerelmi csalódását. Ennél fogva levelezésükben nem kellett a ködös általánosságok szintjén maradniuk, nyíltabban is szólhattak aggodalmaikról, a felmerülő problémákról.

3.

Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának kezdetéről ez ideig nem került elő írásos dokumentum. Nem lehet tudni, hogy mikor ismerkedtek meg, illetve hogy a leánykérés előtt egyáltalán ismerték-e egymást. Legvalószínűbbnek Törös László (bizonyítatlan) elgondolása tűnik, aki szerint Gyulai Pál közvetítése révén került kapcsolatba Szabó Sámuel Arany János leányával:

Gyulaiék szerető figyelme abban is megnyilvánult, hogy hamarosan kérőt irányítottak a kedves barát [Arany János] háza felé: Szabó Sámuel jónevű erdélyi tanárt, akit Brassai Sámuel baráti körében emleget Mikó Imre. [...] Ő is a kolozsvári ref. kollégium tanára volt, mint Gyulai, fizikát és kémiát tanított, történelmet írt. De 12 évvel idősebb volt Juliskánál. Nem lehet csodálni, hogy az ábrándos Juliska nem gyúlt szerelemre, annál inkább, mert ő titkon már másért hevült. Szabó meg is látogatta Aranyékot, megtetszett neki az ügyes kislány, és szándékáról nyilatkozott a szülőknek. Arany és felesége – úgy látszik – rokonszenvesnek találta a || komoly fiatal tanárt, de Juliska búskomorságba esett. Ekkor írta hozzá az apa *Juliskához* című megrendítő elégiáját, sógorának is „komoly szülői gondok”-ról ír.⁴¹

Törös László sorai több téves információt is tartalmaznak,⁴² azon kívül, hogy még csak hozzávetőlegesen sem határolja be, hogy mikor történtek a felsorolt események. Ennek

³⁹ Tompa és felesége 1859. szeptember 13-tól vagy 14-től szeptember 19-ig volt Nagykőrösön. (Lásd AJÖM XVII., 836.)

⁴⁰ Lásd erről bővebben: BENKÓ 1897, 118–119.

⁴¹ Törös 1978, 236–237.

⁴² Szabó Sámuel a leánykérés idején nem a kolozsvári, hanem a marosvásárhelyi református kollégium tanára volt. Soha nem tanított közös iskolában Gyulaival. – Mikó Imre egyik munkájára hivatkozva Törös tévesen állítja, hogy Szabó Sámuel Brassai Sámuel baráti köréhez tartozott. Azon a lapon, amelyet Törös hivatkozásában forrásként jelölt meg, Mikó könyvében (a névmutatóban) ez áll: „Szabó Sámuel (1829–1905) – részt vett a szabadságharcban, a *kiegyezés után* [kiemelés tőlem – O. K.] a kolozsvári Református Kollégium tanára. Fizikát és kémiát tanított, történelmet írt” (Mikó Imre, *Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről*, Bukarest, Kriterion, 1971, 364). Szabó Sámuel és Brassai kapcsolatát 1859–60–61-ben aligha lehet barátságként minősíteni. Laza ismeretségük is annyiban merült ki, hogy Szabó Sámuel az 1859 őszi létrehozott Erdélyi Múzeum-Egyet több felolvasó ülésén is részt vett hallgatóként. Az 1861. február 13-i felolvasó ülésen Szabó előadóként ismertette a vegytan újabb elméleti nézeteit, és előadása nyomán élénk vita kerekedett, egyik oldalon Brassai Sámuel és Nagy Péter, másik oldalon Szabó Sámuel és a mellette fellépő Takács János között a mesterségesen előállított szerves anyagok jelentősége körül – lényegében az életerő védői és cáfolói között. – Akkor, amikor Szabó Sámuel

következtében azt a benyomást keltik, mintha egymásra torlódva, gyors egymásutánban zajlottak volna az események. Röviden akarta összefoglalni azokat az információkat, amelyeket Rolla Margit kötetéből, Arany Juliska Gyulainének írt leveleiből szemelgetett ki, de a kontextusukból kirángatott adatokból hevenyészett tájékoztatás született. Érdeemes és szükséges lesz tehát felidézni Juliska leveleinek azokat a részleteit, amelyek a Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatáról szólnak.

Juliska három hónappal a leánykérés után, 1859. október 30-i levelében számolt be Gyulainé Szendrey Máriának az eseményekről és akkori lelkiállapotáról. Szólaljon meg tehát a legilletékesebb!

Kitárom lelkemet előtted! Legyen az nyitott könyv előtted s ne legyen egy sora, egy betűje, melyet nem ömszersz s mely talányként tűnjék föl neked. – Te nő vagy, velem csak nem egy korban, tudom, nem fogsz engem elítélni, nem fogsz engem kárhozatni!!...

Mikor Szabó július végén nálunk volt és szüleim előtt nyilatkozott én akkor szerettem. Szerettem egy embert, fiatal könnyen hívő szívem minden szerelmével, tapasztalatlan, forró, szenvedélyes lelkem minden bizalmával. Azt hittem viszontszerettem [!] Hogy mily boldog lehet és mily boldog ilyenkor egy nő, nem akarom ezt fejtegetni... átérezted te azt mind. Ábrándképeimben a legszebb jövőt alkottam magamnak. Boldog, igen boldog voltam. Ekkor jött Szabó. Hogy mit feleltem Apámnak, mikor Szabónak óhaját nyilvánította előttem? – gondolhatod! Elmondtam, hogy szeretek s viszontszerettem [!]; kértem ne akadályozza boldogságomat, ne adjon ahoz ki iránt a becsülésem kívül semmit nem érzek, nem érezhetek. Apámra e hír hallása leverőleg hatott; nagyon elégedetlen volt választásommal; ebben a percben látnoki erővel birt; belátta, hogy szerelmem nem hoz nekem a jövőben boldogságot, hogy nekem át kell éreznem a csalódás és kiábrándulás iszonyú fájalmát. S ezt ő nekem őszintén, de egész szelídséggel megmondta. Én ríttam; fáj Apámtól ilyen hallanom, de – nem hittem. Nem hittem, mert képesebb lettem volna magamban kétel- || kedni, mint ő benne. Szüleim szomorúan bár, – még is megnyugodtak s mondták kövessem szívem sugallatát. Szabó Nyitrába utazott azzal a határozattal, hogy tíz nap múlva vissza jön a válaszáért. Én akkor ezt szükségtelennek találtam, mert mindjárt is megmondhattam volna neki. Jó, hogy nem mondtam semmit!! – E tíz nap nagy forduló pont volt életemben! Igen, igen sok történt velem! Mint a villám ha derült égből csap le oly hirtelen és váratlanul jött lelkemnek a meggyőződés, hogy meg vagyok csalva, ki vagyok játszva. Hogy a kit én úgy szerettem, a kit én oly végtelenül szerettem, a kinek a szavában jobban hittem mint mindenkiében, mint szüleimben, mint talán magában a Megváltóban, az egy sehonnai haszontalan könnyelmű, léha ember, az nem szeretett soha, az egy olyan ember kinek feje, szíve üres csak ajka van tele megmérgezett mézzel, hogy az nem méltó arra, hogy rá gondoljak; nem méltó arra, hogy megvessem!! És hogy teljes életemben szégyenleni leszek kénytelen hogy valaha szerettem hogy valaha tudtam neki hinni. Oh édes angyalom, kedves Marikám mennyin által mentem!! Mennyit szenvedtem, mennyit velem együtt szüleim is! Mennyi

megkérte Arany Juliska kezét, Szabó Sámuel még nem volt / nem lehetett közismert, „jó nevű” tanár azon egyszerű oknál fogva, hogy 1858 nyarán tért haza nyugat-európai egyetemjárásából, az 1858/59-es tanévben kezdte meg tanári működését.

kínba került, míg csak annyit el tudtam magammal és el tudták mások velem hitetni, hogy az való, hogy mindennek vége vége van! Még sokáig oly tisztán állt előttem mint a napfény, s magamra kentem minden szennyet minden mocskot a mit szerelmem lemosott róla, hogy azzal magamat félőrültté tegyem! De meg kellett végre mindenről győződnöm, mert a legvilágosabb, a legkézzelfoghatóbb tények bizonyították. S akkor a még folyvást élő s rajtam nagyobb mértékben mint valaha uralkodó szerelem–megvetés–fájdalom–szégyen és még nem tudom miből emelkedett bennem egy határtalan egy kétségbeejtő, nagy érzelem, s mi sokszor csak nem megölt, csaknem őrültté tőn, de a mi még is üresen, oly kínos üresen hagyta azt a parányi kis szívet! !! ||

És ez mind azalatt a tíz nap alatt történt, míg Szabó távol volt. Mikor vissza jött a körülményekhez képest lehetőleg nyugodt voltam. Ekkor szüleim féltettek s óvtak Szabótól, mert félték, hogy daczból odadobom magamat. Ezt nem tettem, nem tudtam volna tenni már magában a Szabó iránti tiszteletből sem. Különben azzal az öszszeroncstól, öszszerongyolódott kedéllyel okosan és higgadtan gondolkozni s valamit elvégezni lehetetlen lett volna. Apámra bízam; tegye a mit tetszik. Apám jónak látta vissza egészen még sem utasítani, de reményre jogosítani sem akarta. A többit azt hiszem tudod.⁴³

Juliska úgy emlékezett, hogy Szabó Sámuel július végén járt náluk, és miután szülei előtt nyilatkozott, Nyitrába utazott. A korábban ismert egy-két levél, valamint az újonnan előkerült levelek és más dokumentumok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy Juliska rosszul emlékezett Szabó látogatásának az időpontjára. Valójában az 1859 augusztusának első harmadában történhetett. Szabó Jánosnak írt, 1859. július 17-i levelében – amelyet nem ismerünk, csak Szabó János válaszleveléből lehet tudni róla – Szabó Sámuel a következő hónapra, vagyis augusztusra ígérte látogatását peregrinustársának, aki akkor Gyomán volt református segédlelkész. A válaszlevélből az is kiderül, hogy Szabó Sámuel csak annyit írhatott, hogy augusztusban meglátogatja barátját, azt, hogy augusztuson belül mikor jut el Gyomára, nem részletezhette, mert Szabó János válaszlevelében fogadkozik, hogy augusztus folyamán ki sem teszi lábát Gyomáról, csak hogy találkozzanak.⁴⁴

Pontosabban tájékoztat Szabó Sámuel nagykőrösi látogatásának idejéről Szabó Károlynak egy levele 1859. augusztus 7-i keltezéssel, amelyben a következőket írta Gyulai Pálnak:

Szabó Samu collégánk nálam mulat néhány napig, velünk izzad az érettségi vizsgán; ha ő visszajövet Nyitrából betér Kőrösre a mit remélek, ő általa még e hónap vége előtt kezdedben lesz a kívánt kézirat, a mit leiratni az erélyes Szilágyi vállalt magára; ha Samu be nem térne 8–10 nap múlva, még e hónapban postán megküldjük; légy biztos, hogy minden esetre megkapod.⁴⁵

⁴³ Arany Juliska – Gyulai Pálné Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 36–38.

⁴⁴ Szabó János – Szabó Sámuelnek, Gyoma, 1859. július 21. Lásd a *Függelék*ben a 17. sz. levelet.

⁴⁵ Szabó Károly – Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1859. augusztus 7. = SOMOGYI 1961, 332. levél, 384.

Azt nem lehet tudni, hogy Szabó Sámuel napra pontosan mikor érkezett Nagykőrösre, azt viszont igen, hogy augusztus 7-én már ott volt, és Szabó Károly szerint nála „mulat néhány napig”. Szabó Sámuelnek az újonnan előkerült levelek társaságában megőrzött datált feljegyzései pedig annak bizonyítékai, hogy egy nappal később, 1859. augusztus 8-án történhetett meg az ismerkedés Juliskával és feltehetően a leánykérés is. Ezt a napot jelölte meg Szabó Sámuel a már emlegetett *Virágfüzér*⁴⁶ belső címlapjára írt bejegyzésében: „NKörösön 1859 8/8 délután ez volt segédem”, és ezen a napon adta „J^{nak} [...] elolvasás végett 8/8 délután” a következő kérdést tartalmazó cédulát: „Miután Kegyed képe sokkal mélyebben nyomult lelkembe, semhogy többé attól megválhatnék, nyilt, őszinte feleletet óhajtok e kérdésre? [!] Érez-e Kegyed némi vonzalmat arra, hogy engemet jobban kiösmérhessen, mint a mennyire ismer?”⁴⁷ Azon túl, hogy az ismerkedés-udvarlás korabeli módjáról/stílusáról adnak ízelítőt ezek a dokumentumok,⁴⁸ egyúttal rögzítik Szabó Sámuel sorsfordítónak remélt lépésének időpontját is: nem július végén – ahogy Juliska emlékezett –, hanem augusztus nyolcadikán történt a leánykérés, amelyre Szabó azonnal nem kapott választ. A források egyöntetűen tanúsítják, hogy Szabó Sámuel 1859 augusztusában Nyitrába látogatott,⁴⁹

⁴⁶ KASSAY 1855. – A zsebkönyv képét lásd a *Függelékben* 27. sz. alatt.

⁴⁷ A cédula képét lásd a *Függelékben*, 25. sz. alatt.

⁴⁸ A *Virágfüzér* a társalgást-udvarlást elősegítő zsebkönyv volt. Első része – a tulajdonképpeni „virágfüzér” – ábécésorrendben felsorolta a különböző virágokat, cserjéket, növényeket, amelyek szimbolikus üzenetek hordozói voltak a szerelmesek körében. A *Csipkerózsa*, *Csipkerózsabokor* például azt jelentette, hogy „Egyszerűségem mellett is hű, s forró érzelmekkel bírok”, a *Csillagszegfű*, *Csillagvirág* azt, hogy „Csak te vagy azon fény, melly lelkemnek örökké tündököl”, a *Csicsóka*, *Csigolyafűz* pedig azt, hogy „Átbüvölte szerelmed szívemet; – azt még a halál sem irthatandja ki; fájdalomimra csak te hintesz enyhítő balsamot” (KASSAY 1855, 7). De növények-virágok által, „virágnyelven” azt is lehetett üzenni, ha valakinek a közeledése nem volt kívánatos: a *Csalán*, például, azt jelentette, hogy „Távozz, irtózom tőled” (KASSAY 1855, 6), a *Csíksás* szimbolikus jelentésével értésére lehetett adni az udvarlónak, hogy „Ne alkalmatlankodj jelenléteddel” (KASSAY 1855, 7). A zsebkönyv második részében a társas mulatságokat segítő kérdéseket és az azokra adható válaszokat sorakoztatta fel a szerző – mindegyik kérdésre negyven lehetséges választ adva meg. A kérdések részben a szerelemre, részben az életfelfogásra/életről szólóra vonatkoztak. (Példaként néhány kérdés: „Millyen szerelme?” [Állhatatos. Tiszta. Sokat igénylő. Údvőt adó. Bájoló. Változó. Hamar hamvadó. stb.] „Millyen nőt vagy férjet vágy nyerni?” [Hűt. Magyar. Tudományost. Gazdagot. Szőkét. Szerényet. Önnél őszintébbet. Soha ki nem fogyó erszényűt. Önfejűségtől mentet. Szerelme. Barátokkal /vagy barátnékkal/ szűkölködőt. Olvasottat. Vig szeszélyűt. Mindent elnézőt stb.], „Mivel szeret foglalkozni?”, „Mi teszi szerencsésé?” „Vig kedélyét mi varázsolja elő?” „Rokonszenvével mi azonosul?”, „Mivel lehet kegyeit megnyerni?”, Földi boldogsága min alapszik?”)

⁴⁹ Arany Juliska 1859. október 30-i levele Gyulainé Szendrey Máriának = ROLLA 1944, 37; Szabó Károly fent idézett, 1859. augusztus 7-i levele Gyulai Pálnak = SOMOGYI 1961, 384; Szabó János levele Szabó Sámuelnek. Gyoma, 1859. augusztus 14. Lásd a *Függelékben* a 19. sz. levelet. – Szabó Sámuel 1851. március 22-től 1856. szeptember 17-ig, összesen öt és fél évig nevelősködött különböző főúri családoknál Magyarországon: előbb Gyömrőn, a Teleki család ottani ágánál, majd Nyitraújfaluban, az 1849-ben kivégzett Jeszenák János gyermekei mellett, végül a Degenfeld család szolgálatában Nyirbaktán. 1855 júliusában újabb ajánlatot kapott magánnevelői állás betöltésére: ezúttal báró Eötvös József kereste meg levélben, hogy vállalja el fia nevelését. A felajánlott nevelői állást azonban Szabó Sámuel nem fogadta el, mert akkor már külföldi tanulmányútra készült, hogy gyarapítsa azt a tudást, amelyet nevelősködése

arról azonban, hogy onnan miért tért vissza nyolc-tíz nap múlva Nagykőrösre, csupán Juliska Gyulainének írt, fent idézett leveléből szerezhetünk tudomást: Szabó a válaszáért ment vissza Arany János családjához.

A rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján sem a Nyitrába indulás napját, sem a Nagykőrösre való visszatérés pontos dátumát nem ismerjük. Szabó Sámuel nyitrai utazásának idejét azonban nagy vonalakban mégis meg lehet határozni: legkorábban 1859. augusztus 8-án távozhatott Nagykőrösről, és legkésőbb 1859. augusztus 25-én érkezhetett vissza nyitrai utazásából. A két dátum közötti két-, két és fél hétnyi időköz azonban nem felel meg a forrásokban előforduló időtávnak, amelyek Szabó Sámuel nyolc-tíz napos nyitrai utazásáról, illetve nagykőrösi távollétéről tesznek említést. Az csaknem biztosra vehető, hogy Szabó augusztus 8-án még nem utazott el, hiszen Szabó Károly azt írta augusztus 7-i levelében, hogy „Szabó Samu collégánk nálam mulat néhány napig”, majd „visszajövet Nyitrából betér Kőrösre”, de ha „be nem térne 8–10 nap múlva”, akkor is postán el tudja juttatni Gyulainak a kívánt kéziratot. Arany Juliska úgyszintén tíz napot emlegetett Gyulainének írt levelében, amikor Szabó Nyitrában járt, és ami alatt végbement iszonyatos szerelmi csalódása. Mindezek alapján szinte biztosra vehető, hogy Szabó csak augusztus 9–10. táján távozott Kőrösről, és Pestet érintve (esetleg ott is időzve) ment csak augusztus 12–13. táján Nyitraújfaluba. Azt, hogy a Nyitrából visszatérő Szabó Sámuel mikor hol tartózkodott, nyomon tudjuk követni két újonnan előkerült levélből. Az egyiket Szilágyi Sándor írta Szabó Sámuelnek, 1859. augusztus 14-én:

Tudom hogy óhajtvá várod leveletem: s valóban kézhez is kapod anélkül hogy sokat épülnél belőle. A kis Julcsa egészséges s mint mindig élénk eleven. Gondolkodóbb mint rendesen s komorabb is – de ez természetes. Döntő nyilatkozatot még nem tett s ez nem ros. Naponként látom – hogy irigyled édes Samum! – beszélék vele sokat, rolad Vásárhelyről stb, de soha sem kívánom hogy nekem nyilatkozzék.⁵⁰

Szilágyi a levelet nem postán küldte Pestre, valaki személyesen vállalta a levél továbbítását, amelyet Szabó Sámuel – feljegyzése szerint – 1859. augusztus 20-án „estve 6^{kor}” kapott kézhez. Szabó tehát Nyitrából visszatérőben kapta meg Szilágyi levelét – Pesten. A következő napon azonban nem indult Nagykőrösre; Pesten maradt még legalább két napig, mert Szabó János – szintén 1859. augusztus 14-ről keltezett és „poste restante” Pestre küldött – levelét augusztus 22-én vette át.⁵¹ S a levél tartalmából ítélve, feltehetően még legalább egy napot Pesten időzött azért, hogy eleget tehessen Szabó János kérésének/megbízásának. Azt nem tudjuk, hogy végül mikor érkezett vissza Nagykőrösre,

idején, 1853–54, 1854–55 és 1855–56 téli hónapjaiban rendkívüli hallgatóként szerzett a pesti egyetemen (lásd bővebben: OLOSZ 2009, 33–34). 1859 augusztusában – Arany János / Arany Juliska válaszára várva – Szabó Sámuel minden bizonnyal a br. Jeszenák család látogatására utazott el Nyitrába (Nyitraújfaluba).

⁵⁰ Szilágyi Sándor – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. augusztus 14. Lásd a *Függelékben* a 16. sz. levelet, s a levél képét ugyancsak a *Függelékben* 35. sz. alatt.

⁵¹ Szabó János – Szabó Sámuelnek, Gyoma, 1859. augusztus 14. Lásd a *Függelékben* a 19. sz. levelet.

azt viszont Szabó Sámuelnek egy fájdalmasan szép gesztusa dokumentálja, hogy 1859. augusztus 25-én ismét Nagykőrösön volt: néhány préselt-szárított virág és a borítéknak összehajtogatott papírra kívül felírt sorai Szabó Sámuelnek – „Pár petunia, melyet aug 25-én a kertben szakíték, midőn a lugasból kijöttünk J^{val}” – tanúsítják nemcsak azt, hogy 1859. augusztus 25-én Szabó Sámuel ismét Nagykőrösön volt, de – feltehetően – a búcsú pillanatát is rögzítik. Augusztus 25-én tudhatta meg Szabó Sámuel Arany János döntését arról, hogy végleg ugyan nem utasítja el, de nem is biztatja, várjanak a döntéssel, amelynek feltétele annyi, hogy ha Juliska időközben megszereti Szabót, a költő-apa nem áll útjában boldogságuknak.⁵²

A fent elmondottak fényében pontosan meg tudjuk határozni azt is, hogy milyen „komoly szülei gondokra” célzott Arany János sógorának írt, 1859. augusztus 15-i levelében, amelyet egy héttel Szabó Sámuel leánykérése után írt.⁵³ Szabó Sámuel nyilatkozata házassági szándékáról felszínre hozta Juliska addig titokban tartott szerelmének ügyét, amelynek ismeretében Arany János nehéz döntés elé került: nem tartotta leánya választását jónak, de Juliska könyörgésére nem akarta elgáncsolni a boldogságát. Ugyanakkor rokonszenvesnek találta a kérésként jelentkező marosvásárhelyi tanárt, ezért egyből nem utasította el, elhalasztotta a válaszadást mintegy tíz nappal, Szabó Nyitrából való visszatérésének idejéig. Nem tudható napra pontosan, hogy Arany Juliska mikor döbbsent rá arra, hogy akit oly forrón szeretett, megcsalta, vagyis nem tudjuk, hogy Arany János Juliska szerelmi csalódásának tudomásul vétele előtt vagy után írt sógorának szülői aggodalmairól, az viszont biztos, hogy a Szabó Sámuelnek adandó válasz előtt.

Az Arany-levelnek ahhoz a passzusához, hogy „ezzel [Julcsával] sok aggodásunk volt a napokban, – komoly szülei gondok... de erről csitt”, Korompay H. János a következő magyarázatot fűzte:

Ennek oka Juliska szerelmi csalódása Báthory Gábor fiában s ugyanekkor Szabó Sámuel kolozsvári tanár leánykérésével szembeni elutasítása volt. „Úgy látszik, nehezebbre esik [Arany Jánosnak], hogy leánya, Julcsa is féken tartja ugyan Szabót, de – közünk maradjon – nem látszik szeretni. Úgy látszik, nehezen feledheti régi viszonyát Báthory fiával” (Csengery Antal Gyulainak, 1860. márc. 28. *GyPLEv*, 354. 410).⁵⁴

Korompay – amellet, hogy Szabó Sámuel tévesen kolozsvári tanárként szerepelteti – magyarázatában összemossa az idősíkokat is. Arany János 1859. augusztus 15-én aligha tájékoztathatta sógorát olyan gondokról, amelyek Szabó Sámuel leánykérése után több mint hét hónappal foglalkoztat(hat)ták a költő-apat, és amelyekről Csengery Antal 1860. március 28-i levelében írt Gyulainak. 1859 augusztusában Arany János

⁵² Szabó Sámuel feljegyzését a petúniavirágokat őrző papírlapon lásd a *Függelékben*, 26. sz. alatt.

⁵³ Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1859. augusztus 15. = AJÖM XVII. 1096. levél, 318. lap.

⁵⁴ AJÖM XVII., 831. – Korompay a fentieket kiegészítette még a következő bibliográfiai adatokkal: „Vö. Arany Juliska 1859. okt. 30-i, Gyulai Pálnénak írt levelével (ROLLA 1944, 36.). Ez utóbbi levelet újra közli és Juliska csalódását másképp magyarázza Törös László (Törös 1978, 236–244.)”

csupán arra célozhatott Ercsey Sándornak írt levelében, hogy – Korompay H. Jánossal szólva – komoly szülei gondjainak oka „Juliska szerelmi csalódása Báthory Gábor fiában s ugyanekkor Szabó Sámuel kolozsvári tanár leánykérésével szembeni elutasítása volt”. De csak a Juliska elutasítása. Arany János döntése / Szabó Sámuelnek adott válasza akkor még nem született meg. Azt csak feltehetően tíz nap múlva (augusztus 25-én) közölte Arany János a messziről jött kérővel, amely nem kategorikus elutasítást tartalmazott, hanem további haladék kérését: amennyiben az elkövetkező hónapokban Juliska megszereti Szabót, nem gördít akadályt házasságuk elé.

Arany János e döntéséről – mint már utaltam rá – a szakirodalom nem vett tudomást, noha Arany Juliska Gyulainénak írt, 1859. október 30-i levelében pontosan beszámolt róla. Sőt arról is, hogy az augusztusi történések után két hónappal hogyan érzi magát, mit gondol Szabóról és a vele való kapcsolatáról:

A jelenbeni kedélyállapotommal meg vagyok elégedve. Úgy érzem, hogy tökéletesen feledtem. Érzem, hogy még fogok szeretni tudni, érzem, hogy még boldog lehetek. S hogy *ezt már is* képes vagyok érezni magában megnyugtat. Ennél többet ilyen kurta időre nem is várhattam volna. Most feljöttem Pestre a jó kedves Csengeryékhez, hogy ne legyek mindig a multa emlékeztető tárgyak közt és hogy gyógyuljak meg egészen. Meg lehet, hogy az egész telet fönt töltöm, de ez még nem bizonyos.

Szabó iránt nem érzek a becsülésnél és a részvételnél most még egyebet. De nem is csoda. Nem szerettem volna soha, de nem is merném azt mondani, hogy szerettem, ha most már tudnék más iránt valamit érezni! De éppen mert annyira becsülöm őt, nem tudom visszautasítani, nem tudnék neki oly nagy fájdalmat szerezni. Ő nem tud semmit arról, mit neked fönnebb írtam, ő csak annyit tud, hogy nem szeretem, de senkit sem is szeretek. Kértem, hogy várjon és reméljen az időtől minden jót, vagy ha meg kell lenni, minden rosszat. Ezzel ment el most is. Kétségtelenül igen kínos rá nézve e bizonytalanság: de tehetek-e egyebet?! Igen kérlek édes jó Marim ne mondj neki és ne mondj senkinek levelem tartalmáról semmit.

S végre ne neheztelj, arra kérlek, hogy ily kúszáltak ily össze függetlenek soraim! Ha e tárgyról gondolkozom nem vagyok nem lehetek képes arra, hogy || eszméimet némileg rendezzem, vagy levelem külcinjára ügyeljek.

Adja ég, hogy mi Neked, nekem és minden jó akaróimnak óhajtása, – tudniillik, hogy Szabót szeretni tudjam – beteljesedjék!!! – – –⁵⁵

Valóra vált-e Arany Juliska és „minden jóakaróinak óhajtása”, hogyan alakult Juliska és Szabó Sámuel kapcsolata a továbbiakban? – E kérdésekre Arany János és leányának újonnan előkerült levelei adnak választ, amelyeket ha beillesztünk a korábról már ismert adatok kontextusába, tisztultabb képet kapunk arról a folyamatról, amelyet

⁵⁵ Arany Juliska – Gyulai Pálné Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38–39. – A levélhez Juliska utóiratot is kapcsolt: „Óh nagyon nagy örömet szerzett nekem Szabó! A te kedves, imádott arczképedet megszerezte számomra. Olyan nagy volt örömem *egyszerre*, hogy hónapok óta összesen nem volt annyi. Isten veled. Írjál, írjál kérlek alássan.”

Juliska, Szabó Sámuel és Arany János egyként megszenvedett, és amelyet végül Arany János elutasító levele zárt le 1860. június 20-án.

4.

Arany Juliska Szabó Sámuelnek írt első levelei arról győznek meg, hogy 1859 szeptember-októberében Juliska kedélyállapota – a Gyulainénak írottaknak megfelelően – valóban nyugodt, a körülményekhez képest kiegyensúlyozott volt. Ő vette fel a kapcsolatot Szabóval, ő írt elsőként, mert megígérte, hogy tudósítja Szabót érzelmeiről. De viszonylag későn, csaknem egy hónappal a „petúniavirágok szakítása” után – 1859. szeptember 20-án írta meg első levelét. Halogatta a levélírást, mert tudatában volt annak, hogy levelével nem szerez nyugalmat Szabónak, szomorúságot okoz neki, de megcsalná mind Szabót, mind önmagát, ha nem lenne őszinte. E levelében biztosította Szabót arról, hogy senki mást nem szeret, szíve „tökéletesen szabad és osztatlan”, és nem fogja Szabó ellenében szívét „elsáncolni”. Hívja Szabót, hogy amikor csak körülményei engedik, látogassa meg, adja minél több jelét szerelmének, mert, ahogy Juliska írja – Szabó korábban kifejtett elgondolására reflektálva –, „a távollét fejlesztheti növelheti ugyan a szerelmet, de nem – szülheti”. „Én jelenben is Önnek adhatnám kezemet – üzeni Juliska első levelében – a nélkül hogy az engem boldogtalanná tene, a nélkül hogy az által valami nagy áldozatot hoznék Önnek: de nem tudom, nem akarom, és nem is fogom soha senkinek ha vele együtt szívemet is nem adhatom.”⁵⁶

Juliska tudatában volt annak, hogy levelével bánatot okoz Szabónak, de – ahogy fogalmazott – „megcsalnám Önt, s megcsalnám magamat ha egészen őszinte nem lennék”.⁵⁷ Az őszinteséget, mint nélkülözhetetlen közeget kettejük kapcsolatának, Juliska későbbi leveleiben is gyakran emlegette. És mégis, első levelében és korábbi személyes beszélgetéseik során Juliska nem volt egészen őszinte Szabó Sámuelhez. Nem mondta/írta meg neki, hogy a leánykérés idején ő mást szeretett, mi több, az alatt a tíz nap alatt, amíg Szabó Arany János válaszára várva Nyitrába utazott, megrendítő szerelmi csalódása is bekövetkezett. E tények elhallgatása Juliska tudatos döntése volt, hiszen előbb idézett levelében Gyulainét figyelmeztette, hogy Szabó semmit nem tud első szerelméről és csalódásáról, és kéri barátnőjét, hogy Szabónak és senki másnak ne mondjon semmit a vele bizalmasan közöltekről.⁵⁸ Juliska első szerelmének és csalódásának időbeli egybeesése Szabó Sámuel leánykérésével és e tények eltitkolása Szabó előtt – mint látni fogjuk a továbbiakban – nagymértékben befolyásolta Juliska és Szabó kapcsolatának alakulását és kudarcba fulladását, annak ellenére, hogy Juliska később tájékoztatta kérésőjét a valóságról.

⁵⁶ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. szeptember 20. – Lásd a *Függelékben* az 1. sz. levelet és a levél képét 28a–b szám alatt.

⁵⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. szeptember 20. – Lásd a *Függelékben* az 1. sz. levelet és a 28a–b képet.

⁵⁸ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriaának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38.

Juliska levelét, amelyet Szilágyi Sándor levelével együtt kapott meg, Szabó Sámuel 1859. szeptember 25-én délután 3-kor bontotta fel,⁵⁹ és a következő nap válaszolt rá. „Tegnap vettem leveledet becses záradékával, ma válaszolok rájuk – írta Szilágyi Sándornak szeptember 26-án. – Kérlek, azt a mi nem a tied, juttasd illető helyére.” Szabó egyúttal arról is értesítette Szilágyi Sándort (amit Szabó Károlynak is megírt), hogy „october közepén nálatok leszek”.⁶⁰ Nagykőrösre való utazásának tervéről más forrásból is értesülhetünk. Gyulai Pál október 6-án arról írt Szabó Sámuelnek, hogy nem tudnak együtt utazni, mert ő legjobb akarat mellett is csak 20–21-én tud indulni. Felajánlja viszont Szabónak, hogy ha azzal szolgálatot tehet neki, akkor menet közben fog betérni Nagykőrösre, nem visszajövet. Ugyanakkor Gyulai arról is értesíti marosvásárhelyi barátját, hogy „Arany Julcsa nem rég levelet irt nőmnek, téged is említ benne, de nem ugy, hogy nőm viszonyotokat válaszában erinthesse [!], már egy hét óta azon töri fejét Mari, hogy miként feleljen, sejtesse-e Julcsával, hogy tud valamit sat”.⁶¹ Arany Juliska fent említett levelét nem ismerjük, Rolla Margit nem közölte, mint ahogy arról sincs tudomásunk, hogy végül mit válaszolt Szendrey Mária „szorult helyzetében”. Gyulainak ez az elejtett megjegyzése viszont arról győz meg, hogy a Gyulai házaspár valóban korábbról tudott Szabó Sámuel leánykéréséről, nem Juliska Gyulainénak írt október 30-i leveléből értesült az augusztusban történetekről.

Szabó Sámuel és Gyulai Pál közös utazásának gondolatát 1859 őszének nagy eseménye, az Akadémia Kazinczy-ünnepélyének engedélyezése és megszervezése váltotta ki. Mind Gyulai, mind Szabó Sámuel részt kívánt venni és részt is vett az 1859. október 27-i pesti centenáriumi ünnepségen – a szabadságharc leverése utáni első nagyobb tudományos-irodalmi-kulturális rendezvényen, amely Magyarország és Erdély értelmiségi köreit egyként mozgósította. A Kazinczy-ünnepségre való utazás alkalmát Szabó Sámuel egyúttal arra is felhasználta, hogy előtte ellátogasson Nagykőrösre. „October közepén nálatok leszek” – ígérte Szilágyi Sándornak, és hogy valóban úgy is tett, egy, az Arany Juliska könyvei között talált folyóiratba bejegyzett szavai igazolják: „1859. október 17-ike estéjének emlékére Sz. S.” – olvasható a Mentovich Ferenc szerkesztette *Marosvásárhelyi Füzetek* első (1858-as) évfolyamának egyik számában.⁶² Azt nem lehet tudni, hogy Szabó Sámuel mennyit időzött Nagykőrösön, azt viszont

⁵⁹ Lásd Szabó Sámuel feljegyzését az 1. számú levél borítékán.

⁶⁰ Szabó Sámuel – Szilágyi Sándornak, Marosvásárhely, 1859. szeptember 26. = SZABÓ 2009, 608.

⁶¹ Gyulai Pál – Szabó Sámuelnek, Kolozsvár, 1859. október 6. Lásd a *Függelékben* a 14. sz. levelet és annak képét 33. szám alatt.

⁶² DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit, *Az Arany család kéziratos mese- és találógyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének keletkezés- és fogadtatástörténete* = DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.), *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találógyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018, 58. – Minden bizonnyal a *Marosvásárhelyi Füzeteknek* azt a számát ajándékozta Szabó Sámuel Arany Juliskának, amelyben Szabó *Az üstökösökről s még valami* című tanulmányát közölte: 1 (1858) 3. füzet, 217–258.

igen, hogy Juliskával Pesten is találkozott október végén a Kazinczy-ünnepély körüli napokban. Gyulainénak írott, 1859. október 30-i levelében Juliska megemlítette, hogy Szabó Sámuel nem tud semmit arról, amit Juliska bizalmasan közölt Gyulainéval, „ő csak annyit tud – olvashatjuk levelében –, hogy nem szeretem, de senkit sem is szeretek. Kértem, hogy várjon és reméljen az időtől minden jót, vagy ha meg kell lenni, minden rosszat. *Ezzel ment el most is*”⁶³ [kiemelés tőlem – O. K.].

Úgy tűnik, Pesten nem előre eltervezett találkozásról volt szó. Legalábbis erre vall Arany János életének az az epizódja, amely a Kazinczy-ünnepséghez és akadémiai székfoglalója megtartásához kötődik. Arany János eredetileg nem szándékozott felmenni Pestre a Kazinczy-centenárium megünneplésére, mert nem készült el akadémiai székfoglalójával:

Én mindig azt mondtam és hittem hogy nem fogok fölmenni az ünnepélyre; vagy is, törtem magam kegyetlenül, hogy székfoglalómat akkorra bevégezhessem, – pedig jó formán el se volt kezdve –, de látván a lehetetlenséget, lemondtam a reményről azt elkészíthetni, így arról is, hogy az ünnepélyen mutakozzam. De másrésről lehetlen volt itthon maradnom – botrány nélkül. A kőrösi professoratus egytől egyig fölment, a tanulók nagy része is, a többi szűnidőt kapott; mivel menthetném honmaradásomat. Hogy beteg vagyok, senki se hiszi, || egyéb mentség, ily nagy nemzeti ünnepélyről elmaradnom, nincs. Desperatiómban, az indulás előtti délután összecaptam értekezésem meglevő részét, s elszántam magam a felrándulásra, oly határozattal, hogy kedvező esetben nem jövök haza, mig nem olvasok.⁶⁴

Az indulás előtti délután 1859. október 25. volt, Arany János egy nappal a Kazinczy-ünnepség előtt, október 26-án ment fel Pestre, és mint fent idézett levelének végén írja: „Julcsa és Laczi is feljöttek velem Pestre; Julcsa ott is maradt. Szándéka a tél nagy részét ottan tölteni, – ha belé nem ún a városi életbe.”⁶⁵

Arany János és gyermekei Pesten Csengery Antal családjának vendégei voltak, apja és testvére hazatérése (1859. november 1.)⁶⁶ után Juliska továbbra is a Csengery család vendégszeretetét élvezte. Valószínű, Csengeryéknél találkozott Szabó Sámuellel is, aki korábról ismerte Csengery Antalt, és bejáratos volt hozzá otthonában is.⁶⁷ Úgy tűnik, Szabó Sámuellel való pesti találkozásának idején Juliska még nem tudta biztosra, hogy marad-e Pesten vagy sem, mert 1859. november 3-ról keltezett levelében értesítette Szabót arról, hogy leveleit Pestre, Csengerynek címezve küldje, ne Szilágyi Sándornak Kőrösre, ahogy határozta.⁶⁸ Feltételezésemet igazolja Juliskának Gyulainéhez intézett,

⁶³ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38.

⁶⁴ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, [1859. november 2.] = AJÖM XVII., 1118. levél, 344–345.

⁶⁵ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, [1859. november 2.] = AJÖM XVII., 1118. levél, 345.

⁶⁶ Vö. Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, [1859. november 2.] = AJÖM XVII., 1118. levél, 343.

⁶⁷ Csengery Antal és Szabó Sámuel kapcsolatáról/ismeretségéről lásd bővebben a második levélhez fűzött 1. számú jegyzetet a *Függelékben*.

⁶⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1859. november 3. – Lásd a *Függelékben* a 2. sz. levelet.

1859. október 30-i levele is, amelyben egyrészt Szabó Sámuelről úgy említi, mint aki már távozott Pestről, másrészt arról tájékoztatta Szendrey Máriát, hogy „most feljöttem Pestre a jó kedves Csengeryékhez, hogy ne legyek mindig a multra emlékeztető tárgyak közt és hogy gyógyuljak meg egészen. Meg lehet, hogy az egész telet fönt töltöm, de ez még nem bizonyos”.⁶⁹ Október 30-án tehát még nem volt eldöntve, hogy Juliska marad-e Pesten, vagy hazatér Nagykőrösre. Nem volt eldöntve, mert a következő napra, október 31-re volt kitűzve Arany János akadémiai székfoglalójának időpontja,⁷⁰ és Arany János csak az utána következő napon, november 1-jén ment haza Pestről, ahol – Arany Jánossal szólva – egy hét óta csavargott vala.⁷¹

A fent idézett levélrészletek/nyilatkozatok tanúsága szerint Juliska úgy ment fel Pestre, hogy – megítélése szerint – sikerült „tökéletesen felednie”, és kiszakadva a nagykőrösi környezetből, ahol minden a közelmúlt eseményeire, csalódására emlékeztette, abban reménykedett, hogy a Csengery család körében eltöltendő idő elhossa a teljes gyógyulást. Eleinte valóban ez is történt. Juliska jól érezte magát Csengeryék körében, ahol különös mulatságai nem voltak ugyan, de olyan emberek körében telhettek napjai, mint Deák Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Szalay László, Jókai Mór, akik „napontai vendégei” voltak Csengery Antaléknak. Ahogy Juliska írja – „az estéket hol egyik, hol másik, hol mindnyája körében töltjük”.⁷² A Kazinczy-ünnep alkalmából a magyar tudományos és irodalmi élet további jeleseit ismerhette meg, hiszen – amint Rozvány Erzsébetnek 1859. november 19-én írt levelében beszámolt az október végi napokról:

míg a' Kazinczy ünnep össze gyűjtve tartá a' kéttestvér hon legnevezetesebb költőjét, íróját, művészt, mint Kazinczy Gábor, Erdélyi János, Gyulai, Szász Károly, Apám stb., stb. kik a vidékről is följöttek az itt lakókkal együtt minden délben és este nálunk lehetett találni. Igazán ritkán adódik a' szerencse hogy ily sok jeles és *valóban* jeles emberek közt legyen; s én e szerencsét a legnagyobb mértékben föl tudtam fogni és élvezni.⁷³

Rozvány Erzsébetnek a társasági élet különleges, ritkán adódó eseményeiről és lehetőségeiről számolt be, Gyulainének ugyanazon a napon írt levelében viszont Juliska inkább a benne zajló lelki folyamatokról adott számot. Hasznára, gyógyulására van a pesti lét: más kör, más emberek segítenek abban, hogy feledjen. Ehhez hozzájárul

⁶⁹ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38.

⁷⁰ A székfoglalóról Arany János így számolt be Tompának: „Csengerinek [!] felolvastam kéziratomat, ő nekibiztatott, hogy jó lesz, elég lesz az, s így fennmaradtam hetfőn estig, a mikor osztályunk ülése fogott lenni. Egyszó [!] mint száz: bejelentettem olvasási szándékomat, s october 31-kén délután 5-kor kiültem a szégyenpadra, vagy másfél óráig olvastam, akkor az elnök, Dessewfy, sajnálta, hogy azon kedvetlen elnöki kötelességet kell teljesítenie, miszerint az olvasást felfüggeszse, [!] miután az Acad. által meghatározott egy óra rég eltelt; s így én átadám helyemet Szásznak, magam pedig beültem a padba, örvendve, hogy túl vagyok a gypűn” (Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, [1859. november 2.] = AJÖM XVII., 1118. levél, 345).

⁷¹ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, [1859. november 2.] = AJÖM XVII., 1118. levél, 343.

⁷² Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1859. november 19. = SÁFRÁN 1960, 89.

⁷³ Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1859. november 19. = SÁFRÁN 1960, 89.

az is, hogy Csengeryék semmit sem tudnak arról, ami vele történt, így ők sem juttathatják az eszébe. Ha a múltra visszatekint, nem tapasztal lelkében a közönyt, néha a haragnak bizonyos neménél egyebet. „Lelkem teljesen ép és nyugodt” – deklarálja, de a levél további részéből az derül ki, hogy az emlegetett nyugalom inkább a kiüresedett szív kínzó nyugalma:

Boldog nem vagyok, de boldogtalan sem: nincs mi boldogságot adjon s ismét nincs semmi, ami boldogtalanná tegyen. Közönyös vagyok minden iránt, a nélkül hogy blazirt lennék. A világot, az életet, szüleimet, könyveimet épp oly hévvel szeretem, mint azelőtt, ha van minék ép úgy tudok örülni mint tizennégy éves koromban; épen úgy nem érdekel senki, szívem ép oly üres, csakhogy akkor az ürességet nem vettem észre, míg most *fáj*. Így élni iszonyú volna; a leggyötrőbb kint is inkább, mint ezt a gyötrő csöndességet!⁷⁴

Miközben csalódásának sebeit gyógyígtatta, Juliskát más kétségek is gyötörték: szembe kellett néznie új helyzetének másik vonatkozásával, a Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatával is. A marosvásárhelyi tanárt korábban nem tájékoztatta arról, hogy augusztus közepén, azokon a napokon, amikor Szabó apja válaszára várt, ő megrendítő szerelmi csalódáson ment át. Szabó Sámuel csak annyit tudott, hogy Juliska nem szereti, de mást sem szeret. Az augusztusban eltitkolt tények novemberre kínzó kérdésekként jelentkeztek Juliska életében. Szendrey Máriától kér tanácsot:

Mit gondolsz, mily eredményre vezetne, ha Szabóval tudatnék mindent. Nem jobb lenne-e ha ő tökéletesen ösmerné a köztünk létező körülményeket? felelj erre kérlek. Szegény Szabó! Karácsonyra följövetelét ígerte ismét. Hidd el, annyira becsülöm ezt az embert, s annyira vádoló magamat, vagy szívemet hogy nem viszonozza érzelmét, hogy ha kérném [!] kellene valamit, csak azt kérném, hogy szeressem meg őt! Az eszem át is látja, hogy a jövőben boldogságot találnék oldala mellett, de mit ér ez ha szívem nem érzi. Ilyen érzelemmel nem tudnék még senkinek nejjévé lenni, annál kevésbbé az || övé, a kit úgy tisztetek. Mert vagy *egész* szerelmet adok, vagy *semmit*. [...] Kérlek mi szent előtted tanácsolj nekem, hogy mit tegyek Szabót illetőleg. Én egészen elösmérem az áldozatokat miket értem tesz, hogy gyakran jön stb. stb. s ezt gyöngédtelenség is tőlem megengedni: de mit tegyek, én Istenem, mit tegyek? A sokszori együttlétet hiszem arra legalkalmasabbnak, hogy valami fejlődjék szívemben iránta.⁷⁵

Juliskának ezt a levelét Gyulainének Csengery Antal „kézbesítette”, aki az Akadémia küldöttségének tagjaként Kolozsvárra utazott, hogy részt vegyen az Erdélyi Múzeum-Egylet 1859. november 23-i alakuló közgyűlésén és az azt követő ünnepségeken. Ez alkalommal Csengery Szabó Sámuellel is találkozott, aki szintén felutazott Kolozsvárra az erdélyi tudományosság intézményének alakuló közgyűlésére. Utazásáról és az ünnepi eseményekkel kapcsolatos benyomásairól maga Szabó Sámuel számolt be egy

⁷⁴ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. november 19. = ROLLA 1944, 41.

⁷⁵ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. november 19. = ROLLA 1944, 41–42.

egykorú magánlevélben – amelynek részletét ötven év múltán Szabó Sámuel legidősebb fia, Szabó Péter szándékozott közölni 1909-ben, de végül csak 1942-ben jelent meg:

November 22-én reggel 5-kor keltem útra egy tanártársammal estve 7-kor a Felek tetejéről gyönyörködünk a lobogó fáklya-fényben, melylyel a pesti vendégeket megtisztelték; innen közel egy órányi idő kell, míg a szekér kigyózva legördül a hegyoldalra s a fáradt útas kincses Kolozsvár utczáit tapodhatja; ekkor a fénynek, zajnak csak hült helyét találtuk ...

A következő napok eseményeit illetően nekem olynemű szerep jutott, mint 8 év előtt a híres londoni kiállításon a míveletlen népek terményeinek, készítményeinek a tökély magas fokára emelkedett nemzetekéi ellenében, amazoknak legfőnnebb azért van becsök, hogy övék és sajátos az, a mit nyújtanak.

A Kazinczy-ünnepély reám lelkesítőbben hatott, mert első volt mi felrázott s a mellszobrot körítő sugárlevelek közt – csalódva bár – Kegyed képe tünt át ...

Délután a karzatról néztem 3–5-ig mikép vendégeskedik 250 fekete ember, mert ebédjegyet nem kaphattam s hogy el ne únjam magamat, beállottam hivatlan történetírónak, jegyeztem híven a pohárköszöntések tartalmát.⁷⁶

Szabó Péter azért idézte apja magánlevelének fenti részletét, hogy megvilágítsa a naplójegyzetek létrejöttét, és részben kiegészítse azokat. Számunkra viszont azért fontos ez a levélrészlet, mert jóllehet nem ismerjük a címzettet, kétség nem fér hozzá, hogy Szabó Sámuel Arany Juliskához írt egyik leveléből kiragadott idézettel van dolgunk, amely egyedülállóan nyújt parányi ízelítőt abból, hogy milyenek lehettek Szabó Sámuel Arany Juliskához írt levelei. Nyilvánvaló, hogy Szabó Péter a levélnek olyan részletét idézte, amely közérdeklődésre tarthatott számot, a Szabó Sámuel érzelmeiről, Juliska iránti szerelméről valló részleteket mellőzte ugyanúgy, mint a levél címzettjének a megnevezését. A sors különös kegye, hogy a mellőzött személyes vonatkozásokról az utókor mégiscsak az Erdélyi Múzeum-Egyesület alakuló közgyűléséhez kapcsolódóan szerezhetett tudomást – az akadémiai küldöttség egyik tagjától, Csengery Antaltól, aki ezt papírra vetette feleségének írt, 1859. november 25-i levelében:

Szabó Samu épen nálam van, mikor e sorokat írom. Ő rendkívül szerelmes Julcsába. Nagyon kért, ne bocsássuk el Julcsát karácsonyig, mikor feljő. Azt mondá nekem, hogy ő ideált alkotott egy leányról, a minőt nem hitt feltalálhatni az életben s feltalálta Julcsában, – ki megtestesült egyszerűség, tiszta kedély, s mit tudom még, mit nem mondott. Tiszteletét iratja általam⁷⁷

⁷⁶ SZABÓ Péter, *Az E.M.E. első ünnepi lakomája. (Néhai Szabó Sámuel naplójából)* = ERDÉLYI Pál (szerk.), *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére. 1859–1909*, Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, 1909–1942, 84.

⁷⁷ Csengery Antal – feleségének, Könyg Róának, Kolozsvár, 1859. november 25. = *Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései*, bevezető tanulmánnyal ellátta br. Wlassics Gyula, közzétette Dr. Csengery Lóránt (†), Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1928, 469.

Úgy tűnik, 1859 novemberére markánsan kirajzolódtak a „frontvonalak”: Juliska nagyjából túljutott szerelmi csalódása feldolgozásán (vagy legalábbis azt hitte), viszont a Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatában előrelépés nem történt. Az utóbbi tényt állapította meg Arany János is, amikor azt írta Tompának november 10-én, hogy „a Julcsa históriájába [!] nem akaródzik valami lenni: magunk sem bánjuk”.⁷⁸ Húsz nap múlva (november 30-án) azonban mégis olyan levelet fogalmazott és küldött el Szabó Sámuelnek, amely arról tanúskodik, hogy mégsem közömbös számára, hogy hová alakul Juliska és Szabó Sámuel kapcsolata. A „Tisztelt collega úr, kedves öcsém!” megszólítással indított levélben Arany János így írt:

Pár nappal ezelőtt kaptam leányomtól levelet, melyben gyermeki őszinteséggel tárja föl lelki állapotát. Úgy látom, hogy igen nagy küzdelem foly lelkében s nem tudja magát igenre vagy nemre határozni. Korát, fejlődését, tapasztalás hiányát tekintve, nem csodáltam, hogy eleinte az egészet nem tudta oly komolyan venni, mint a lépés fontossága megkívánja: de most e könnyű gondolkodás teljesen eltűnt, s helyébe küzdelem lépett. Úgy hiszem, legokosabbat tennénk, időt engedve, míg e küzdés lefoly, s nem erőszakolva érzelmeit, elhatározását. Ön, mint tudom, szándékszik ismét fejlőni Karácsonyra: de vajon ez által nem fogja-e mintegy erőszakolva érezni magát, hogy siessen az eldöntéssel? Pedig az ily kényszerűség mély és nehezen kitörölhető nyomot hagy a lélekben. Vagy nemet mondana, a mit ugyan ily előzmények után kevésbé hiszek; vagy igent, de azon megújulható fájdalmas érzettel, hogy nem volt elég ideje az önelhatározásra, – hogy siettették. – Mert bár önneli ismeretsége már most nem mondható nagyon rövidnek, de úgy látom én, hogy a tulajdonképi komoly küzdelem csak mostanában vette kezdetét; s bár ön iránt ellenszenvet nem táplál, sőt szíves örömmel látja, de még mindig haboz kimondani a határozott szót. Véleményem tehát oda megy ki: hagyjuk őt magára egy darabig. Ön is meg lesz kímélve egy téli utazás kellemetlenségeitől, – valamint ő is || a fájdalomtól, hogy nyilatkozniia kelljen, mielőtt magával egészen tisztába’ volna, mielőtt azt érzene, hogy e nyilatkozást önjószántából teszi. Ha ön látogatását tavaszfeléig elhalasztani nem sokallná, úgy hiszem, ez elég idő lenne arra, hogy e küzdelem csendesen lefolyjon. Mert megvallom, csak azon meggyőződés mellett ohajtom leányomat Önnel egyesíteni, ha tudom, hogy szívhajlam vezet karja közé.

Bocsásson meg, ha netán levelem, vágyait kellemetlenül érinté, s mindenek fölött kérem, ne tekintse soraimat elútasításnak, sem a szülék, sem leányom részéről – ki nek éppen tudta nélkül írom – s fogadja szíves kézzorításomat! igaz barátja AJános.⁷⁹

1859 végére Szabó Sámuel két tűz közé került: Juliska arra kérte, hogy minél gyakrabban találkozzanak, mert úgy vélte, a személyes találkozások segíthetnek abban, hogy barátságból szerelemmé alakuljanak érzelmei. Arany János viszont éppen az ellenkezőjét, a távortartást kérte tőle, mert meglátása szerint Juliskának egymagában,

⁷⁸ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1859. november 10. = AJÖM XVII., 1123. levél, 352.

⁷⁹ Arany János – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. november 30. Lásd a *Függelék*ben a 12. sz. levelet és a levél képét 31a–b szám alatt.

befolyásoló körülményektől függetlenül kellene eljutnia a döntéshez, ahhoz, hogy „önjósántából”, nyugodt lélekkel mondhasson igent vagy nemet Szabó Sámuelnek. A nemet mondást a költő-apa nem tartotta ugyan valószínűnek, de úgy vélte, hogy Szabó gyakori látogatásai miatt az igent is azzal a „megújulható fájdalmas érzettel” mondaná ki Juliska, hogy „nem volt elég ideje az önelhatározásra, – hogy siettették”. Ettől a „fájdalmas érzettől” szeretné megkímélni leányát Arany János, aki ebben a levélben is megismételte eredeti feltételét: „csak azon meggyőződés mellett ohajtom leányomat Önnel egyesíteni, ha tudom, hogy szívhajlam vezetni karja közé.”

Úgy tűnik, maga Arany János is várakozó álláspontra helyezkedett „Julcsa históriájának” dolgában. Miután „egy álló heti csavargás után” hazatért Pestről, hová az Akadémia nagygyűlésére ment fel,⁸⁰ sógorát így tájékoztatta Juliska helyzetéről:

Julcsa a Kazinczy ünnepély óta pesti leány. Csengeriéknél [!] van, hova én is szoktam szállani. Oly szivesek hozzá, hogy lehetlen volt most is hazahoznom, így ott marad – talán tavaszig is. Pedig ki tudja, meddig lesz a mi leányunk, – most legalább egy nagy nyílt kérdés áll előtte; – igen, s a nyílás oly nagy, mint Kőröstől M. Vásárhelyig a távolság. – De erről még most nem mondok többet: majd elválík.⁸¹

1859 decemberére mind Arany Juliska, mind pedig Szabó Sámuel kínzó dilemma elé került. Juliskának azt kellett eldöntenie, hogy tudassa-e Szabó Sámuellel korábbi szerelmének és csalódásának történetét, vagy továbbra is hallgasson róla. Szabónak pedig azt, hogy kinek az óhaját vegye figyelembe: az Arany Jánosét, és akkor 1859 karácsonyára nem utazik Pestre, vagy a Juliskáét, aki a gyakori találkozásokat sürgette. Szabó Sámuel ez utóbbi mellett döntött: 1859 karácsonyát (decemberének utolsó napjait?) Pesten töltötte. Pontosan nem lehet meghatározni Szabó érkezésének/távozásának időpontját, egy biztos támpontunk van: 1860. január 2-án már nem volt Pesten, hiszen Juliska január 3-án írt levelében arról értesíti Szabó Sámuel, hogy a megelőző napon egy neki címzett levél érkezett Csengeryékhez, amelynek továbbításával Juliskát bízták meg.⁸² Ugyanebben a levélben Juliska Csengery Antal üzenetét is tolmácsolta: azt, hogy Csengery várja Szabó megígért dolgozatát.

Juliska 1860. január 3-i levele csak arra bizonyíték, hogy mikortól nem tartózkodott Pesten Szabó Sámuel. Arra viszont még csak célzás sincs a levélben, hogy Szabó akkoriban járt volna a fővárosban. Szabó Sámuel 1859. december végi látogatásának tényéről Juliska következő (negyedik) leveléből szerezhetünk tudomást.⁸³ Ebben többször szerepel Szabó ottlétére, „mostani feljövételére”/elmenetelére való hivatkozás, amelyek arról győznek meg, hogy Szabó Sámuel Arany János kérésének ellenére mégis meglátogatta Juliskát. Az 1860. január 8-ról keltezett levél egyúttal annak is bizonyítéka,

⁸⁰ Az Akadémia nagygyűlésének ideje: 1859. december 15–17. (AJÖM XVII., 855).

⁸¹ Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1859. december 23. = AJÖM XVII., 1133. levél, 360.

⁸² Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 3. – Lásd a *Függelék*ben a 3. sz. levelet.

⁸³ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. – Lásd a *Függelék*ben a 4. számú levelet.

hogy Juliska úgyszintén döntött a maga dilemmája dolgában: ottléte alatt tájékoztatta Szabót előző szerelméről és csalódásáról.

A levél messzemenően visszaigazolja Arany János meglátásának igaz voltát: Szabó Sámuel látogatása felszaggatta Juliska félig gyógyult sebeit, ugyanakkor magát Szabót is rádöbbenette, hogy addig nem sejtett, új helyzettel kell szembenéznie: nem egyszerűen csak arról van szó, hogy Juliska nem szereti, és mást sem szeret, hanem fellángoló első szerelmének és csalódásának lelki terhei alatt roskadozik, olyan terhek alatt, amelyek gátat vetnek egy új szerelem kibontakozásának.

Juliskának ez a levele csupa magyarázkodás a Szabóval élő szóban közöltek margójára. Meggyőződése, hogy Szabó Sámuel a legjobb barátja, aki őt a világon legjobban szereti. A „kegyeletnek” egy nemével gondol mindig Szabóra, és benne annyira megbízik, hogy életét, sőt becsületét habozás nélkül tudná keze közé tenni, mert Szabó jobban megőrizné azt, mint ő maga, jobban, mint bárki más a világon. E bizalom készíti arra, hogy kitarja lelkét, „ezt a kétségbeesett beteg lelket” előtte, amelyet egyszer már megmentett Szabó a „végveszélytől”, és most is gyógyírt vár tőle.

Visszatekintve addigi életére, Juliska úgy látta, hogy mindig volt valami az életében, ami elfoglalta, rendre-rendre betöltötte teljesen a lelkét: előbb a gyermekkori játékok, aztán olvasmányai, rajongó vallásossága, zene-tánc, majd a fiatal emberek iránti érdeklődése. Ez utóbbi volt életének „ledér korszaka”, „ifjúkori bohósága”, de egyben az is, amely leghamarabb üressé, unalmassá vált.

Éreztem hogy itt nem találok boldogságot, éreztem hogy valami hiányzik lelkemből, 's alkottam magamnak eszményképet, 's e köré gyűlt szívemnek minden nemesebb érzése, lelkemnek minden jobb gondolata. Kezdtem magamat képezni, ismereteimet gyarapítani, a háziasság, szerető, gyöngéd, hű nő köréből, mert éreztem hogy eszményképem csak egyedül ezekkel a tulajdonokkal leszek képes boldogítani. Oh ez szép időszak volt! | Ha akkor jött volna Kegyed!! – Akkor már csak tárgy kellett, 's bárki lett volna a ki előmbe jó talán megszerettem volna.⁸⁴

„A többit tudja!” – folytatja Juliska a levelet – vagyis azt, hogy akkor „került elébe”, akkor ismerkedett meg nagykőrösi szerelmével, akiben oly keservesen csalódott.

Hogy mi volt nekem e szerencsétlen szerelem nem kísértem leírni, erre én képtelen vagyok, azt szóval ki fejezni lehetetlen, azt csak érezni lehetett. Nem fogok a csalódásom fölötti fájdalmak elbeszélésehez [!] sem. Bár mily neműnek tartják is Kegyed és Marika e szerelmet, az én szívemnek az mindenévé üdvösségévé, boldogságává [!] vált, 's ezt bemocskolva, kijátszva, kigunyolva látni, valami rettenetes volt!

Midőn az első fájdalmak átviharzottak fölöttem ropant fásultság, és üresség váltotta azt föl. 'S arra 'a lélekre, a' mely hozzá volt szokva hogy mindig legyen egy bizonyos tárgy a' mi foglalkoztassa betöltse, – így kifosztva látván magát mindenből, ez még kínosabban hatott rá mint az előbbi fájdalom. Egyedüli vigaszom az volt, hogy éreztem

⁸⁴ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. 2–3. oldal – Lásd a *Függelékben* a 4. számú levelet.

miszerint szívem élete még nem halt ki, hogy még fogok szeretni tudni, hogy még talán boldog is lehetek. Mikor? Ezt a mindentudó Isten tudja!! Azt éreztem hogy mostánában [!] még semmiesetre: mert ha bár boldogságom, reménységem szent-egyházának romjai elsímultak, elenyésztek is szívem földjén, idő kell ahhoz hogy egy uj épülhessen. – – || E kedélyállapotban talált a' Kegyed mostani följövedele. Végtelen fájt nekem a' Kegyed boldogtalanságának látása, s más részről vádoltam magamat hogy Kegyedet ez alkalmmal[!] fölhíttam Pestre. Kegyedre nézve bármily kínos legyen is a' várás, a' bizonytalanságban lével, átláttam, hogy itt csak idő segíthet, itt csak egy gyöngéd baráti viszonyból fejlődhetik részemről szerelem. (Hisz azt mondják hogy a' barátságtól egy a lépés a' szerelemig!) El határoztam hogy Kegyednek elmondok mindent; egy részt azért hogy ösmerje telyesen a' viszonyt a' melyben velem áll, 's hogy egy lépésem egy tettem ne tűnjön föl Kegyed előtt talányként: másrészt azért hogy mintegy közelebb éreztem e bizalom által magamat Kegyedhez, 's barátságunk lánczához egy szemet éreztem ezzel kapcsolódni.⁸⁵

Juliska számot vet azzal is, hogy miért nem utasította el Szabót mindjárt ismeretségük elején, holott „becsületbeli kötelessége” lett volna első találkozásukkor azt mondani neki, hogy feledjen.

Ha annak csak gondolata is képtelenség nem volna, hogy Kegyed engem valaha elfeled, elfeledhet, talán nem tekintetem volna saját magamra; nem tekintetem volna a' meggyőződésemet, hogy mig élek soha soha nem ért ugy engem senki, soha ugy nem ösmer, és soha ugy nem szeret mint Kegyed, és hogy senkivel olyan boldog nem lennék mint Kegyeddal, ha – viszontszerelem fejlődnek ki bennem. Ismételtem nem tekintetem volna mindezekre, hanem már első találkozásunkkor azt mondtam || volna egyszerűen hogy feledjen. Ez lett volna a becsületbeli kötelességem. De mint-hogy jobban meg voltam – vagyok – és leszek – győződve a Kegyed örök szerelméről mint valaha a' magamról is, ugy gondoltam, hogy talán nem rontunk a' dolgon semmit ha várunk, és reméllünk.⁸⁶

Juliskának más gondot is okozott Szabó Sámuel Pestre hívása, vagyis a személyes találkozás: a látogatás után úgy érezte, hogy „megcsalta” Szabót, túlzott reményekre adott okot.

Elmente után vissza tekintetem az ittléle alatti magamviseletére, 's ugy találtam hogy a' Kegyed iránti fájdalmas részvét, a' sorsán minden áron könyebítési gondolat eltérítettek az utról melyen a' Kegyed, és magam iránti kötelesség késztet hogy menjek. Hogy én Kegyedet egy, már létező, viszontszerelem minden reményével eresztettem el, 's így én Kegyedet nyomorultan aljasan megcsaltam, 's megcsaltam egyszersmind saját szívemet is!! És ez az a' mi nekem egy percznyi nyugtot nem enged, ez az a' mi kínozt, gyötör a' kétségbeesésig! Óh az a' gondolat, hogy én valakit megcsaltam akaratom ellenére, örülté tesz!! Mondja, mondja óh mondja igaz-e ez? Valóban megcsaltam-e Kegyedet? Vagy csak iszonyu agyrérem az egész?!? Világosítson föl, kérem

⁸⁵ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. 3–4. oldal – Lásd a *Függelékben* a 4. levelet.

⁸⁶ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. 4–5. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 4. levelet.

az Isten szent nevére, mert ha soká így tart mardosó körmével szétszaggatja lelkemet az önvád!! Ne hadjon el engemet; olyan szerencsétlen, olyan boldogtalan, olyan beteg vagyok!! – || Másrésről azért vádolom magamat ezerszeresen hogy én ilyen hálátlan vagyok, hogy Kegyednek anyi jóságát, anyi áldozatát, anyi szerelmét nem viszonozom. Miért is teremtett engem az Isten ha csak valakinek bánatot vagyok képes okozni!? Óh bocsásson meg nekem édes jó barátom; ne kárhoztasson engemet, hidje el olyan szerencsétlen vagyok, hogy csak szánni lehet; hidje el naponta azon imátkozom Istenhez hogy a' Kegyednek most szerzett keserveket, egy hosszú élet boldogításával feledtethessem el valaha!!⁸⁷

Juliskának ez a hosszan idézett levele előrevetíti további leveleinek téma- és gondolatvilágát, amelyeknek csaknem állandó kulcsfogalmaiként emelhetjük ki az őszinteség, kötelesség, becsület, önvád, hálátlanság, önbecsülés szavakat, valamint Juliskának egyfajta kényes egyensúlyra való törekvését, hogy Szabót el se riassza magától, de túlzott reményekre se adjon okot.

Az egyensúlykeresésnek jellegzetes példája Juliska következő, 1860. január 25-i levele. A hosszú levélben Juliska igyekszik arról meggyőzni Szabó Sámuel, hogy nem szerelem az, amelynek jeleit véli felfedezni Juliska egyes megnyilvánulásaiban vagy gesztusaiban Szabó. Tekintettel arra, hogy mindkettőjük boldogságát tartja szem előtt, őszintén kell válaszolnia Szabó levelének fő eszméjére: arra, hogy Szabónak meggyőződésévé vált, hogy Juliska szereti őt. Félig-meddig már előző levelével is igyekezett Szabót kijózanítani, de mivel ez szemmel láthatóan nem sikerült, kénytelen „jelen érzelmeivel” pontosan megismertetni Szabót. Juliska beismeri, hogy Szabónak abban igaza van, hogy:

a' csalódásom fölötti fájdalmak közt csak a' Kegyedre gondolás mentett meg a' végkétségbeeséstől: de abban nincs hogy „vizsgálni” kezdtem Kegyedet, hogy ugyan „méltónak” tarthatom-e magamhoz. Én nem vizsgáltam soha; én az első pillanatban úgy ösmertem Kegyedet mint most: 'S emlékezem rá hogy az első napokban – mielőtt az az iszonyu, az a' legszonyubb bekövetkezett volna – sajnáltam, bántam hogy már szeretek, s hogy szerelmemet bírja valaki. Hanem miután elmúlt, miután csalódtam ez egészen megváltozott, akkor sokkal jobban elfoglalt fájdalom mint hogy egy ujra gondolhattam volna.⁸⁸

Ezért írhatta három hét múlva Szabónak azt, amit írt első levelében, és írta azt, amit akkor érzett. Elismeri, hogy néha elmereng a távoli jövőről, és úgy találja, talán érzi is, hogy Szabó oldalán „egy boldog, nyugott, szép csöndes élet” várja. Maga elé képzel helyzeteket, amelyekben kölcsönösen arra törekednek, hogy a másikat boldoggá tegyék. Mintának tekinti a szülei és főleg a Csengeryék házasságát, és olykor elgondolja, hogy egykor talán ők is ilyen életet fognak élni:

⁸⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. 5–6. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 4. számú levelet.

⁸⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* az 5. számú levelet.

Elmondtam a javát, 's most elmondom a' mi ellensúlyozza: ítélje meg hogy szerelem-e ez? Ha csak mindig úgy volna mint a' hogy fönnebb írtam azt mondanám reá én, hogy az! De van gyakran napokig: midőn a' legnagyobb közönyt, vagy néha idegenkedést érzek kegyed iránt. Ha néha ilyenkor || tréfásan czélozgatva említik nevét előttem, nem haragszom érte; nem szóllok rá semmit; csak magamban azt gondolom: nem lesz abból semmi! Ilyenkor ha arra gondolok, hogy ezt a' kedves kört, szüléimet, rokonaimat, mindenkit a' kít szeretek, el kell hagynom Kegyedért, anyira fáj anyira rosszul esik hogy kisésem mondhatom! És ez eltart napokig, jön, megy minden előzmény nélkül: de ha szerelem volna mit Kegyed iránt érzek nem szabadna ösmernem sem.⁸⁹

Máskor összehasonlítja Szabót többi ismerősével, „s ilyenkor néha minddel kiállja a versenyt, vagy olykor megis halladja őket: de ismét sokszor történik rá esett [!] hogy anyi bajom van Kegyeddal; úgy bírálgom ítélgetem magamban; 's ilyenkor mindig kedvezőtlenül üt ki Kegyedre nézve az ítélet.”⁹⁰

Juliska kedélyállapotának kiszámíthatatlan hullámzását jelzi arcképének elkészíttetése is:

Megfoghatatlan még ma is előttem hogy mi volt az a kielégítést követelő – vágy mely bennem támadt itt léte alatt egy este – hogy arczképemet[!] csináltassam meg számára. Akkor talán beteg lettem volna ha ezt meg nem teszem, és már itt léte alatt, 's az óta is többször bántam hogy tettem. Pedig nem azért mintha azt hinném hogy vissza él bizalmammal, hanem mert mintegy erőszakosan, kényszerítve érzem lekötelezettnek ez által magamat. Átalában a kényszer és erőszak || eszméibe úgy be burkolom magamat hogy alig tudok megszabadulni tőle. Pedig igen jól tudom hogy efféléről szó sincs.⁹¹

Annak érdekében, hogy meggyőzze Szabó Sámuel érzelmei természetéről – arról, hogy korántsem szerelem az, amit Szabó annak vél – Juliska számot ad előző szerelméről, összehasonlítva Szabót azzal:

Azt magam is lehetetlennek tartom hogy ha szerelmem tárgyában a' személyt szerettem volna és nem a' jellemet feledni képes lettem volna – főleg ily hamar: de azt még sem hiszem hogy a' jellemben csalódva azt egy más személyben újra föltalálván mindjárt szeretni képes legyek. Mert hiába! ha szeretünk egy jellemet, már hozzá értetődik hogy a' személyt is szeretjük amazért, 's azt csereberélni nem lehet. Gondolja föl Kegyed: ha engem valami modon elvesztene, 's a' bennem szeretett jellemet újra, hamar föltalálna egy egészen – ellentét alakban, mint például Bezerédyné, tudná-e mindjárt szeretni? Engedjen meg; a' hasonlat csak anyiban találó mert tökéletes az ellentét: különben nem ily arányban állnak egymással. 'S pedig Kegyed merőben ellenkezője neki. Kegyed sokkal szebb mint ő; szebb az arcza; szebb a' lelke; hanem ő megis talán kedvesebb volt. Ő fekete hajjal, tüzes fekete szemekkel bírt; nagyon

⁸⁹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 3–4. oldal. – Lásd a *Függelék* 5. számú levelét.

⁹⁰ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 4. oldal. – Lásd a *Függelék* 5. számú levelét és a levél negyedik oldalának képét 29. sz. alatt.

⁹¹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 4–5. oldal – Lásd a *Függelék*ben az 5. számú levelet.

ügyes társalgó volt: egy egész nagy társaságot képes volt elmés, néha csipős ötleteivel elmulatni. Ő egy telyesen képzett világfi volt kívül nagyon jól lehetett mulatni, 's ki-nek egyes || megjegyzései és elbészélései [!] gyakran csaltak [...] könyeket szemeim-be. Ezeket azért mondtam el hogy lássa menyire különbözött Kegyedtől.⁹²

Tehát mondja szerelem-e az mit kegyed iránt érzek? Én az[t] mondom határozottan hogy nem!! . . Ha az lenne miért érzénem magamat kellemetlenül gyakran, ha a' Ke-gyed menyaszonyának tartanak? Miért nehezteltem félig-meddig Kegyedre midőn írta hogy azt a' mi kedves jó baráténkat Gyulainét csupa megnyugtatósból megcsalta? 'S midőn a' napokban kaptam levelet Gyulainétól 's ő az egészet mint bizonyost, mint Kegyedtől hallott bizonyost említette, és sürgetett a válaszra, miért kellett azt írnom, ezen szavakkal: „ne hidj neki; nekem hidj, ő csak azért mondta azt hogy téged megnyugtasson”? Ezt meglehet nem kellett volna tennem, meglehet hogy Kegyednek haragját vonom magamra: de bármit elviselhetek inkább mint azt az eszmét hogy valakit megcsaltam ha bár ez csekélységis.⁹³

A levélben kifejtett érveket-gondolatokat Juliska végül így summázta:

Lássa Kegyed én azt hiszem hogy ha szeretném || nem változna szüntelen érzelmem; egyik ellentétből a' másikba nem csapongna minden ok nélkül; 's azt hiszem hogy olyankor midőn szerelmet érzek, vagy azt gondolom hogy érzek az nem valódi érzelem akkor sem csak úgy képzelem én azt. Hanem egyben nem változik; egy meg-marad mindig: az a' fölötti öröm, – gyakran lázas öröm – ha jót hallok Kegyedről; és az a' fölötti boszankodás ha valaki rosszul nyilatkozik Kegyedről. Ez megmarad állandóul; 's nem emlékezem hogy lett volna körülmény melyben változott volna.⁹⁴

Miközben Juliska és Szabó Sámuel viszonya egyre bonyolultabbá vált, Arany János arról írt Tompának, hogy „Julcsa még mindig Pesten van, nem is akar húsvétig hazajőni, különben ír gyakran és nincs semmi baja. [...] Julcsa dolgában még semmi megállapodás. Bízom magára.”⁹⁵ Tompa helyesli Arany álláspontját: „Julcsát csak hagyjátok magára, az idő majd kifejti a mi legjobb lesz” – üzeni barátjának válaszlevelében.⁹⁶ E levélváltásból arra lehet következtetni, hogy Arany János magára vonatkoztatva is érvényesítette azt az elvet, amelyet Szabó Sámuelnek tanácsolt 1859. november 30-i levelében: Juliskára bízta a döntéshozatalt, nem avatkozott közbe. De úgy tűnik, Juliska is függetlenítette magát Szabó Sámuellel kapcsolatos ügyét illetően: szüleinek ugyan gyakran írt, de feltehetően ezekben a levelekben nem érintette vívódásait, kétségbeesett

⁹² Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 5–6. oldal – Lásd a *Függelékben* az 5. számú levelet. – Juliska összehasonlításának olvastán óhatatlanul eszünkbe jut, hogy az a Szabó Sámuel, akinek a *Virágfűzér* volt a segéde a Juliskával való ismerkedés idején, kétségtelenül alulmaradt az összehasonlításban a „teljesen képzett világfival” szemben.

⁹³ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 6. oldal. – Lásd a *Függelékben* az 5. számú levelet.

⁹⁴ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 25. 6–7. oldal. – Lásd a *Függelékben* az 5. levelet.

⁹⁵ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1860. január 25. = AJÖM XVII., 1140. levél, 368–369.

⁹⁶ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1860. február 1. = AJÖM XVII., 1141. levél, 374.

küzdelmét Szabó Sámuel megalkuvás nélküli megtartásáért. Arany János különben nem írta volna azt, hogy „nincs semmi baja”.

Pedig az idő tájt, amikor a költő-apa megnyugodva veszi tudomásul, hogy leánya jól van, Arany Juliska és Szabó Sámuel között „dült a háború”: komoly nézeteltérésekről, vádaskodásokról, a szakítás lehetőségének felkínálásáról szól Juliska hatodik, 1860. február 5-i levele. Szabó feltehetően szóvá tette, hogy kapcsolatukat súlyosan megterheli az a tény, hogy Juliska nem mondott el mindent ismeretségük első napjaiban, és Juliska ezt az észrevételt vádként értelmezte:

Kegyed távol igyekszik engem attól tartani hogy azt hidjem miként engemet vádol: de egész levelén sötéten, kétségbeejtőleg keresztül vonul az ellenemi vád. Ne igyekezzék megczáfolni ezen állításomat, jól tudom hogy ez így van; másképen talán nem is érdemlem. [...] Most már megtörtént az a' mittől [!] anyira féltém. Kárhoztat Kegyed is engemet; elhagy Kegyed is engemet; elhagy végre talán az Isten is! Tehetek-e én róla hogy a' nélkül hogy szerelem volna az mit érezek kegyed iránt, nem tudtam, 's nem tudom magamat elszakítani Kegyedtől vagy azon eszmétől hogy ha szerelem ébredne bennem iránta az vállalja az én földi üdvösségem és boldogságom legnagyobbikává!⁹⁷

Juliska felveti a szakítás gondolatát, azt javasolja Szabónak, hogy „ha Kegyed egészen elvesztette minden reményét egy jövő viszontszerem iránt, [...] ha Kegyed e bizalmatlanságban-lételt nem tudja tovább kiállani; ha levelezésünktől semmi jót sem reméll; ha a gyakori érintkezés velem lelkét »horogra került hálnak« sorsára juttatja: úgy azt mondom határozottan szilárdan hogy szakítsa el magát tőlem”⁹⁸. Ugyanakkor Juliska a maga részéről továbbra is kapcsolatuk fenntartása mellett állt ki: „Ha Kegyed egészen elvesztette minden reményét egy jövő viszontszerem iránt: én nem vesztetem el! 'S én hiszem hogy ha most nem érezek is nem lehet hogy ne érezzek valaha!”⁹⁹ Ha szakítanának – fogalmaz Juliska –

az én lelkem nyugalma örökre megzavarná; hogy életem fogytaig vádolnám magamat Kegyedért; hogy elvesztem a' mit eddig híven megőriztem: az önbecsülést; és hogy magamat tartom a leghaszontalanabb legsilányabb lénynek a' földön egy ilyen elszakadás után: ne tekintsen mindezekre hanem ha az könnyebbiti Kegyedet hogy tőlem el válik, ám tegye, reám ne gondoljon majd csak elveszek valahogy a' világban! Az Isten tudja csak mi lesz belőlem!”¹⁰⁰

A levél végén azonban Juliska úgy nyilatkozott, hogy szavai megint reményt kelthettek Szabóban:

Én nem szeretem Kegyedet azt mondom most is mint mult levelemben. De adjon Kegyed is évet azon érzelemnek a' mely bennem él iránta . . . Micsoda az hogy ha valami

⁹⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 5. 1–2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 6. levelet.

⁹⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 5. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 6. levelet.

⁹⁹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 5. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 6. levelet.

¹⁰⁰ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 5. 3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 6. levelet.

öröm vagy bánat ér Kegyedre gondolok – legelőbb mintegy osztoztatva benne? Mi ez, hogy ha olykor gyöngeségemet, gyámoltalanságomat föl gondolom megvigasztal ha a' Kegyed erős, tiszta, szilárd jellemét magam melé képzelem a' ki megvéd az életnek minden baja minden viszontagságai ellen? . . . Csak a' napokban két esett[!] fordult elő. Anyám írta hogy Apámnak a' multkor (talán huszonkettődik januárban) valami guta-ütés fajta baja volt; megszűnt csak nem || egészen a' vérkeringés, 's csak egy hajszálon mult hogy a' legrettenetesebb a' legiszonyubb be nem következett. (most hála Istennek egészen jól van már) Ekkor is Kegyed jutott eszembe mínt ki ép oly részt vesz fájdalom-imban mínt önönmagam. – Tegnapelőtt ruhám ujja meggyult, 's jobb karomat egészen össze égette míg letudtam szaggatni; csak nem magam is meg égtem. 'S e fájdalom- im közt nem Anyám, nem szüleim jutottak előbb eszembe hogy bár ők ápolnának – hanem Kegyed. Mi ez, adjon nevet ennek? Mondja meg őszin[t]én igazán csalom-e Kegyedet akkor midőn ilyen jelek után hiszem hogy a' jövő fejt ki valamit, 's hogy e hitemet közlöm Kegyeddal? Csak erre feleljen még kérem!¹⁰¹

Mit felelt Szabó Sámuel – nem tudható. De Juliska következő, 1860. február 19-i leveléből kikövetkeztethető, hogy Szabó Sámuel visszafogottabban reagált, hiszen „mostani levelében” Juliska, ha megcáfolnivalót talált is, olyat nem, ami vádként tűnhetett volna fel előtte. Különben is, Juliska megszokta, hogy Szabó levelei után gyötrő napok következnek – az önvád miatt.

Szabó Sámuel észrevételeire válaszolva Juliska továbbra is igazságtalannak tartja Szabó részéről azt, hogy szemére veti: miért nem beszélt el mindent mindjárt az első napokban. „Vádolt továbbá azzal – folytatja a magyarázkodást Juliska – hogy igen sokat adtam Kegyednek, többet mint adnom szabad lett volna. Ez meglehet; ez talán így is van; e vád nem volt alaptalan: de még is úgy fáj Kegyedtől ezt hallanom, mert Isten látja || lelkemet hogy nem kiszámított kaczerködásból tettem, hanem a Kegyed iránti végtelen fájdalmas részvét ragadt a végletekre.”¹⁰² Téved Szabó akkor is – véli Juliska:

mikor azt állítja, hogy én a' Kegyed által „eltépett szálakat gondosan újra öszve kötözni” akarom. Nekem azt nincs célom tenni; enyi érzelem melett Isten is megverne ha tenném. Kegyed félre értelmezte soraimat, 's azt hitte hogy az elszakadás fölötti fájdalom jajdulása volt azokban a' mit én inkább a' önvád miatti fájdalomból irtam. Hazudnám ezerszeresen ha azt mondanám hogy amaz is nem vett benne részt, de nem oly mértékben, mint azt Kegyed gondolja, 's nem az az érzelem fokasztotta[?] ki lelkemből melyet Kegyed gondol, tudniillik – a' szerelem.¹⁰³

Juliska ebben a levelében is megismétli álláspontját:

Én most is azt mondom a' mit mult levelemben, hogy: ha Kegyed nagyobb nyugalmat reméll tőlem elszakadva, ha Kegyed nem reméli a' jövőtől azt a' mit még a' mult nem adhatott, 's a' mit még a' jelen sem ád, akkor szakassza el magát tőlem, örökre,

¹⁰¹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 5. 3–4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 6. levelet.

¹⁰² Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 19. 1–2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 7. levelet.

¹⁰³ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 19. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 7. levelet.

végképpen ...! Nekem ez igen fog fájni mert mindig kínoz az a gondolat életem fogytáig hogy egy ember életét könyelműleg megmérgeztem 's – lehet – hogy jövő boldogságomat is kijátszottam.

De a fentieket inkább elviseli, mint Szabó későbbi szemrehányó szavait, amelyek körülbelül így hangzanának: „én távozni akartam elszakítottam magamat tőled, te újra »öszve kötözted« || e szálakat; engem' most már szerencsetlenné tettél, szerencsétlenebbé mint elválva tőled mindjárt, milyen lettem volna; hitegettél, ámitottál, sokáig, engedtéll remélni 's most nem adhatsz épen ugy semmit mint az első pillanatban.”¹⁰⁴

Juliska számot vet azzal is, hogy semmi biztosítéka nincs annak, hogy ha Szabó mellette marad, bizonyosan meg fogja szeretni. Ezért – olvashatjuk levelében:

ha becsületbéli kötelességemet akarom telyesíteni nem mondhatok egyebet: csak ha önként melettem marad, ha önként megakarja azt a' helyet tartani nálam (nem mondom szívemben) a' mit eddig elfoglalt, örömmel, óh nagy örömmel látom melettem; de ha Kegyed csak az én marasztásomra teszi ezt, akkor azt mondom menjen, legyen boldog nálam nélkül; ne kárhoztasson igen nagyon azért a' mit Kegyeddal tettem, mert azt én csak is Kegyed javáért akartam tenni. Marasztani nem akarom, nem fogom, mert már is igen igen bűnösnek érzem magamat. Én ismételve azt állitom hogy a' jövőtől igen sokat remélek, de azért nem marasztom.¹⁰⁵

Az elszakadás, a szakítás gondolatának jegyében Juliska kérdéssel zárta levelét: „Fog még levelemre felelni? Arra is készen vagyok hogy nem. Isten vele.”¹⁰⁶ A levelezés azonban nem szakadt meg kettejük között. Következő levelét Juliska azért írta, hogy „kinyerje” Szabó bocsánatát. Juliska kínos magyarázkodásra kényszerült, mert nagyon megsérthette Szabót, amikor azt gondolta róla, hogy vádolja őt.

Leveleiben nincs egy szó, egy betű a' mely engemet vádolna, s csak az én képzeletem alkotta azt, 's az csinált enmagamnak anyi rosz órát, 's Kegyedet az sértette meg oly iszonyatosan. Engedjen meg nekem, kérem; legyen irántam elnézéssel [!] ez egyszer. Hidje el nem vagyok én rendes lelki állapotban; ropant izgékony vagyok, a legcsekélyebb dolog képes egész valomból kiforgatni; mindent félre értek, rosra magyarázok; elvesztette lelkem régi tiszta, ártatlan jóságát; nem tudom mi lesz végre belőlem! Ne neheztejen [!] rám hanem szánjon!¹⁰⁷

A levél további része számvetés Juliska korábbi életével és a kettejük kapcsolatával.

Olyan kevesek voltak egész életemben a' vágyaim, igényeim, hogy alig kellett magamnak vagy másoknak valamit tenni értök hogy telyesedésbe menjenek. Egyedül egy vágy maradt még fönt bennem, a' miért naponként imátkoztam Istenhez: egy szerető sziv bírása. Míg bírtam, vagy bírni hittem gyakran csordoltig volt lelkem hálával

¹⁰⁴ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 19. 2–3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 7. levelet.

¹⁰⁵ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 19. 3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 7. levelet.

¹⁰⁶ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. február 19. 4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 7. levelet.

¹⁰⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 1. oldal – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

Istennek e jósága miatt, 's ugy igyekeztem ez adományt megtartani és megérdemlenni. Elvesztése nem sujtott le végképen, mert hisz a' Kegyed arcza ott állt a' távolban, 's mintegy Isten akaratjának, 's saját jövő boldogságom alap-letevésének tekintetem a változást mely körülményeimben történt. Én hittem hogy Kegyedet meg fogom szeretni, s' ezt Kegyednek többször nyilvánítottam is. Ugy tekintetem Önt mint Isten által küldött lényt, a' ki egy nagy nagy szerencsétlenségből, talán végromlásból mentett ki.¹⁰⁸

Viszont abban nem lehetett biztos, hogy valaha fogja-e szeretni Szabót. Érezte, hogy ilyen körülmények között nem kellene engednie, hogy Szabó reméljen, de – ahogy Juliska fogalmaz:

nem tudtam elválni, nem tudtam magamat azon eszmétől elszakasztani hogy én még Kegyedet szeretni fogom, s' én még Kegyeddal oly boldog leszek, melyet csak álmaimban mertem magamnak jósolni. A köztűnki levelezést azért láttam jónak hogy üres lelkemet némileg betöltötte egyik levelének hatása a' másikéig; 's folyvást foglalkozván Kegyeddal, gondoltam: hogy talán valószínűbb annak létesülése, mit én is lelkem mélyéből óhajtanék.¹⁰⁹

Mindazt, ami után vágyott, kezei közt tartja – vonja le a konklúziót Juliska –, de ki kell eresztenie, mert nincs hatalmában megtartani. „De ez Kegyedet ne vonja el határozatától. Ha nyugalmat lát saját részére abban hogy elszakadunk most: ne gondoljon semmi mással csak ennek meg szerzésével, én kérem erre Kegyedet a' ki »oly jó barátja« vagyok, 's a ki miatt már anyit szenvedett hogy az önmagának soha sem tudja megbocsátani.”¹¹⁰ Juliska ezt a levelét is úgy zárta, mintha nem lenne folytatása kapcsolatuknak, mintha szakítottak volna. „Isten önnel. Isten önnel! Ne tartson vétkesnek, csak szerencsétlenek!”¹¹¹ – olvashatjuk záró mondatait.

A szakítás azonban ezúttal sem következett be. Juliska következő, 1860. március 12-i leveléből az következtethető ki, hogy Szabó Sámuel válaszlevelében próbált változtatni levelezésük nyomasztó alaphangulatán, próbált kitörési pontokat keresni/találni kettejük viszonyának állandósult, gyötrő kérdései közül. Ajándékot küldött Juliskának, arra biztatta, hogy örüljön a jelennek, és bízson a jövőben, kérte, hogy írjon sok pesti újságot, számoljon be Csengeryékről, vagyis próbálta elterelni Juliska figyelmét a már-már rögeszmévé vált „becsületbeli kötelességéről”, arról, hogy neki mindenképpen meg kell szeretnie Szabót. Amint Juliska vallja, Szabó „levelének igen jó hatása volt rám; egész napra || fölvillanyozott mindamelett hogy vidám sorai közül kilátszott a' Kegyed szenvedő lelke. Nagyon jónak látom e modot szívem megcsalására, 's háloba kerítésére. Csak rajta! eszem igyekezni fog hogy megtörténjék.”¹¹² Juliska

¹⁰⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

¹⁰⁹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

¹¹⁰ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

¹¹¹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

¹¹² Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 3–4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

e nyilatkozatán túl a levél – mérsékelt hangon ugyan, de – továbbra is a sötét ki-látástalanság hangulatát árasztja. Az ajándék Juliskát arra készítette, hogy megfeddje Szabót, amiért a Csengerynek címzett borítékban belül nem tette külön borítékba a neki küldöttet, és így a Csengery házaspár is tudomást szerzett a küldemény mibenlétéről. Ez pedig egyből azt juttatta eszébe, hogy újabb bajba keverte Szabó, mert tápot adott annak az általánossá lett felfogásnak, hogy őt Szabó jegyesének hiszik a kívülállók:

Körülbelül így áll előttem az ügy: Ha Kegyedet megszeretem akkor természetesen én leszek a föld leg- || boldogabb teremtményeinek egyike (a másika Kegyed leend ezt tudom, hiszem, igérem). Ha nem szeretem meg, nem vár egyéb (!) rám, mint mindazon ösmerőimnek a kiket én szeretek, 's a kik irántam is jóindulattal viseltetnek, a legkisebb becsülésöket is elveszteni, mint azt egy olyan könnyelmű leány megérdemli, a ki valakinek legszentebb érzelmeivel játszani képes. [...] E szerint nekem kétszeresen, százszorosan (!) kell igyekeznem hogy K. iránt anyira fejlődjek érzelmem hogy mindkettőnket boldogítson. Az irgalmas Isten nagy nevére kérem, nyujtson segédkezet nekem! Mi lesz én belőlem akkor ha a fönn leírt dolgok bekövetkeznek, a mi utoljára sem valószínűtlen. Ha néha egy egy érzelem szalad szivemen keresztül, melyet hajlandó vagyok az ébredő szerelemnek tulajdonítani, leírhatatlan öröm tölti el egész valómat. De fájdalom! ez, mint nem valódi csak képzelt érzelem, nem tart sokáig, 's újra vissza esem előbbi lehangoltságomba. Miért, miért nem is tud az ember saját magának parancsolni!¹¹³

Szabó Sámuel felvetésére, arra, hogy örüljön a jelennek, és bízson a jövőben, Juliska ingerülten válaszolt:

Mit tudjak én a jelennek örülni; mi van benne oly ropant öröme gerjesztő?! Kérem, mutassa ki ezt nekem. Az, hogy „anyi léleknek őszinte gyöngéd részvété- || vel vagyok körül véve”? Ennek is megvannak keserűségei, mert érzem hogy e „lelkek” iránt mily hálátlan vagyok, mily ropant szomorúságot és fájdalmat szerezek nekik minduntalan. Jobb lenne ha én nem is lennék többé a világon; hidje el oly igazán kívánom ezt gyakran. A múltba nem merek vissza pillantani, mert csak keserűséggel kell szememet elkapni onnan; a jövőben nem látok semmit mi vígaszomra, vagy kárpotlásomra lenne; itt tengődöm a jelen egyhangúságában, elégedetlenül sorsommal, 's mindenki vel széles e világon!¹¹⁴

Ingerülten utasítja el Szabónak a köznapi életre vonatkozó kérdéseit is: „ropantul eluntam e közömbös dolgokat; ne kívánja hogy ilyet írjak máskor! Kifárasztja lelkemet, testemet.”¹¹⁵

Egyedüli nyugvópontot Juliska abban látott, hogy húsvétkor haza fog menni:

E néhány hét iszonyu hoszu leend nekem. Alig várom hogy otthon legyenek, úgy szeretném olykor Anyám keblén kisírni magamat! Nehezen várják haza meneteletem.

¹¹³ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 1–2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

¹¹⁴ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 2–3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

¹¹⁵ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 4. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

Anyámnak névnapjára megküldtem volt arczképemet, igen megörültek neki, 's legközelebb írta Anyám hogy Apám naponként elmereng előtte, 's kezd hozzá beszélgetni. Édes jó Apám! Igen vártuk őt, de nem jött föl ez uttal.¹¹⁶

Juliska Pestről utoljára 1860. március 23-án írt Szabónak. A rövid levél döbbenetes lenyomata annak, hogy mennyire labilissá vált Juliska kedélyállapota, mennyire kiszámíthatatlanul ingerült, indulatos lett:

Utolsó előtti levele derült perczeket szerzett s ez – habár telyesen az a' hangulat ömlik is el az egészen, vagy legalább látszik előmleni, mint a' másikon, – mérgessé, ingerülté tón oly anyira, hogy egészen kivetkőzve önmagamból, indulatosan dobtam el levelét, csak azért hogy a' jövő pillanatban mélyen megszégyenülve vegyem ismét ke- || zeimbe! Engedjen meg; így volt, így történt; véteknék tartanám elhallgatni, miután oly erőssen él bennem a' határozat hogy mindig mindig a' legnagyobb őszinteséggel fogok Kegyed iránt lenni. Lása, oly rosszul esett az első perczekben hogy Kegyed tréfát úz azzal a' mit én olyan komolyan érezek. Ha valami képzelgő, ábrándos leánynak ösmerném magamat, és ösmerne Ön is, más volna, de hisz én nálam nincs prosaibb lény a' földön; én nem szoktam magamnak ábrándokat, efféle ábrándokat szőni, hogy velök magamat kínozzam. A mit írtam az mind úgy van. [...] Aztán Kegyed épen úgy tesz, mintha én tudj' Isten milyen öngyilkolási eszmékkel volnék tele. Azért hogy szeretnék nem élni nem következés hogy egyszersmind megöljem magamat.¹¹⁷

Nem tudható, milyen félreértés vezetett oda, hogy Juliska kivetkőzzön önmagából, az viszont tény, hogy noha engedelmet kért ingerült magatartásáért, végül mégis haraggal zárta levelét: „Most nem irok többet: haragszom Kegyedre” – olvashatjuk levelében, amelynek záradéka is hidegen intézkedő:

Ha ír, husvétig Pesten leszek 's ide czimezze. Édes néni [Csengeryné] alig ha haza vihet gyengél- || kedése miatt, 's ez esetben Apám fog értem föl jönni. Tovább nem maradhatok, mert Anyám nem tud nálam nélkül tovább élni, 's aztán megvallva az igazat, magamnak is forró vágyam a' haza-menetel. Kérem, ne irjon addig mig én ismét nem irok, habár hoszalja is a' válaszra várást jövő levelére.¹¹⁸

Arany János 1860. április elsején ment fel Pestre Juliskáért.¹¹⁹ Nincsenek ismereteink arról, hogy a költő-apa tudott-e Juliska egyre kilátástalanabb küzdelmeiről, amelyek 1860 első három hónapjában zajlottak. Csak feltételezni lehet, hogy a Juliska képe előtti merengések, Arany Jánosnak a képpel folytatott „beszélgetései” valamiképpen összefüggésben álltak Juliska és Szabó Sámuel viszonyának megoldatlan/lezáratlan

¹¹⁶ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

¹¹⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 23. 1–2. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 10. levelet.

¹¹⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 23. 2–3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 10. levelet.

¹¹⁹ „Holnapután Pestre megyek Juliskáért” – írta Tompának 1860. március 30-i levelében. = AJÖM XVII., 1149. levél, 383.

ügyével. Feltehetően Csengery Antal is erre utalt, amikor három nappal azelőtt, hogy Juliskát hazavitte volna Arany János, Gyulainak bizalmasan azt írta, hogy:

[Arany] Kőrösön nem találja többé jól magát; leki [!] ereje meg nincs arra, hogy közénk jöjjön ide, hol vállalata bizonyosan sikerülne. Heckenast kedvező feltételt tón neki, de ő nem akar kiadóval vesződni; maga meg nem mer megindítani semmit. Ugy látszik, nehezére esik, hogy leánya, Julcsa is féken tartja ugyan Szabót, de – köztünk maradjon – nem látszik szeretni. Ugy látszik nehezen feledheti régi viszonyát Báthory fiával. Azonban legyen elég a pletyka, legyen elég a panasz, ha nem segíthetünk rajta! Ha elolvastad, tépd szét az egész levelet.¹²⁰

Csengery levelének fent idézett sorai arról győznek meg, hogy Aranynek valamenynyire tájékozottnak kellett lennie Juliska Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatát illetően. Részleteket azonban – főleg az 1860-as esztendő történéseit tekintve – nem tudhatott. Hiszen Juliska 1859. október 26. óta nem Nagykőrösön élt, hanem Pesten, Csengeryéknél, és ha levelezett is szüleivel, nem föltétlenül osztotta meg velük a problémáit Szabóhoz fűződő kapcsolatáról. És – ne feledjük – maga Arany János is azon az állásponton volt, hogy leánya dolgába nem avatkozik be, Juliskára bízva a döntést.¹²¹ Ezért is látta és élte meg olyan döbbenettel lánya megváltozott kedélyállapotát, három héttel azután, hogy Csengeryéktől hazavitte Juliskát – amint azt 1860. április 23-án írta Csengery Antalnak:

Ez a lány igen komoly lett. Nem Pesten, áldott szives körötök balzsam volt lelkére – de már Pestre vitte a kedélyén rágó férget és – nem hagyta ott. Azt gondoltuk, elmúló könnyű seb, – de fájdalommal látjuk most, hogy mélyre ette magát. – Valóban aggasztó ez, és nem tudjuk, mit tanácsoljunk neki, a tudvalévő viszonyában. Erről mindig hallgat, mi sem szólunk. Néha szórakozik, s úgy látszik felderül kedélye, de legott, ha alkalmat lel, visszaesik egy kedélytelen hangulatba, minőt rajta az előtt sohasem tapasztaltunk. Ez is egy baj, és nem a legkisebb.¹²²

Juliska nemcsak szülei előtt hallgatott Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatáról. Magát Szabót is alaposan megvárakoztatta újabb levelével. Végül – két hónapos hallgatás után – 1860. május 30-án írta meg Szabónak címzett utolsó levelét, amelyben, ha nem is mondja ki kategorikusan a szakítást, „hosszabbra ereszti” annak a fonalnak a szálát, amely kettőjüket összefűzi. Érdeemes az egész levelet idézni, mert az, amellet, hogy Juliska erkölcsi tisztaságát, becsületességét tanúsítja, mint írásmű is méltán tarthat számot figyelmünkre:

Édes Szabó! Nem vihetem el lelkemen hogy hallgatásommal még tovább is kínozzam Kegyedet. Gyakran vettem kezembe tollat hogy írjak, de mindanyiszor kiesett onnan, nem tudva hogyan fejezzem ki, az egymásellen küzdő, 's lelkemet majd nem

¹²⁰ Csengery Antal – Gyulai Pálnak, Pest, 1860. március 28. = SOMOGYI 1961, 354. levél, 410.

¹²¹ Arany János – Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1860. január 25. = AJÖM XVII., 1140. levél, 369.

¹²² Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. április 23. = AJÖM XVII., 1154. levél, 394.

szétszaggató érzelmeket és gondolatokat, melyeknek hónapok óta martaléka vagyok, 's melyek csak oda irányozvák: mit tegyek, a' mi mind a' Kegyed boldogságával, mind saját nyugalmammal s egyszersmind a becsülettel is megegyezik?! Óh, de e kérdésre kétségbe esett lelkem nem adhatott 's nem adhat kielégítő feleletet!

Előszedtem leveleit, 's ujra, és ujra átolvastam azokat. Minden sora, minden szava nemes lelkét, tiszta szerető szívét tükrözi vissza. Óh! miként fáj az nekem, mint vádoló magamat hogy egy ily nagy, 's rám nézve soha föl nem található kincset megmérgezni, 's ekkor mintegy – eltaszítani vagyok kénytelen!!

Nem célom széttépni azon fonalat mely kettőnket egybe fűz, csupán hosszabbra eresztém szálát. || Hidje el nekem, sok, igen sok fájdalmas, keserves órámba került e határozat; de így látom most jobbnak mind Kegyedre mind magamra nézve. Érzem hogy előbb kellett volna ezt tennem: de álljak Kegyed előtt e részben is tisztában: mindent Kegyedért tettem, azt hívén hogy czélt érünk. – Ha Isten meghallgatja az én forró imáimat, 's csepegtet szivembe olyan érzelmet mely mindkettőnket boldogítand: akkor, oh, akkor ezerszeres örömmel folytatatom [!] a' most félbe szakított levelezést, 's írok mindjárt kegyednek; de ha nem írnék – – ha soká nem írnék . . . vagy . . . legyen erős elviselni Isten csapását, mely Kegyeddal együtt engemet is sújt!!

Tudom nem vádol engemet! Egyedül Isten, a' szivekbe, lelkekbe belátó Isten a' tanum hogy megnyit szenvedtem, megnyit küzdöttem. Iszonyu volt a' harc mely szívem és eszem közt folyt, 's foly – hazajöttöm ota különösen – a' jelen perczig, mit össze roncsolt kedélyem, tökéletesen beteg lelkem, beteg testem annyira bizonyítanak. Óh! ne vádoljon hát engemet; hidje el, ha készakarva szereztem volna is Kegyednek szenvedését: a' bűnhődés már ugy is elég lenne.

Áldja meg az ég, s adjon mindkettőnknek gyógyulást! 's engedje, hogy ne felejtse el Kegyed soha: || hogy életem fogytáig a' kegyeletteljes tisztelet – a' hála – és fájdalmas – önvád érzete nélkül, nem leszek képes Kegyedre gondolni! Juliska¹²³

Juliska levele minden bizonnyal ezúttal is Szilágyi Sándor levelével együtt érkezett. Erről győz meg Szabó Sámuel Szilágyinak írt, 1860. június 6-i válaszlevele: „Kedves Barátom! Nagyobb bánatot nem okozhattál volna, mint közelebbi leveleddel – indítja a választ Szabó. – Kérlek, nagyon sürgetőleg kérlek, írd valamit részletesebben szegény Juliska betegségéről; örökre adósod leszek érte...”¹²⁴ Nincs annak nyoma, hogy Szilágyi Sándor eleget tett-e Szabó kérésének, viszont fennmaradt Szabó Sámuel hagyatékában Gyulai Pálnak egy levele 1860. június 14-i keltezéssel, amelyben Gyulai a Juliska egészsége felől érdeklődő Szabót a következőkről tájékoztatta:

Julcsa egészsége felől kérsz felvilágosítást. Megvallom barátom, hogy nem vagyok képes kérdésre szabatosan felelni. Igaz, hogy Körösön feleségemmel együtt egy pár napot töltöttem, hanem a férfitársaság annyira igénybe vett, hogy a nőkről keveset tudok. Julcsa jól néz ki, épen azért csodálkoztam, hogy orvossággal él. Anyja említette, hogy egy kis mellbaja van s Károlyi csukamáj-olajat rendelt. Azt is

¹²³ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. május 30. – Lásd a *Függelékben* a 11. levelet és a levél képét 30a–c szám alatt.

¹²⁴ Szabó Sámuel – Szilágyi Sándornak, Marosvásárhely, 1860. június 6. = SZABÓ 2009, 611.

hallottam Csengerytől, hogy Arany ezelőtt egy hónappal panaszolt leánya búskomolyságáról. Most úgy látszik jobb kedve van. Egyébiránt nóm Kőrösön mind vele, és anyjával töltötte az időt s így többet tudna beszélni neked. Ő most Pesten van, szállása Üllői-ut 3^{ik} szám, az atyjánál Szendrey Ignácznál s ott lesz a hónap végéig. Irj neki, bizonyosan örömet fog válaszolni.¹²⁵

Úgy tűnik, Szabó Sámuel nem kísérletezett tovább azzal, hogy közvetett úton szerezzen értesüléseket Juliska egészségi állapotáról. A személyes találkozás mellett döntött: írt Juliskának, hogy szeretne Nagykőrösre látogatni.¹²⁶ Levelére azonban választ nem Juliskától kapott, hanem Arany Jánostól. Az 1860. június 20-ról keltezett levelet Arany János ugyanaznap tette postára Nagykőrösön, Marosvásárhelyen június 23-án pecsételte le a posta. A messzemenő tapintatosságról tanúskodó levélben Arany János arra kérte Szabó Sámuelet, hogy ne menjen Kőrösre, mert a találkozás csak felújítaná a szenvedéseket anélkül, hogy kettejük kapcsolatában javulás állna be. Íme, Arany János levele teljes egészében:

Kedves kolléga ur! Leányom közlé velem Önnek utóbbi levelét, melyben vágyat fejez ki a kőrösi látogatás iránt. Apai kötelességet vélek teljesíteni, ha ezúttal én válaszolok. Ön tudja, minő érzelmekkel fogadtam legelső ajánlatát. Oly feltételhez kötém apai jóváhagyásomat, a mi legtermészetesb, sőt egyedül természetes. Ha leányom hajlamát birja – ez volt föltételem. S azóta nem történt változás érzelmimben. De azóta hosszú idő folyt le, elég idő arra, hogy leányom részéről is kifejlődjék a sympathy. Semmi akadályt nem tevénk mi szülők. És mi az eredmény? Ott állunk, hol az első napokban – sőt félek, hogy ott sem.

Ne csalja magát, édes barátom. Mióta Juliska Pestről hazajött, elég alkalmam lőn kitapogatni érzelmeit. Ő erkölcsi kötelességűl tette volt magának, Önt megszeretni. Azt hívé, hogy oly tiszta érzelmeket viszonzni becsületben járó dolog. Szüleinek tanácsa, javallása mindazoknak, kiket tisztel és szeret, – nem különben saját eszének meggyőződése az Ön nemes tulajdoniról: mindez parancsoló törvény gyanánt tűnik előtte fel. De a szív nem hajolt meg e törvénynek: hosszú, makacs, gyötrő küzdelem következék. Az életvidor leányka elveszté kedélye friseségét, halk szomorúságba süllyedt, figyelme szórakozott, arcza borongó, egészsége megtámadva lőn. Döbbenve láttuk rajta e változást: nem ismerénk benne leányunkra. Így telt el pár hó a pestrőli hazajövetel után. Végre többszöri unszolásom erőt veve rajta: kitért belőle a szó. Édes barátom: elmondjak-e mindent röviden? Ő feláldozta volna magát, szerelem nélkül, az ügyvélt erkölcsi kötelességnek, – és mert kimondhatlanúl sajnálta Önt; – fel, – habár ez áldozatban szíve szakadt volna is meg! Tartoztam Önnek ez őszinteséggel. ||

Most már átal fogja Ön látni, hogy ide jövele mindkettejük részéről csak a szenvedést újítaná meg. A találkozás méginkább[!] fölszítaná Önnek jobb sorsra méltó gerjedelmét, a nélkül, hogy a viszonzásra csak annyi remény is mutatkoznék,

¹²⁵ Gyulai Pál – Szabó Sámuelnek, Kolozsvár, 1860. június 14. – Lásd a *Függelékben* a 15. levelet és a levél képét 34. szám alatt.

¹²⁶ Akárcsak korábban írt leveleit, Szabónak ezt a levelét sem ismerjük. Arany János 1860. június 20-i leveléből (lásd a *Függelékben* a 13. levelet), illetve Arany Juliska egy későbbi leveléből (Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriaának, Nagykőrös, 1860. július 22. = ROLLA 1944, 43–44) tudunk róla.

mint eddig. A másik félnél pedig újra kínos küzdelem állna be, s erőszakolása annak, a mit erőszakolni nem lehet. Ne jöjjön, kérem. – Mi a szünidőt úgy sem szándékozunk itt tölteni, hacsak véletlen akadály el nem fog. Aztán leányos szülék a világ szeme és nyelve iránt is tartoznak némi figyelemmel, hamár a kilátás ennyire bizonytalan. Ön nem fog minket balúl érteni.

Bocsásson meg, ha keserű perczeket okoztam. Kötelességből tevém, Ön és magunk iránt. Fogadja egyszersmind baráti jobbjomat és tartsa meg szives jó indulatában tisztelőjét Aranyt.¹²⁷

Arany János levelére Szabó Sámuel egy nappal később, június 24-én válaszolt, és a választ Szilágyi Sándornak írt levelével együtt küldte el: „Kérek add át idezárt levelemet Aranynak” – írta Szilágyinak, majd arról tájékoztatta nagykőrösi barátját, hogy a sárospataki főiskola háromszázados ünnepére, július 8-ra valószínű meghívást kap a marosvásárhelyi főiskola is. „Ezen ünnepély oskolánk múltját is közléről érdeklí, alkalmasint Mentovichot és engemet küldenek követségbe. Onnan aztán szándékozunk egyes látogatásokat tenni, talán Tompához is elmegyünk s Mentovich egyuttal titeket is fölkeres Kőrösön.”¹²⁸

Szabó finoman tudtára adta Szilágyi Sándornak, hogy ő nem látogat el Nagykőrösre. Tompáékat viszont a sárospataki ünnepség után valóban felkereste: „Szabó Samu itt volt – írta 1860. augusztus 4-i levelének utóiratában Tompa Mihály –; nagyon megszerettük, kedves jó fiú; ebből nem következik, hogy emez s amaz, hanem hogy suum cuique.”¹²⁹ Vagyis hogy meg kell adni mindenkinek a magáét. Tompa különben korábban is nyilatkozott Juliska kapcsolatairól egy-egy velős mondatban. A hírre, hogy Báthory Gábor, Nagykőrös református lelkésze és a dunamelléki egyházkerület helyettes püspöke a pápensügyben elkövetett tévedése miatt kénytelen volt visszavonulni az egyházi életből, és „kárpótlásul” 1860 áprilisában császári és királyi miniszteri tanácsossá nevezték ki, Tompa sietett megjegyezni: „J-[ulcsá]ra nézve láthatjátok a gondviselés útait, mert ugyan szeretnétek-e ti, szeretné-e ő most már a B.[áthory] úrrali bármi féle viszonyt? Kétlem, sőt bizonyosan tudom, hogy nem. A mi a másikat illeti: azért bizony ok nélkül szorong, verje ki fejből mind kettőt s a jövő meg hozza a mit részére el szánt.”¹³⁰

Elvi szinten valóban ez lett volna a bölcs döntés, az okos magatartás, a mindennapi életben azonban Juliska nagyon nehezen tette túl magát korábbi kapcsolatainak gyötrelmein. Egy hónappal azután, hogy Arany János elküldte elutasító levelét Szabó Sámuelnek, Juliska így írt Gyulainénak lelkiállapotáról:

Kérdeznéd: hogy vagyok? hogy van szívvilágom? [...] Élek napról-napra öröm és fájdalom nélkül, üresen a kétségbeesésig üresen. Óh édes Marikám, iszonyú így élni, ifjú vagyok még; szeretnék igényt tartani a boldogsághoz az örömhöz; „szeretnék

¹²⁷ Arany János – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. június 20. – Lásd a *Függelékben* a 13. levelet és a levél képét 32a–b szám alatt.

¹²⁸ Szabó Sámuel – Szilágyi Sándornak, Marosvásárhely, 1860. június 24. = SZABÓ 2009, 611–612.

¹²⁹ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1860. augusztus 4. = AJÖM XVII., 1172. levél, 420.

¹³⁰ Tompa Mihály – Arany Jánosnak, Hanva, 1860. június 30. = AJÖM XVII., 1160. levél, 402.

szeretni”; szeretném, ha volna egy vágyam, hitem, reményem, a min csüngök és a mi mindenem legyen a világon, s így kell napjaimat, fiatalságomat elpazarolni; senkinek sem lehetek hasznára s magamnak is csak terhére vagyok. Számtalanszor óhajtom végét ennek bár azon föltét alatt is hogy inkább életemnek is szakadjon vége. – Szegény Szabó...! Itt járt Magyarországon s nem látogathat meg. Képzelem mennyi kint okozok neki ezzel ismét. De nem lehet || másképen. Irt volt nekem és igen kért hogy engedjem azt meg hogy jöhessen el Kőrösre pár hétre: hátha nyer valamit. Bár menyire fájlaltam is, meg kellett tagadnom mert érzettem, hogy ez csak szenvedéseimet fogná föleleveníteni a nélkül, hogy őrajta segítve lenne. S Apám írta meg ezt neki meg akarván engemet attól a kétségbeejtő, lélek mardosó perczeiktől kímélni a mit érzének százszorta nagyobb mértékben, mint egyébkor is, míg írom e levelet. Mond édes Marikám helyesen cselekedem-e midőn nem egyeztem bele hogy itt töltse a szünnapokat? Már így is a világ szemeiben nagyon különösen állhatok; úgy is tudom, már kaczer könnyelmű leánynak tart a ki arra is képes hogy egy *olyan* fiatal embernek érzelmeivel játékot üzzön, hátha még továbbra is húzom a dolgot mit mondanának rólam? Én Istenem, én Istenem mi lesz belőlem!?!...¹³¹

Kétségbeesett töprengéseiből Juliskát apjának egy váratlan elhatározása mozdította ki. Alig telt el egy szűk hónap fent idézett levelének kelte óta, és Juliska teljesen megváltozott hangnemben, bizakodó előretekintéssel számolt be Gyulainének élete nem remélt fordulataról 1860. augusztus 16-i levelében:

Marikám, úgy hiszem hallottad s meg vagyok róla győződve hogy örömmel hallottad, hogy mi Pestre akarunk menni lakni. Bizony eddig is ez kellett volna. Különösen Apámra nézve lesz ez fölötte jó. Lásd én olyan nagyon tudok neki örülni, mert egy kedves ábrándom teljesüléséhez közelebb látom magamat egy lépéssel. Talán szükségtelen is meg mondanom hogy mi ez? Az, hogy idővel – talán nem nagyon sokára – Ti is feljöttök Pestre, s akkor Ti, Csengeryék és mi milyen szép boldog családéletet élünk hárman együtt! Nemde Te is örülnél ennek? Ugyan hogy kérdezhetek ilyet? Már hogyan örülnél?! Jaj Istenem be jó is lenne. – Hanem a mi Pestre menetelünk még valamitől feltételeződik. Apám tudniillik – miként Gyulai bácsinak is írta – lapot is akar egyszerűsmind kiadni. Az engedélykérést már fel is terjesztette, – csak az a kérdés, || hogy megkapja-e vagy sem? S olyan formán beszél, hogy ha meg nem kapja, aligha föl megy ez úttal. Olyan rossz lenne pedig ez édes reményekről és ábrándokról egyszerre lemondani. Úgy-e Marikám Te is osztozol nézetemben, hogy nekem is jobb lesz Pesten? Mégis csak egészen más életem lesz; más, sokkal kedvesebb kör lesz a melyben élek s több lesz elszoródásom is. Itt már úgy félek a tél hosszú estéitől. Nem mintha én valami külön nagy multságokat óhajtanék, de Kőrösön még is nagyon rideg az életem. Pesten is olyan egyszerűen fogok élni, mint itt, s mint a télen éltem, de e mellett vagy talán ez által oly kellemesek, élvezetesek voltak napjaim, amilyenek talán soha. S fölül multhatatlanok is, mondanám, ha valami meg nem keserítette volna.¹³²

¹³¹ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Nagykőrös, 1860. július 22. = ROLLA 1944, 43–44.

¹³² Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Nagykőrös, 1860. augusztus 16. = ROLLA 1944, 45–46.

Az a „valami”, ami néhány hónappal korábban megkeserítette napjait, szélsébesen távolodott Juliska életéből. Mire felköltöztek Pestre, már szóba se került, például a Rozvány Erzsébettel újraindított levelezésben.¹³³ Legfeljebb annyit észlelhetünk Juliska 1860. november 17-i levelében, hogy Horváth Árpádnénál tett látogatásukról írva különös érzékenységgel ragadta meg Szendrey Júlia meghasonlott kedélyállapotának okozati összefüggéseit:

Szegény asszony, oly igen szerencsétlen, hogy ha az ember menteni nem tudja is, de lehetetlen neki meg nem bocsátani; 'szánni és részvételt lenni irányában. Anyira magával meghasonlott kedélyt alig láthatni. Beszélte a nyáron Marika – a' testvére – hogy milyen boldogtalan szegény asszony; multjából a legkinzóbb lélekfurdalása maradt meg, 's a' jelenje is isszonyu mert nem szereti a férjét, 's az őtet határtalanul szeretvén mindketten boldogtalanok.¹³⁴

E sorok olvastán lehetetlen nem gondolni arra, hogy a Horváth Árpádnén sajnálkozó Juliska egyben arról is vallott, hogy talán rá is ugyanez a sors várt volna, ha összeköti életét Szabó Sámuellel. S hogy nem pusztán utólagos kikövetkeztetés mindez, jól bizonyítja Juliskának egy későbbi, 1861. július 20-i levele, amelyben egy Rozvány Erzsébethez eljutott kósza hír okán a következőket vetette papírra:

A' mi a' Róza [hira]dását illeti, neki körül belől igaza van. Édes Betti néni, százszor választom inkább a' halált, mint egyszer olyanhoz kössem sorsomat, kihhez [!] becsülésen kívül egyéb [!] érzelem nem csatol. Sokan ezt talán haszontalan ábrándnak, 's nem valóságban 's az életben kivihetőnek tartják, hanem pusztá regényekből kivett phrasisnak és teoriának: de egy olyan lelkületű szívű nő mint Betti nénit van nekem szerencsém ösmerni, tudja e gondolkodás módot egy leányban méltányolni, ki nem csupán azért akar férjhez menni hogy asszony legyen, hanem hogy szép és nemes hivatásának megfeleljen; 's tehetségéhez 's erejéhez képest igyekezzék betölteni azon helyet melyet Isten egy nőnek kijelölt.¹³⁵

A higgadt mondatok arról tanúskodnak, hogy egy évvel a végleges szakítás után Juliska megbékélt, kiegyensúlyozott lelkiállapotban tudott visszatekinteni addigi élete legkínosabb, sok szenvedést hozó esztendejére.

¹³³ Arany Juliska korábban gyakran írt Rozvány Erzsébetnek, de az az idő alatt, míg Csengeryék vendégszeretetét élvezte, és próbálta szerelmi csalódását kiheverni, illetve Szabó Sámuelhez fűződő kapcsolatában döntésre jutni, megszakadt levelezésük: utolsó, 1859. november 19-i levele után kereken egy év múlva, Pestre költözésüket követően, 1860. november 17-én vette fel újra a kapcsolatot apja egykori tanítványával.

¹³⁴ Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1860. november 17. = SÁFRÁN 1960, 90.

¹³⁵ Arany Juliska – Rozvány Erzsébetnek, Pest, 1861. július 20. = SÁFRÁN 1960, 93.

1860 ősze nemcsak Juliska életében hozott gyökeres változást, de Arany János életében is. Míg azonban Juliska „haszonélvezője” volt apja elhatározásának, Arany Jánosnak magának kellett eljutnia a döntéshez, az elhatározáshoz, hogy odahagyja Nagykőröst, és új életet kezd a fővárosban. A döntés korántsem egyik napról a másikra született meg, mintegy másfél évnek kellett eltelnie, hogy Arany János rászánja magát a változtatásra. Ez a másfél év egyben ugyanazt az időszakot ölelte fel, mint amikor Juliska szerelmi csalódása, Szabó Sámuellel való kapcsolata és annak kudarcba fulladása végbement, és amikor megszületett Arany János *Juliskához* című verse. Vagyis Arany János amúgy is válságos utolsó nagykőrösi éveinek hangulatát tovább ronthatták a Juliska körüli bonyodalmak, és talán látenszen azok is közrejátszottak abban, hogy végül az Arany család felköltözött Pestre.

Arany János már 1859 júliusában arról írt Csengery Antalnak, hogy „a gyönyörű apathia, melyben én a napokat egymás után átsinlem, még arra is képtelenné tesz, hogy barátaimmal, kiknek őszinte hajlamáról [!] pedig meg vagyok győződve, ottan-ottan egy pár sort váltsak, s e szellemi közlekedés által tunya lelkem felfrissíteni igyekezzem”.¹³⁶ – Levelében Arany a továbbiakban is „szokott egyhangu tengés”-éről, „meddő tespedés”-ről írt, és arról, hogy a „fejzúgás” és a „schulmeiszerség” ólomként nyomja lelkét. „Miután sem egyiktől sem másiktól nem szabadúlhatok, tespednem és hallgatnom kell. A nyári szünnapokat, hihetően, ismét Kőrös únalmai közt fogom tölteni. Akkorra biztatom magam, hogy elkészítem a beköszöntőt”, vagyis akadémiai székfoglalóját.¹³⁷ Fél év múlva, 1860 januárjában pontosabban körvonalazta nagykőrösi helyzetének a problémáit:

Az én itteni helyzetem mind tarthatlanabbá kezd válni. Nemcsak hogy a jó emberek – collegáim – mind inkább ritkúlnak mellőlem, elhagyogatják Kőröst, – nem csak hogy a pálya, melyre igazi hajlam helyett kénytelenség taszított, egészségem hanyatlásával napról napra terhesebb lesz, kedv, erő, kitartás elhagy: de az iskola is az elaljasodás útjára tért. Egy útalatos szellem kezd itt uralkodni: elfüstölni innét minden jóra való embert, minden olyat, kinek neve a falu határán kívül is hangzik, és gyö- || nyörű nepotismus útján csupa helybeliakkal rakni meg a tanári állomásokat. Igy most legközelebb, Szabó K.[ároly] lemondásával abban töri fejét néhány „hatalmas” ember, hogy a görög tanszéket nem is kell betölteni tavasszal, mert addig nincs kilátás „alkalmas” egyént kapni, hanem várni kell őszig, (mert akkor jön haza külföldről Wargának igen mediocris fia) addig Warga, meg én, meg egy harmadik tanár, osszjuk meg a 18 görög órát „az iskola közjava érdekében.” [...] Ily körülmények közt régebben is tűnődtem már azon, hogy szabadúlhatnék meg e nyűgös pályától. Különben is ez nem csak jövőmet, hajlott koromat nem biztosítja, de a jelenre sem nyújt tisztességes életmódot, a mennyiben az a 7–800 forint még soha sem volt elég évi szükségimre pótlás nélkül. De mit tegyek? otthon nincs annyim, hogy függetlenül

¹³⁶ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1859. július 1. = AJÖM XVII., 1092. levél, 309.

¹³⁷ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1859. július 1. = AJÖM XVII., 1092. levél, 310.

megélhetnék, ügyvéd, orvos, mérnök stb. nem vagyok. Tanszéket máshol keresni – ez annyi volna, mint csurgó alól esőbe jutni. Pesten kellene valami subsistentiát keresnem: de hogyan? Emlegették mások, magam is gondolkoztam – szerkesztőségről. Ne nevesse ki. Tudom, hogy ez még nyugösebb, és nekem kivált nem való. De mit tegyen az ember. Egy tisztán szépirodalmi, kellő kritikával szerkesztett lap által még talán az irodalomnak is lehetne használnom.¹³⁸

Noha egyre szorongatóbban érezte, hogy Nagykőrösön nincsen maradása, Arany János egyelőre nem jutott elhatározásra. 1860 márciusának végén Csengery Antal bizalmasan arról tájékoztatta Gyulai Pált, hogy Arany

Kőrösön nem találja többé jól magát; leki (!) ereje meg nincs arra, hogy közénk jöjjön ide, hol vállalata bizonyosan sikerülne. Heckenast kedvező feltételt tőn neki, de ő nem akar kiadóval vesződni; maga meg nem mer megindítani semmit. Ugy látszik, neheze esik, hogy leánya, Julcsa is féken tartja ugyan Szabót, de – köztünk maradjon – nem látszik szeretni. Ugy látszik nehezen feledheti régi viszonyát Báthory fiával.¹³⁹

Csengery egyúttal arról is írt, hogy Arany egészségi állapota „mind aggasztóbbá kezd válni, főleg miután nem rég egy alkalommal eszméletlenül összerogyott”.¹⁴⁰ 1860. július 9-i levelében maga Arany is arról számolt be Csengery Antalnak, hogy:

soha sem éreztem annyira, mint ez évben, hogy szakadnom kell innét. Talán fölelevenedném köztetek, „mint a holt szén eleven társai közt”, a hogy Szemere M.[iklós] egyetlen szép verse mondja. Talán nem veszem volna még el az életnek s irodalomnak. De itt ónsúly nehezedik lelkemen: évek óta nyom az eltévesztett pályának terhe. Hozzá a betegség, talán ép e helyzet által idézve elő, táplálva bizonyval. De ha erőm teljes használatában volnék is, meddig lehetne itt maradásom. A mint a körülmény fejlődik – hallhattad is már valami neszét a közelebbi sup[erintendentialis] gyűlésen – az autonomia első gyümölcse aligha ez intézet felbomlása, vagy oly mérvre szállítása nem lesz, hogy én nem maradhatok tovább. [...] Szóval minden külső, benső állapot arra ösztönöz, hogy innét szabadulni törekedjem.¹⁴¹

¹³⁸ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. január 4. = AJÖM XVII., 1138. levél, 363–364. – Aranyak ahhoz a mondatához, hogy „a jó emberek – collegáim – mind inkább ritkúlnak mellőlem” Korompay H. János a következő tájékoztatást fűzte: „Arany János tanártársai közül Jánosi Ferenc és Szász Károly 1853-ban, Tomori Anasztáz 1854-ben, Ács Zsigmond és Salamon Ferenc 1855-ben, Mentovich Ferenc 1856-ban, Szabó Károly 1860. február végén vált meg a nagykőrösi gimnáziumtól” (AJÖM XVII., 1138. levél, 853). – Arról, hogy kik tanítottak a nagykőrösi gimnáziumban az 1859/60-as iskolai évben, egy, a Szabó Sámuel hagyatékában, Arany Juliska leveleinek társaságában talált kis papírszelet tudósít, melyen „Kelt Nagy-Kőrösön sept 29-dikén 1859.” datálással, a nagykőrösi tanári kar saját kezű aláírásában a következő nevek szerepelnek: Warga János igazgató, Losonczy László, Ballagi Károly, Szabó Károly, Dr. Lengyel Dániel, Arany János tanár, Weiss János tanár. A névsor azonban nem teljes, hiszen abban a tanévben, mint korábban is, Szilágyi Sándor is tagja volt a tantestületnek. (A „Nagykőrösi tanárikar aláírásai”-t lásd a *Függelék*ben 24. sz. alatt)

¹³⁹ Csengery Antal – Gyulai Pálnak, Pest, 1860. március 28. = SOMOGYI 1961, 354. levél, 410.

¹⁴⁰ Csengery Antal – Gyulai Pálnak, Pest, 1860. március 28. = SOMOGYI 1961, 354. levél, 410.

¹⁴¹ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. július 9. = AJÖM XVII., 1163. levél, 408.

A külső-belső tényezők ösztönzései között kétségtelenül szerepet játszhatott Juliska lelki összeomlása is és elvágyódása Nagykőrösről. Arany azonban egyelőre nem látott kiutat, nem látta merre tájékozódhatna:

De hová?. Kinek annyi bátorsága, lelki ereje sincs – fogod ellenvetni – hogy egy lapszerkesztést, előnyös feltételek alatt, megkisértsen; ki visszariad a journalistika aprócsapró kellemetlenségeitől, annak többé nem lehet tanácsolni. S igazad van. Magam is félek, hogy minden állapot nehéz lenne már nekem, addig legalább, míg hozzá nem törődném a változáshoz, vagy míg – mert hisz e reményben tenném – maga e változás nem könnyítné rögzött bajomat. Fogja-e? nagy kérdés: de én azt hittem el magammal, hogy ha ösztönzőbb tér nyílna munkásságomnak, talán még tehetnék is valamit: ha nem oly nagyot, szépet, a mi egykor lelkemnek álma volt, hasznosat legalább.¹⁴²

A fent idézett levélrészletek egy, „a gyönyörű apathia”-ban sínylődő, „meddő tespedés”-be süllyedt, tanácstalan ember képét állítják elénk, ki önmagát úgy jellemezte, hogy „egy szótlan, kedvetlen, munkátlan, barátlan ember, szóval benne minden nemleges lan, len összegyűlt.”¹⁴³ És e „merő negativumból álló ember” költőként is csaknem teljesen elhallgatott. Az Arany-kutatás úgy tartja számon, hogy 1859-ben mindössze három verset írt, ezek egyike volt a *Juliskához* című.¹⁴⁴ Arra a kérdésre azonban, hogy mi alapján rögzült a szakirodalomban a vers keletkezési idejeként az 1859-es esztendő, nem találtam feleletet. Voinovich Géza a kritikai kiadásban nem tisztázta, hogy mi okon sorolta a verset az 1859-es év költői termése közé, vagy hogy Arany János keltezte-e, vagy sem a lányához írt vers kéziratát, csupán annyi fogódzót közölt a vers keletkezési idejére nézve, hogy „ez időtájt írt Arany Ercseynek, komoly szülei gondokról (1859. aug. 15.)”¹⁴⁵ vagyis ekkorra – 1859. augusztus 15. körülre tehető a vers keletkezésének ideje. Voinovichhoz hasonlóan Rolla Margit is csak annyiban tudta meghatározni a vers megírásának az idejét, hogy „ekkor” – Juliska szerelmi csalódásának idején vagy azt követően – készült Arany János második verse *Juliskához*, „mely az apa aggódó szeretetének finom kifejezője”.¹⁴⁶ Rolla Margit és Voinovich Géza hozzávetőleges időmeghatározását a későbbi szakirodalom sem pontosította. Törös László is úgy vélte, hogy 1859 nyarán – Juliska szerelmi csalódásának és „búskomorságának” idején – született meg Arany János *Juliskához* című verse.¹⁴⁷ A vers keletkezési idejének egyöntetű, de minden erős érvet és bizonyító adatot nélkülöző, hozzávetőleges meghatározása abból adódhatott, hogy mindhárom fent nevezett

¹⁴² Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. július 9. = AJÖM XVII., 1163. levél, 408.

¹⁴³ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. július 9. = AJÖM XVII., 1163. levél, 408.

¹⁴⁴ Vö. *Arany János összes költeményei: I. Versek, versfordítások és elbeszélő költemények*, s. a. r. és a jegyzeteket írta SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2006 (Osiris Klasszikusok). – A kötetben 1859-ből három vers szerepel: *Az új magyar költő* (Paródia) (365–366), *Juliskához* (366), [*Losonczy Gyula nevében*] (367).

¹⁴⁵ AJÖM I., 512.

¹⁴⁶ ROLLA 1944, 39.

¹⁴⁷ TÖRÖS 1978, 236–237. – Ha elfogadjuk Törös László „datálását”, akkor a *Juliskához* című vers 1859 augusztusában és 1860 tavaszán született – egyszerre.

irodalomtörténész úgy tudta / úgy vélte, hogy Juliska szerelmi csalódásának, Szabó Sámuel leánykérésének története 1859 nyarán kezdődött, és ugyanakkor végérvényesen le is zárult. Következésképpen Arany János verse csakis „ez időtájt”, „ekkor”, tehát 1859-ben születhetett.¹⁴⁸ Meglepő viszont, hogy találgatások, feltételezések helyett egyik Arany-kutató sem hivatkozott a vers első publikációjára, Arany János összes költeményeinek 1867-es kiadására, amelyet maga Arany rendezett sajtó alá, és abban 1859-et jelölte meg a vers születésének évéként.¹⁴⁹

A vers keletkezési idejének egyöntetű jelölésével szemben egyedül Sáfrán Györgyi nyilvánított különvéleményt, aki – jóllehet ugyancsak úgy vélte, hogy 1859 nyarán le is zárult a Juliska és Szabó Sámuel közötti kapcsolat – burkoltan 1860 tavaszára utalt a *Juliskához* című vers keletkezését illetően. Konkrétan ugyan nem jelölte meg az évszámot, de a szövegkörnyezet, amelyben szóba hozta a verset, egyértelműen arra utalt, hogy a *Juliskához* című vers nem 1859-ben, hanem 1860-ban születhetett. Miután Arany Juliska Szendrey Mária-hoz írott 1859. október 30-i levelét idézve ismertette Juliska szerelmi csalódását, Szabó Sámuel leánykérését és „elutasítását”, amelyek szerinte mind 1859-ben történtek, Sáfrán Györgyi így folytatta tanulmányát:

Arany a következő év tavaszán [kiemelés tőlem – O. K.] ezt írta Csengerynek: „Ez a lány igen komoly lett. Nem Pesten, áldott szíves körötök balszam volt lelkére. – *De már Pestre vitte a kedélyén rágó férget, és nem hagyta ott. Azt gondoltuk, elmúló könnyű seb, – de fájdalommal látjuk most, hogy mélyre ette magát.*” [kiemelés tőlem – O. K.] [...] Arany, lánya iránti aggodalmát *Juliskához* című verse is tükrözi. Első kéziratára rájegyezte: „Első fakadó, de megcsalt érzése rágódott ifjú lelkén.” A költő-apa versében méltán énekelte: „Csak ha bimbó fővel asznak / A virágok: oh ez fáj.”¹⁵⁰

Arany János Csengery Antalhoz intézett 1860. április 23-i levelének idézésével Sáfrán Györgyi annak a felismerésének vagy legalábbis sejtésének adott hangot, hogy Arany János verse nem közvetlenül Juliska csalódása idején, 1859 nyarán keletkezett, hanem sokkal később, akkoriban, amikor Juliska öthavi Pesten-lét után hazatért Nagykőrösre.¹⁵¹ A szülők akkor döbbsentek rá, hogy amit „elmúló könnyű seb”-nek gondoltak, „mélyre ette magát”.

¹⁴⁸ 2014-ben Új Imre Attila is úgy fogalmazott, hogy „1859-ben Arany Juliska elutasította [Szabó Sámuel] feleségül kérését” (lásd *Arany János levelezése (1862–1865)*, s. a. r. Új Imre Attila, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Irodalomtudományi Intézet, 2014, 1584. levél, 817). – A továbbiakban: AJÖM XVIII., 2014.

¹⁴⁹ *J.....hoz = Arany János kisebb költeményei*, Második kötet. Pest, Ráth Mór, 1867, 301–302. – Itt köszönöm meg Szilágyi Mártonnak, hogy a számomra elérhetetlen 1867-es kiadás bibliográfiai adatait elküldte nekem.

¹⁵⁰ SÁFRÁN 1982, 156. – A Sáfrán Györgyi által idézett levlérrészlet Arany János Csengery Antalnak írt, 1860. április 23-i leveléből való. = AJÖM XVII., 1154. levél, 394.

¹⁵¹ Juliska 1859. október 26-án ment fel Pestre, s apja 1860. április elsején ment utána, és vitte haza Nagykőrösre.

Sáfrán Györgyi felismerését, azt, hogy a *Juliskához* című vers valószínű, hogy nem 1859-ben, hanem 1860-ban keletkezett, a Szabó Sámuel hagyatékából újonnan előkerült levelek is alátámasztják: a vers tartalmi és hangulati elemei Juliska teljesen más lelkiállapotát tükrözik, mint amit az 1859 nyarán–őszén írt levelekből kiolvashatunk.

Arany János *Juliskához* című versében az őszi hervasztás szomorú, de természetes folyamatát azzal a rendellenes helyzettel, amikor „bimbó fővel asznak a virágok”, amikor „reménye új tavasznak, / Most születve sírba száll”; vagyis azzal a rendellenes helyzettel, amikor a mindig vidám, eleven Juliskát halk szomorúságba burkolózva, önmagával meghasonlott állapotban látja.

Ilyen lelkiállapotról az 1859-ben írt levelek közül egy sem tanúskodik.

Az események legforróbb napjainak idején, 1859. augusztus 14-én, például, Szilágyi Sándor arról tudósította Szabó Sámuel, hogy „a kis Julcsa egészséges s mint mindig élénk eleven. Gondolkodóbb mint rendesen s komorabb is – de ez természetes. Döntő nyilatkozatot még nem tett s ez nem rossz. Naponként látom, [...] beszélek vele sokat, roland Vásárhelyről stb, de soha sem kívánom hogy nekem nyilatkozzék.”¹⁵² Maga Juliska is arról írt Gyulainénak, hogy Szabó Sámuel Nyitrából való visszatérésének idején „a körülményekhez képest” nyugodt volt, ám „azzal az összeroncsolt, összerongyolódott kedéllyel okosan és higgadtan gondolkozni s valamit elvégezni lehetetlen lett volna”. Ezért bízta apjára, hogy „tegye a mit tetszik,”¹⁵³ válaszoljon Szabó Sámuelnek úgy, ahogyan jónak látja. 1859. október 30-i levelében Juliska akkori lelkiállapotáról is számot adott:

A jelenbeni kedélyállapotommal meg vagyok elégedve. Úgy érzem, hogy tökéletesen feledtem. Érzem, hogy még fogok szeretni tudni, érzem, hogy még boldog lehetek. S hogy ezt *már is* képes vagyok érezni magában megnyugtat. Ennél többet ilyen kurta időre nem is várhattam volna. Most feljöttem Pestre a jó kedves Csengeryékhez, hogy ne legyek mindig a multa emlékeztető tárgyak közt és hogy gyógyuljak meg egészen. Meg lehet, hogy az egész telet fönt töltöm, de ez még nem bizonyos.¹⁵⁴

Elképzelhető – vethetjük ellen –, hogy Juliska áltatta magát. Arany János viszont aligha tévedett, amikor lánya lelkiállapotáról, a leánykérését követő hónapok lelki folyamatairól így írt Szabó Sámuelnek 1859 novemberében:

Pár nappal ezelőtt kaptam leányomtól levelet, melyben gyermeki őszinteséggel tárja föl lelki állapotát. Úgy látom, hogy igen nagy küzdelem foly lelkében s nem tudja magát igenre vagy nemre határozni. Korát, fejlődését, tapasztalás hiányát tekintve, nem csodáltam, hogy eleinte az egész nem tudta oly komolyan venni, mint a lépés fontossága megkívánja: de most e könnyű gondolkodás teljesen eltűnt, s helyébe

¹⁵² Szilágyi Sándor – Szabó Sámuelnek, Nagykovács, 1859. augusztus 14. – Lásd a *Függelékben* a 16. levelet és a 35. számú képet.

¹⁵³ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38.

¹⁵⁴ Arany Juliska – Gyulainé Szendrey Máriának, Pest, 1859. október 30. = ROLLA 1944, 38.

küzdelem lépett. Úgy hiszem, legokosabbat tennénk, időt engedve, míg e küzdés lefoly, s nem erőszakolva érzelmeit, elhatározását.¹⁵⁵

Juliska leveleiből is az derül ki, hogy eleinte nem sokat foglalkoztatta a Szabó Sámuelnek adandó válasz; mint maga írja „sokkal jobban elfoglalt fájdalmam mint hogy egy ujra [új kapcsolatra] gondolhattam volna”.¹⁵⁶ Csak november végére csituln annyira csalódásának a fájdalma, hogy – Arany Jánossal szólva – a „könnyű gondolkozás teljesen eltűnt, s helyébe küzdelem lépett”. Márpedig a küzdő ember korántsem letargiába/búskomorságba sülyedt személyiség. Következésképpen okkal-joggal feltételezhetjük, hogy 1859 utolsó hónapjaiban Juliska korántsem lehetett olyan lelkiállapotban, mint amit a *Juliskához* írt vers sugall. Ez egyben azt is jelenti, hogy kicsi a valószínűsége annak, hogy Arany János 1859-ben írta volna a verset.

Juliska 1860-ban írt, nemkülönben Arany János Juliskával kapcsolatos akkori levelei viszont arról árulkodnak, hogy 1859 karácsonya – 1860 első napjai között valami olyan történt, ami nem csupán Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatában hozott jelentős változást, de Juliska kedélyállapotának is egyre erőteljesebb elkomorulását eredményezte. A „sorsfordító” esemény az volt, hogy Szabó 1859 karácsonján tett látogatása alkalmával Juliska feltárta a teljes valóságot, amelyről addig nem beszélt Szabónak. Juliska úgy tájékoztatta Szabó Sámuel 1859. szeptember 20-i levelében, hogy „senkit a világon senkit nem szeretek. Szivem tökéletesen szabad és osztatlan; s – mint személyesen is mondám – nem fogom azt Ön ellenében elsáncolni, sőt – a menyiben hatalmamban áll – igyekezem hogy óhajtott célját || elérje.”¹⁵⁷ Juliska nem hazudott, mikor ezeket a mondatokat papírra vetette, de nem mondta el a teljes igazságot. Elhallgatta azt a körülményt, hogy Szabó leánykérésének idején ő más szeretett, mi több, az alatt a tíz nap alatt, amíg Szabó Arany János válaszára várva Nyitrába utazott, megrendítő szerelmi csalódása is bekövetkezett. E tények elhallgatása, majd több hónapos késéssel való közlése/beismerése végzetesen befolyásolta kettejük kapcsolatának további alakulását. A beismeréssel együtt felszakadtak Juliska gyógyultnak vélt sebei, rá kellett jönnie, hogy korántsem tudta elfeledni első szerelmét, korántsem tudta feldolgozni csalódásának a traumáját. Szabó Sámuelnek pedig, noha a végsőkig kitartott, és a végsőkig remélte, hogy elnyeri Juliska kezét, be kellett látnia, vagy legalábbis éreznie kellett, hogy Juliskában aligha ébred szerelem iránta első szerelme és megrendítő csalódása után belátható időn belül.

Juliskát egyre inkább hatalmába kerítette az önvád, hogy „megcsalt” egy embert, akit becsült és tisztelt, ámde nem szeretett. Hogy jóvátegye hibáját, egyre inkább rögeszméjévé vált, eluralkodott rajta az a kényszeres törekvés, hogy becsületbeli kötelessége

¹⁵⁵ Arany János – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. november 30. – Lásd a *Függelékben* a 12. levelet és a 31a–b képet.

¹⁵⁶ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. január 25. 2. oldal. – Lásd a *Függelékben* az 5. levelet.

¹⁵⁷ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1859. szeptember 20. 1–2. oldal – Lásd a *Függelékben* az első levelet és a levél képét 28a–b szám alatt.

megszeretni Szabót. De rá kellett jönnie, hogy érzelmeinek nem parancsolhat az ember, az ész hiába látja át e kapcsolat megnyugtató távlatait, ha a szív mozdulatlan marad mindvégig.

A kilátástalan küzdelemben belerokkant Juliska. Szabónak írt, 1860-ból keltezett leveleiben egyre gyakrabban találkozunk olyan mondatokkal, amelyek „kétségbeesett beteg lelkét” emlegetik,¹⁵⁸ amelyek lelkiállapotának labilitásáról, testi-lelki törődöttségéről árulkodnak. „Hidje el nem vagyok én rendes lelki állapotban; ropant izgékony vagyok, a legcsekélyebb dolog képes egész valomból kiforgatni; mindent félre értek, rosza magyarázok; elvesztette lelkem régi tiszta, ártatlan jóságát; nem tudom mi lesz végre belőlem! Ne neheztejen [!] rám hanem szánjon!”¹⁵⁹ – írta Juliska 1860. március 2-i levelében. Tíz nap múlva általános lehangoltságát, elégedetlenségét, életuntságát panaszolta Szabó Sámuelnek: „Jobb lenne ha én nem is lennék többé a’ világon; hidje el oly igazán kívánom ezt gyakran. A multba nem merek vissza pillantani, mert csak keserűséggel kell szemeimet elkapni onnan; a jövőben nem látok semmit mi vigaszomra, vagy kárpotlásomra lenne; itt tengődöm a’ jelen egyhangúságában, elégedetlenül sorsommal, ’s mindenki vel széles e világon!”¹⁶⁰ Szabó Sámuelnek küldött utolsó levelében már nemcsak lelki összetörtségéről, de egészsége megrendüléséről is kénytelen szót ejteni:

Egyedül Isten, a’ szivekbe, lelkekbe belátó Isten a’ tanum hogy menyit szenvedtem, menyit küzdöttem. Iszonyu volt a’ harcz mely szívem és eszem közt folyt, ’s foly – hazajöttöm ota különösen – a’ jelen perczig, mit össze roncsolt kedélyem, tőkélletesen beteg lelkem, beteg testem annyira bizonyítanak. Óh! ne vádoljon hát engemet; hidje el, ha készakarva szerettem volna is Kegyednek szenvedését: a’ bűnhődés már ugy is elég lenne.¹⁶¹

S hogy valóban így volt, hogy nem túlzott Juliska, bizonyítják Arany János 1860. április 23-án írt sorai Csengery Antalnak, amelyekből Sáfrán Györgyi is idézett:

Ez a lány igen komoly lett. Nem Pesten, áldott szives körötök balszam volt lelkére – de már Pestre vitte a kedélyén rágó férget és – nem hagyta ott. Azt gondoltuk, elmúló könnyű seb, – de fájdalommal látjuk most, hogy mélyre ette magát. – Valóban aggasztó ez, és nem tudjuk, mit tanácsoljunk neki, a tudvalévő viszonyában. Erről mindig hallgat, mi sem szólunk. Néha szórakozik, s úgy látszik felderül kedélye, de legott, ha alkalmat lel, visszaesik egy kedélytelen hangulatba, minőt rajta az előtt sohasem tapasztaltunk. Ez is egy baj, és nem a legkisebb.¹⁶²

¹⁵⁸ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. január 8. 1. oldal – Lásd a *Függelékben* a 4. levelet.

¹⁵⁹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 2. 1. oldal – Lásd a *Függelékben* a 8. levelet.

¹⁶⁰ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Pest, 1860. március 12. 3. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 9. levelet.

¹⁶¹ Arany Juliska – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. május 30. 1. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 11. levelet és a levél 30a–c szám alatti képét.

¹⁶² Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. április 23. – AJÖM XVII., 1154. levél, 394.

A Juliska betegségéről tudakozódó Szabó Sámuelnek Gyulai Pál is arról írt, hogy Arany János egy hónappal korábban „leánya búskomolyságáról” panaszolt Csengerynek,¹⁶³ aki viszont egy 1860 márciusában írt levelében arról tudósította bizalmasan Gyulai Pált, hogy Arany

Kőrösön nem találja többé jól magát; leki [!] ereje meg nincs arra, hogy közénk jöjjön ide, hol vállalata bizonyosan sikerülne. Heckenast kedvező feltételt tőn neki, de ő nem akar kiadóval vesződni; maga meg nem mer megindítani semmit. Ugy látszik, neheze esik, hogy leánya, Julcsa is féken tartja ugyan Szabót, de – köztünk maradjon – nem látszik szeretni. Ugy látszik nehezen feledheti régi viszonyát Báthory fiával. Azonban legyen elég a pletyka, legyen elég a panasz, ha nem segíthetünk rajta! Ha elolvastad, tépd szét az egész levelet.¹⁶⁴

A Juliska kedélyének elkomorulásáról szállongó közvetlen és közvetett információkat megerősíti Arany János Szabó Sámuelhez intézett második levele is:

Ő erkölcsi kötelességül tette volt magának, Önt megszeretni. Azt hívé, hogy oly tiszta érzelmeket viszonzni becsületben járó dolog. Szüleinek tanácsa, javallása mindazoknak, kiket tisztel és szeret, – nem különben saját eszének meggyőződése az Ön nemes tulajdoniról: mindez parancsoló törvény gyanánt tűnék előtte fel. De a szív nem hajolt meg e törvénynek: hosszú, makacs, gyötrő küzdelem következék. Az életvidor leányka elveszté kedélye friseségét, halk szomorúságba süllyedt, figyelme szórakozott, arcza borongó, egészsége megtámadva lőn. Döbbenve láttuk rajta e változást: nem ismerénk benne leányunkra. Így telt el pár hó a pestrőli hazajövetel után. Végre többszöri unszolásom erőt veve rajta: kitört belőle a szó. Édes barátom: elmondjak-e mindent röviden? Ő feláldozta volna magát, szerelem nélkül, az ügyvélt erkölcsi kötelességnek, – és mert kimondhatlanul sajnálta Önt; – fel, – habár ez áldozatban szíve szakadt volna is meg! Tartoztam Önnek ez őszinteséggel.¹⁶⁵

Megítélésem szerint ennek a döbbenetnek lírai megfogalmazása Arany János *Juliskához* című verse. Azt, hogy mikor érett verssé Arany János döbbenete, ha hónapra-napra pontosan nem is tudjuk meghatározni, annyi csaknem biztosra vehető, hogy 1860 tavaszán következett be. Valószínűbbnek az látszik, hogy 1860. április 1-je után, Juliska Nagykőrösre való hazatérését követően. Hiszen a maga teljes valóságában akkor szembesült Arany János Juliska búskomorságba süllyedt kedélyállapotával, testi-lelki törődöttségével.

Talán nem véletlen az sem, hogy Arany János a vershez fűzött megjegyzésében és Csengery Antalnak 1860. április 23-án írt levelében ugyanazzal a szóval/szószerkezettel érzékeltette Juliska elkomorodott kedélyállapotát: „megcsalt érzése *rágódott* ifjú

¹⁶³ Gyulai Pál – Szabó Sámuelnek, Kolozsvár, 1860. június 14. – Lásd a *Függelékben* a 15. levelet és a 34. képet.

¹⁶⁴ Csengery Antal – Gyulai Pálnak, Pest, 1860. március 28. = SOMOGYI 1961, 354. levél, 410.

¹⁶⁵ Arany János – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. június 20. 1. oldal. – Lásd a *Függelékben* a 13. levelet és a 32a képet.

lelkén” – jegyezte fel Arany a vers kéziratára, „Pestre vitte a *kedélyén rágó férget*, és nem hagyta ott” – fogalmazott Csengerynek írt levelében. A *rágódás, féregrágás* fogalma önmagában is nem egy rövid, egyszeri történésre utal, hanem hosszan elhúzódó, alattomos folyamatra, amelynek romboló következményei csak jóval később derülnek ki. Közvetetten talán ez is arra utal, hogy Arany János nem 1859-ben, Juliska csalódásának idején írta a verset, hanem nagyjából azonos időben a fent idézett, Csengery Antalhoz intézett levelével, vagyis 1860 tavaszán, Juliska hazatérése után, amikor rádöbbsent arra, hogy a Juliska „kedélyén rágó féreg” „mélyre ette magát”.

Gyanítható azonban, hogy Arany János már korábban is tudott vagy sejtett valamit arról, hogy lánya belebetegedett a kilátástalan küzdelembe. Aligha merengett volna el naponta Juliska arcképe előtt, aligha kezdett volna hozzá „beszélgetni”, ha a régi, mindig vidám, mindig eleven Juliskát látta volna lelki szemeivel a képen. Meglehet tehát, hogy a vers még Juliska hazatérése előtt, február végén vagy márciusban született.¹⁶⁶

Mindent összevetve, úgy gondolom, ha Sáfrán Györgyinek elégséges bizonyíték volt Arany Jánosnak egyetlen, 1860. április 23-án írt levele ahhoz, hogy felismerje vagy legalábbis megsejtse: Arany ugyanarról a jelenségről, lányának ugyanarról a lelkiállapotáról írt mind a levélben, mind a versben, nem tévedek én sem, ha Arany Juliska és Arany János újonnan előkerült levelei alapján az 1860-as esztendőt vélem a vers születési évének. Még akkor is, hogy tudom: Arany János összes verseinek 1867-es kiadásában – amelyet maga Arany rendezett sajtó alá – 1859 szerepel a vers keletkezésének idejeként.

Arany datálása egyértelmű – vethetné ellen bárki, aki jártas az Arany-irodalomban –, nincs okunk és alapunk kétségbe vonni a hitelességét. Hogy a fentiekben mégis megkérdőjeleztem a vers keletkezésének az idejét, a következőkkel magyarázom/igazolom.

A 20. századi Arany-kutatók közül Voinovich Géza volt az egyetlen, aki kezében tarthatta, láthatta-ismerhette a *Juliskához* írt vers eredeti, ceruzával írt kéziratát Arany János zsebjegyzőkönyvében és az arról készült autográf Arany-másolatot. Arany János kisebb költeményeinek kritikai kiadásában Voinovich részletekbe menő aprólékos-sággal számolt be a vers kézíratairól, a hozzáfűzött autográf bejegyzésekről, a vers szövegében tett autográf javításokról.¹⁶⁷ Egyszóval: mindenről, ami a vers két kézirati példányán látható volt. A vers keletkezését azonban sem az első kézirat, sem a másolat esetében nem említi. És nem tisztázta a kritikai kiadásban sem, hogy milyen alapon tekintette 1859-es keletkezésűnek a *Juliskához* írott verset. Mindebből arra lehet következtetni, hogy *a versnek mindkét autográf kézírata datálatlan volt*.

Összes költeményeinek 1867-es kiadásához (amelyben először jelent meg nyomtatásban a *J.....hoz* című vers) minden bizonnyal Arany János is a fent emlegetett két

¹⁶⁶ Anyja – Julianna – névnapja február 16-án volt, Juliska az 1860. március 12-i levelében írta Szabó Sámuelnek, hogy „Anyámnak névnapjára megküldtem volt arcképemet, igen megörültek neki, ’s legközelebb írta Anyám hogy Apám naponként elmereng előtte, ’s kezd hozzá beszélgetni” (lásd a *Függelékben* a 9. levelet, 3. oldal).

¹⁶⁷ AJÖM I., 512.

kézirati példányt használta (esetleg akkor készítette a másolatot az első kéziratról, és akkor javított néhol a vers eredeti szövegén),¹⁶⁸ vagyis *datálatlan kéziratból és ennek következtében emlékezetből keletkezett verset tett közzé.*

Hét-nyolc év nem nagy idő, de ahhoz sok, hogy pontosan emlékezzünk események, történések, cselekedetek időpontjára. Arany János esetében is ez történhetett: tévesen datálta a verset, emlékezetében összemosódtak az 1859–60-ban történt események – annál is inkább, mivel 1867-ben nemcsak a *Juliskához* írott versét kellett emlékezetből datálnia, de akkorra már Juliska is csupán az emlékezetben élt.

6.

Arany János 1860. június 20-án küldte el Szabó Sámuelnek elutasító levelét, amellyel véget vetett nemcsak Juliska és Szabó kapcsolatának, de mindkettejük szenvedéseinek is. Július 9-én még úgy írt magáról, mint egy „meddő tespedésbe” süllyedt, „merő negatívumból álló” emberről, akiben „minden nemleges lan, len összegyűlt”.¹⁶⁹ Annál meglepőbb, hogy egy szűk hónappal később, 1860. augusztus 5-én Arany már arról értesítette sógorát, hogy:

Tegnap végeztük az érettségi vizsgákat s ma már készülhetnénk Szalontára, – ha ... ha ...|| Sejtethed a lapokból, hogy aligha ismét forduló pont nem áll be az én életemben. Még nem bizonyos semmi, de nagy a valószínűség, hogy ha Pesten subsistentiámat csak valamennyire biztosíthatom, októberben már nem leszek körösi lakos. Talán egészségem s kedélyemre jótékony lesz a változás – itt már el vagyok temetve. Azonban erről többet, ha bizonyosabb leszek benne. Sejtethed innen tovább, hogy nehezen fogok ráérni, hogy a szünidőt Szalontán töltssem. Nem tartozik azonban a lehetlenségek közé, hogy rövidebb időre mégis lerándulunk.¹⁷⁰

Az utóbbiból azonban nem lett semmi, mert Arany János létbizonytalanságból fakadó problémáira végül Csengery Antal megoldást talált: a Kisfaludy Társaság akkoriban kezdte meg újra működését, és Csengery elérte, hogy 1860. augusztus 1-jén Aranyt egyhangúlag igazgatónak választották 800 forint évi fizetéssel és a társulat kiadványainak jövedelméből jutalékkal.¹⁷¹

Arany János körül felgyorsultak az események, maga Arany is teljes erőbedobással igyekezett intézni ügyeit. Benkó Imre szerint pár napi rosszullet után augusztus 7-én

már fölmehetett Pestre s megbeszélhette barátaival az indítandó lap tervezetét. Kilenczedikén hazajöve megírta a Helytartósághoz benyújtandó folyamodvány

¹⁶⁸ Lásd AJÖM I., 512.

¹⁶⁹ Arany János – Csengery Antalnak, Nagykőrös, 1860. július 9. = AJÖM XVII., 1163. levél, 408.

¹⁷⁰ Arany János – Ercsey Sándornak, Nagykőrös, 1860. augusztus 5. = AJÖM XVII. 1174. levél, 420–421. – Emlékezzünk vissza, hogy Arany Szabó Sámuelnek is azt írta 1860. június 20-i levelében, hogy a szünidőt valószínű nem fogják Nagykőrösön tölteni.

¹⁷¹ Csengery Antal – Arany Jánosnak, Pest, 1860. augusztus 1. = AJÖM XVII., 1170. levél, 415.

vázlatát, megjelölve abban a lap címét – „Szépirodalmi Figyelő” – s kifejtve programját, s elküldte Csengeryhez, Csengery be is nyújtotta a folyamodványt, még pedig, hogy minél gyorsabban megtörténjék az elintézés, a rendőrséghez, – mert a lap engedélyezéséhez ennek véleménye is szükséges volt, – s kérte, hogy a menyiben fölvilágosításokra van szükség, Arany helyett őt hallgassák ki. A rendőrség el is fogadta ajánlatát, s kihallgatta őt, de e mellett leküldte a kérvényt véleményadás végett a kőrösi szolgabírónak is. A kérvény elintézése e miatt nem egyhamar történt meg, s Arany csak szept.10-ikén kapta meg a kért engedélyt. [...] Pár nap múlva felment Pestre „a lap indítására vonatkozó előleges intézkedéseket megtenni, s szállást keresni. Midőn Pestről visszajött, szept.20-ikán beadta lemondását tanári állásáról.¹⁷²

Szeptember utolsó napjaiban a fölösleges és el nem szállítható bútorokat és háztartási eszközöket eladták, és október első napjaiban Arany végképp odahagyta Nagykőröst, „mely neki – mint Benkó Imre írja – az elnyomatás legszomorúbb napjaiban kilencz évig nyújtott otthont”.¹⁷³ Családjának azonban egy tagja továbbra is Nagykőrösön maradt. Lacit, ki 1860-ban a hetedik osztályt végezte, Arany János nem vitte magával Pestre, hanem még egy évig Kőrösön hagyta, hogy gimnáziumi tanulmányait ott fejezze be, és ott tegye le az érettségét megszokott tanárai és iskolatársai körében.

A Pestre költözés Arany Juliskának a feledést és vele együtt a gyógyulást hozta el. Arany Jánosnak szintén jót tett a környezet és munkakör változása. Ő azonban nem szakított végérvényesen nagykőrösi emlékeivel. Jól jelzi Arany emberi nagyságát, hogy júniusban még ő kérte Szabó Sámuel, hogy „tartsa meg szíves jó indulatában tisztelőjét Aranyt”,¹⁷⁴ négy hónap múlva viszont arról tett tanúbizonyságot, hogy leánya elutasított kérését ő is megtartotta jó emlékezetében. Alighogy berendezkedtek pesti szállásukon, Arany a megindítandó *Szépirodalmi Figyelő* munkatársául hívta Szabó Sámuel, mintegy megerősítve elutasító levelének burkolt üzenetét: apaként sajnálattal, de kénytelen volt elutasítani leánya kérését, a marosvásárhelyi tanárt azonban becsülte-kedvelte, és ennek a megbecsülésnek adta jelét azzal, hogy 1860. október 16-án saját kezűleg postázta Heckenast Gusztáv (a folyóirat kiadója) felhívását Szabó Sámuelnek, és feltehetően azzal együtt a sajátját is.¹⁷⁵ És jóllehet a *Szépirodalmi Figyelő* szerzőinek sorában Szabó Sámuel nevével nem találkozhatott a korabeli olvasó (csak földrajztankönyvének

¹⁷² BENKÓ 1897, 132.

¹⁷³ BENKÓ 1897, 134.

¹⁷⁴ Arany János – Szabó Sámuelnek, Nagykőrös, 1860. június 20. 2. oldal – Lásd a *Függelékben* a 13. levelet és a 32b képet.

¹⁷⁵ Lásd a *Függelékben* a felhívás szövegét 22. szám alatt, képét pedig ugyanott 40. szám alatt. – Szabó Sámuel 2022 februárjában előkerült irathagyatékában az örökösök csak Heckenast Gusztáv pártolókat toborzó felhívását találták meg, holott abban Heckenast arra utalt, hogy neki „azon megtisztelő feladat jutott, hogy a *mellékelt jelentésben* hirdett lap kezelését átvegye” [kiemelés tőlem – O. K.]. – Az Arany-irodalomban gyéren előforduló utalások Heckenast felhívására arra engednek következtetni, hogy Arany más címzetteknek is csak Heckenast körlevelét küldte el, „a mellékelt jelentést”, vagyis saját felhívását a *Szépirodalmi Figyelő* előkészületeiről nem. Lásd erről bővebben a *Függelékben* a 22. számú dokumentumhoz fűzött jegyzetet.

megjelenését hirdette a lap),¹⁷⁶ két év múlva Arany János az induló *Koszorú* munkatársaként ismét számított rá, hiszen neki is elküldte a *Tisztelt Írótlárs!* megszólítással kezdődő, 1862. október 15-ről keltezett tájékoztató-toborzó felhívását.¹⁷⁷

A Pestről 1862. november elsején postázott felhívásra Szabó Sámuel meglehetősen későn válaszolt. De ahogy 1862. december 10-ről keltezett levelében a „Mélyen Tisztelt Kedves János Bácsi”-nak írta, éppen a *Koszorú* miatt késett a válasszal:

A mily nagy és őszinte örömmel olvastam a „Koszorú” előrajzát, épen oly készséggel ajánlkozom virágzásának előmozdítására, a mennyire hivatalos foglalkozásim engedik. Itt vidéken néha az a baj, hogy a szerkesztők közvetlen szükségeit nem ismerjük: nem tudjuk miféle czikkkel vannak tulhalmozva; miben szenvednek hiányt. Ezért előre fölhatalmazom János Bácsit arra, hogy ha szakomba vágó valamiféle czikkre vagy bírálatra szüksége lenne, pár sornyi szerkesztői figyelmeztetés után szolgálatára állok. Névszerint olyan mi a vegytan, természetrajz, földrajz, utazások körébe tartozik: mindenkor kész örömmel fogadok. – Gyűjtöttem a „Koszorú”ra eddigelő 7 előfizetőt, de még pár napig várakoznom kell a díjak után; e levél is azért késett mostanig, hogy „terhelve” akartam küldeni.¹⁷⁸

A levél, amelyben Szabó Sámuel örömmel ajánlja fel segítségét a *Koszorú* felvirágoztatása érdekében, és bizonyosságát is adja segítő szándékának azzal, hogy előfizetőket toborzott a lapnak, azt az információt is hordozhatta, hogy a marosvásárhelyi tanár eleinte csak természettudományos képzettségének megfelelő témákban tudott volna szerzőként csatlakozni a *Koszorú*hoz. Ilyen tárgyú írásokra azonban Arany Jánosnak aligha volt

¹⁷⁶ Az Új könyvek rovatban jelent meg a hirdetés: *A magyar korona országainak rövid földrajza. Népiskolák s általában elemi osztályok használatára.* Irta F. Szabó Sámuel tanár. Ára 30 kr. Marosvásárhely, a ref. tanoda betűíve. Szépirodalmi Figyelő, I (1861) 25. sz. 400. – Szabó Sámuel kisebb írásait kezdetben Földvári álnéven publikálta. Ez az álnév – amely születési helyére, Székelyföldvára utalt annak rövidebb alakjával – adja a kulcsot Szabó Sámuelnek „F. Szabó Sámuel” névváltozatához, amelyet a hatvanas évek első felében használt. Utoljára – tudtommal – 1865-ben, a *Koszorú*ban írta így alá a nevét. Későbbi publikációit Szabó Sámuelként jegyezte. Feltehetően azért használta az F. betűt a neve előtt, hogy megkülönböztesse magát az ötvenes években elhunyt abrudbányai Szabó Sámuel (1756–1856) unitárius lelkésztől. Szabó Sámuel családja „Bágyoni Szabó” volt, ő azonban soha nem használta nemesi előnevét. A családi hagyomány úgy tartja számon, hogy 1848 demokratikus eszméinek hatására hagyta el egyszer s mindenkorra a Bágyoni előnevet. – A földrajztankönyv hirdetésének megjelenése a *Szépirodalmi Figyelő*ben azt jelzi, hogy Szabó Sámuel 1861-ben kapcsolatba lépett Arany Jánossal. Későbbi, Aranynak írt levelei is visszaigazolják, hogy Szabó Sámuel a *Szépirodalmi Figyelő* elindításának idejétől kapcsolatban állt Arany Jánossal, de nem a lapszerkesztővel, hanem a Kisfaludy Társaság igazgatójával, akit új pártoló tagok toborzásával és azok könyvjárandóságának eljuttatásával segített adminisztratív munkájában.

¹⁷⁷ Lásd a *Függelék*ben a 23. számú dokumentumot, valamint a felhívás képét 41a–d szám alatt.

¹⁷⁸ Szabó Sámuel – Arany Jánosnak, Marosvásárhely, 1862. december 10. = SZABÓ 2009, 612. = AJÖM XVIII., 1584. levél, 229. – Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a forrásként megjelölt Szabó-kötetben Szabó Sámuel Arany Jánosnak írt első két levele – az 1862. december 10-i és az 1863. április 21-i – sajnálatos módon több hibával, téves olvasattal jelent meg. Ezért a jelen dolgozatban az eredeti levélről készült új másolatban közlöm e levelek részleteit, a *Függelék*ben pedig e levelek xeroxmásolatáról készült képét. Lásd a 36a–c, illetve a 37a–d számú képeket.

szüksége. Ennek tulajdonítható – vélhetnénk –, hogy Szabó Sámuel több mint négy hónapig nem írt Aranynak. Következő, 1863. április 21-ről keltezett levelének kezdő mondatai azonban arra engednek következtetni, hogy Szabó Sámuel valamilyen úton-módon tartotta a kapcsolatot Arany Jánossal a négy hónapnyi időtáv alatt is, hiszen *régebbi ígéretének* beváltásaként 1863. április 21-én nem természettudományos tárgyú írással jelentkezett Aranytól, hanem a *Koszorúba* szánt első folklórközleményével:

Régóta készülődöm ígéretem beváltására, de nem volt annyi összefüggő időm, hogy szándékomat becsülettel végrehajthassam. A közelebről lejárt husvétii szünnapok alatt végre tüzetesen átvizsgálhattam népköltészetünk eddigi terményeit, melyek nyomtatásban megjelentek; ha valami figyelmemet kikerülte volna, kérem szíveskedjék kéziratomban második lapjára beigatni. Így készült a „Székely népköltemények” bevezetése.

Főoskolánk önképző társulata már régebben gyűjt népdalokat és mondákat. Gyűjtését igyekszem hovatovább mind terjedtebbé, több oldalúvá tenni; szándékunk: mihelyt 8–10 nyomtatott ivre való összegyűl világelébe bocsátani. Addig is némileg mutatóványul, és hogy az irodalom is tudjon valamit rólunk időnként a becsebb darabok közül küldözhetek, ha János Bácsi használhatja őket.

Úgy jöttem én ebbe belé, mint Pilátus a Krédoba; gyermekkorom óta különös vonzalmam volt ugyan a népkölteményekhez, de azután életpályám más térre vezetett. Szaktudományom telve lévén egy sereg irtoztató műszóval, hazatelepedésem óta a szépirodalomban és a tájszavak közt kutatni kezdettem jó magyar szavak után, melyeket lassanként készülgető nagyobb vegytani művemben használhassak; rajtam is betelt, hogy a régi szerelem nem avúl el! Minthogy ezek szerint én e téren csak dilettans vagyok: felhatalmazom – sőt kérem – János Bácsit, hogy a mit küldeményemben feleslegesnek, vagy oda nem illőnek lát: jobb belátása szerint változtassa.

Küldök továbbá egy estharangot, – papírosból. Karácson előtt solissimo utazván rokonimhoz, unalmamban egy pár harangszó ösztönzésére az uton kifejeltem e versekskét.¹⁷⁹

A levél kíséretében Szabó Sámuel a *Székely népköltemények* című sorozatának első részét küldte be Arany Jánosnak, aki a *Koszorú* 1863. május 24-i számában nyilvánosságra is hozta a bevezetőt, valamint a két epikus ének és egy klasszikus népballada szövegét és elemzését tartalmazó dolgozatot,¹⁸⁰ amely Szabó Sámuel első folklórtárgyú közleménye volt. Más szóval: Szabó a *Koszorúban* debütált folklórgyűjtőként és

¹⁷⁹ Szabó Sámuel – Arany Jánosnak, Marosvásárhely, 1863. április 21. = SZABÓ 2009, 613. – = AJÖM XVIII., 1660. levél, 306. – A levél képét lásd a *Függelékben* 37a–d szám alatt. – A marosvásárhelyi diákok gyűjtőmozgalmának elindításáról az önképző társulat 1862. december 16-i gyűlésén született határozat, ennek nyomán a diákok a karácsonyi szünet idején már meg is kezdték a gyűjtést. – Szabó Sámuel népköltészet iránti érdeklődésének motivációjáról és kibontakozásáról lásd bővebben: OLOSZ 2009, 55–67. – A nagyobb vegytani mű, amelynek készítése közben kezdett kutatni Szabó Sámuel „jó magyar szavak” után, minden bizonnyal *A szén szereplése a természet háztartásában* című terjedelmes tanulmánya volt, amelyet a *Marosvásárhelyi Füzetek* pályázatára készített és küldött be 1859-ben, és mint „5 arannyal koszorózott pályamű”-vet közölte a folyóirat (Marosvásárhelyi Füzetek, 2 [1859] 2–3. füzet, 129–178). Szabó tanulmánya szakmai erényei mellett nyelvi igényességéért került fölénybe a másik pályamunkával szemben.

¹⁸⁰ F. SZABÓ Sámuel, *Székely népköltemények I.*, Koszorú, 1 (1863) I. félév, 21. sz. 481–486.

a gyűjtőmunka szervezőjeként, és a *Koszorúnak* mindhárom évfolyamában jelen volt „székely népköltemények” – jobbára népballadák – közzevetőjeként-elemzőjeként.¹⁸¹ A folklórgyűjtő Szabó Sámuel nevét tulajdonképpen Arany János *Koszorúja* tette országosan ismertté. Nemcsak azzal, hogy helyet adott a *Koszorúban* Szabó Sámuel ötrészes folklórsorozatának,¹⁸² de azzal is, hogy egy 1864-es glosszájában Arany az erdélyi folklórgyűjtők kimagasló egyéniségeivel, Kriza Jánossal és Gyulai Pállal emlegeti egy sorban Szabó Sámuel, a fiatal marosvásárhelyi tanárt.¹⁸³

Szabó Sámuel nem csak folklórgyűjtőként mutatkozott be Arany János *Koszorújában*. Népköltészeti közleménysorozatának első részével egyszerre postázta azt a „papirosból készült estharangot”, amelyet utazása közben „fejelt ki”, és amely egy Thomas Moore-vers átköltése/fordítása volt. Jellemző Szabó Sámuel igen szigorú önkritikájára, hogy 2S (kiolvasva: kétes) szignóval közölte a fordítást, még akkor is, ha az Arany János lapjában jelenhetett meg, vagyis: Arany János mércéje alatt is megállta a helyét.¹⁸⁴

Túl azon, hogy Szabó Sámuel a *Koszorú* lapjain lépett nyilvánosság elé folklórgyűjtőként, túl azon, hogy az utókor hosszú időn át e közleményei révén tarthatta számon, hiszen a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetébe Gyulai Pál – egy-két kivételtől eltekintve – a *Koszorúból* emelte át a Szabó és diákjai által gyűjtött szövegeket, érdemes megjegyezni, hogy Szabó Sámuel a népköltészeti gyűjtés korai időszakából mutatott fel – több más epikus ének és népdal mellett – hat klasszikus ószékely balladát, amelyek közül egynek (Bándi úrfi)¹⁸⁵ soha nem került elő változata, másikának pedig (*Két magyar úrfiak*)¹⁸⁶ az egyetlen teljes szövegét Szabó gyűjtőmozgalma hozta felszínre.

¹⁸¹ Szabó Sámuelről, a *Koszorú* munkatársáról lásd bővebben: OLOSZ Katalin, *Arany János Koszorújának három erdélyi munkatársa*, Székelyföld, 12 (2008) 6. sz. 46–51; OLOSZ Katalin, „Mikor mennek vala a nagy rengetegben”: *Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022. 556–559. A kötetre hivatkozás a továbbiakban: OLOSZ 2022.

¹⁸² F. SZABÓ Sámuel, *Székely népköltemények I.*, Koszorú, 1 (1863) I. félév, 21. sz. 481–486; *Székely népköltemények II.*, Koszorú, 2 (1864) I. félév, 23. sz. 547–550; *Székely népköltemények III.*, Koszorú, 2 (1864) I. félév, 26. sz. 614–615; *Székely népköltemények IV. Egyszersmind adalék a „Vadrózsa” hadjáratához*, Koszorú, 2 (1864) II. félév, 2. sz. 40–43; *Székely népköltemények V.*, Koszorú, 3 (1865) I. félév, 11. sz. 257. – Szabó Sámuelnek a Vadrózsapörrel kapcsolatban kifejtett álláspontjáról lásd bővebben: OLOSZ Katalin, *Szabó Sámuel és a Vadrózsapör* = POZSONY Ferenc (szerk.), *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Kolozsvár, 1998. 7–26 = OLOSZ Katalin, *Víz mentére elindultam: Tudománytörténeti, népismereti írások*, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 125–142.

¹⁸³ [ARANY János], *Népköltészetünk gyűjtése érdekében ...* (glossza a Vegyes rovatban), Koszorú, 2 (1864) II. félév, 22. sz. 527. – Arany János glosszájáról lásd bővebben: OLOSZ Katalin, *Két adalék 1864-ből Szabó Sámuel folklorisztikai tevékenységének ismeretéhez* = OLOSZ 2022, 228–235.

¹⁸⁴ 2S, *Those evening Bells* (Moore után) Koszorú, 1. (1863) I. félév, 26. sz. 612. – A fordítás keletkezés-történetéről lásd még: OLOSZ 2009, 68.

¹⁸⁵ F. SZABÓ Sámuel, *Székely népköltemények I.*, Koszorú, 1 (1863) I. félév, 21. sz. 483–484.

¹⁸⁶ F. SZABÓ Sámuel, *Székely népköltemények V.*, Koszorú, 3 (1865) I. félév, 11. sz. 257. – A balladáról és Szabó Sámuelnek erről a közleményéről lásd bővebben: SZABÓ 2009, 489–494; OLOSZ Katalin, *Adatok a Két rab úrfi típusú magyar népballada ismeretének történetéhez* = BÁNYAI Réka – SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály (szerk.), *Könyvek által a világ ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*. Marosvásárhely,

Van egy másik, legalább ennyire fontos hozadéka is annak, hogy Arany János hívására Szabó Sámuel a *Koszorú* munkatársául szegődött: szövegközléseit kísérő magyarázataiból, elemzése folyamán tett utalásaiból, valamint az Arany Jánoshoz írott leveleiből¹⁸⁷ nagyon sok, máshonnan meg nem szerezhető információt lehet előhozni a marosvásárhelyi református kollégium diákjainak folklórgyűjtő mozgalmáról, eredményeiről és a mozgalmat irányító Szabó Sámuel szándékairól, elképzeléseiről és folklórszemléletéről.¹⁸⁸ Szabó Sámuel levelei egyben arról is tanúskodnak, hogy a vásárhelyi tanár nemcsak szerzőként támogatta Arany János lapját, de előfizetők toborzójaként is, sőt Arany Jánost, a Kisfaludy Társaság igazgatóját is szívvel-lélekkel segítette adminisztratív munkájában.

A *Koszorú* megszűntével (utolsó száma 1865. június 25-én jelent meg) megszakadt Szabó Sámuel kapcsolata Arany Jánossal. Azzal együtt megszakadt Szabó Sámuel népköltészeti publikációinak sora is országos hatósugarú folyóiratban. Tovább már csak erdélyi periodikákban, naptárakban közölt folklórszövegeket, többnyire népballadákat, amelyek csaknem napjainkig ismeretlenségben lappantak.

Az Arany családdal azonban nem szakadt meg véglegesen Szabó Sámuel kapcsolata. A 2021 novemberében újonnan előkerült Szabó-hagyatékban két Arany Lászlólevél is tanúsítja, hogy az 1880-as években levélváltásra került sor Arany László és Szabó Sámuel között. A levelezés kezdeményezője minden bizonnyal Szabó Sámuel volt: ő küldhette el felesége gyászjelentését¹⁸⁹ az Arany-családnak (valószínűleg az akkor már özvegy Arany Jánosnénak), arra reagált Arany László részvétet nyilvánító, 1882. december 21-i rövid levelében: „Igen tisztelt tanár úr! fogadja legőszintébb részvétemet a súlyos veszteség fölött, mely önt és gyermekeit érte. Adjon a mindenható erőt, bátorságot és kitartást szembeszállni és megállani azon nehéz feladatokkal szemben, melyek ezen veszteség által Kegyed vállaira súlyosodnak. Tiszteletteljes üdvözléssel régi tisztelője Arany László.”¹⁹⁰ A levél megszólítása, hangneme arra vall, hogy Szabó Sámuel korábban nem tartott fenn semmiféle kapcsolatot Arany Lászlóval, a levél záróformulája („régii tisztelője”) viszont sejteti, hogy Arany László nem felejtette

Teleki Téka Alapítvány, 2009, 213–243; Olosz 2022, 26–44; Olosz Katalin, Újabb adatok a Két rab úrfi balladájához = Olosz 2022, 45–88.

¹⁸⁷ Szabó Sámuel Arany Jánosnak írt leveleiből tízet tart ma számon az Arany-kutatás, a tizből azonban egy elveszett, csak közvetve tudunk róla. A kilenc ismert levelet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjának Kézirattára őrzi. Ezekből nyolcat (a K 513/473–480 jelzetűeket) 2009-ben közöltem Szabó Sámuel folklórisztikai-néprajzi hagyatékának összesítő kiadásában (lásd Szabó 2009, 612–620). Téves tehát Új Imre Attilának az az állítása, hogy az Arany-levelezés negyedik kötetében közölt Szabó Sámuel-levelek – az 1707. számú kivételével – kiadatlanok, vagyis hogy Arany János összes műveinek XVIII. kötetében jelentek meg először nyomtatásban (lásd az AJÓM XVIII.-ben az 1584, 1660, 1662, 1671, 1708, 1754, 1794 és 1817. számú levél jegyzetét).

¹⁸⁸ A gyűjtőmozgalomról lásd bővebben: Olosz 2009, 68–93.

¹⁸⁹ A gyászjelentés képét lásd a *Függelék*ben 42. sz. alatt.

¹⁹⁰ Arany László – Szabó Sámuelnek, Budapest, 1882. december 21. – Lásd a *Függelék*ben a 20. levelet és a 38. képet.

el nővére egykori kérőjét, akinek évtizedek múltán, a nagy megpróbáltatás idején „tisztellettjes” üdvözlét küldte.

Az 1882-es levélváltás után feltehetően nem szakadt meg Arany László és Szabó Sámuel kapcsolata. Erre enged következtetni Arany László második, 1888. november 23-i levele, amelyben közvetlenebb hangon, tegeződve válaszol Szabó Sámuel megkeresésére. Szabó egy általunk nem ismert sajtóperes ügyben kért tanácsot Arany Lászlótól, aki számba véve az eshetőségeket, nem nagyon biztatta Szabót az esetleges per rá nézve kedvező kimenetelével.¹⁹¹

Mai tudásunk szerint ekkor, 1888-ban történt az utolsó levélváltás Arany László és Szabó Sámuel között. Olyan időpontban, amikor az Arany család tagjai közül csupán Arany László volt még életben, már csak az ő és Szabó Sámuel emlékezetében élt tovább Arany Juliska emléke, amelyet kegyelettel ápolt mind a testvér,¹⁹² mind pedig az egykori kérő. Az utóbbi – úgy tűnik – nehezen tudta elfelejteni Juliskát. Legalábbis arra vall az a tény, hogy Juliska haláláig (1865. december 28.) nem házasodott meg, és noha később megtalálta élete párját, és boldog családi életet élt, kegyelettel őrizte mindhalálig Juliska leveleit és mindazokat a feljegyzéseket, leveleket, elszáradt petüniavirágokat, amelyek Arany Juliska emlékét idézték.

Marosvásárhely, 2022. január 5. – július 3.

¹⁹¹ Arany László – Szabó Sámuelnek, Budapest, 1888. november 23. – Lásd a *Függelékben* a 21. levelet és a 39a–b képet.

¹⁹² Arany László 1886-ban, Széll Piroska halála után írta meg *Piroska és édes anyja emlékéül* című visszaemlékezését. A kéziratot Gyulai Pál adta ki az Arany László költeményeit és műfordításait tartalmazó kötet végén, Arany Juliska és Széll Piroska portréjával együtt (*Arany László Összes Művei: I. Költemények*, Közrebocsátja Gyulai Pál, Bp., Franklin Társulat, 1900, 341–370). – Egy évvel később a *Vasárnapi Újság* is közölte Arany László írását (lásd *Piroska és édes anyja emlékéül*. Arany László hátrahagyott munkáiból, *Vasárnapi Újság*, 48 (1901) 46. sz. (nov. 17.) 739–742; 47. sz. (nov. 24.) 754–758). A 47. számban, a 760. oldalon található Széllné Arany Juliska és leánya, Piroska arcképe („Fennmaradt fényképek után rajzolta R. Hirsch Nelli”). – A *Vasárnapi Újságban* – noha nem nevezték meg a forrást – minden bizonnyal a Gyulai Pál által közrebocsátott Arany László Összes Műveinek első kötetéből közölték újra a szöveget, Juliska és leánya portréja viszont nem azonos a kötetben közölt képekkel, és a *Vasárnapi Újságban* téves Arany László emlékezésének keltezése: 1896 szerepel 1886 helyett. Itt köszönöm meg Gulyás Juditnak, hogy tisztázta Arany László hátrahagyott emlékezésének keletkezési idejét, mint ahogy azt is, hogy eltérőek a képek a kötetben és a folyóiratban.

Függelék

Bevezetés

Az alább közölt huszonegy levél itt jelenik meg először nyomtatásban. Közülük húsznak a pusztá léteről sem tudott az irodalomtörténeti szakirodalom, de még a levelek tulajdonosai sem, egyet – a 13-as számút – ideig-óráig számontartotta az Arany-kutatás, de aztán megfeledkezett róla. Valamennyi levélnek Szabó Sámuel (1829–1905) a címzettje, aki a levelek többségének (19 levélnek) a keletkezési idején a marosvásárhelyi református kollégium tanára volt, két levelet pedig az 1880-as években a kolozsvári református kollégium tanáraként kapott. A levelek közül tizenegyet Arany János leánya, Juliska írt, kettőt Arany János, kettőt Gyulai Pál, egyet Szilágyi Sándor, három Szabó János gyomai lelkész és kettőt Arany László. Az utóbbi két levelét kivéve tizenkilenc levél megírására 1859. július 21. és 1860. június 20. között került sor, és annak a tizenegy hónapnak a történéseit és lelki vívódásait dokumentálják, amelyek Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának megszakadásához/megszakításához vezettek. Az 1880-as években keletkezett két Arany László-levél csak áttételesen kötődik Arany Juliska és Szabó Sámuel történetéhez, csupán azt dokumentálja, hogy Arany János halála után is fennmaradt egyfajta laza kapcsolat az Arany család és Szabó Sámuel között.

A levelek több mint százhatvan, illetve százharminc évvel keletkezésük után, 2021 novemberében kerültek elő egy gazdasági melléképület bontása során. Szabó Sámuel kolozsvári leszármazottai – korábban unokája, jelenleg dédunokái –, akik ma is tulajdonosai annak a háznak és teleknek, amely egykor Szabó Sámuel népes családjának volt az otthona, 2021 novemberéig úgy tudták, hogy Szabó Sámuel irathagyatéka megsemmisült részben a második világháború idején, mikor a Kolozsvárra bevonuló szovjet–román hadsereg katonái feldúlták lakásukat, részben a háború utáni inséges időben, amikor a gazdasági épületbe többször betörték, és használható értékek után kutatva egyik ilyen alkalommal a betörő a számára érdektelen kéziratokat, papírkötegeket kidobálta az udvarra, amelyek még azon az éjszakán jóvátehetetlenül tönkrementek a szakadó esőben.

Ilyen előzmények után találtak rá Szabó Sámuel dédunokái az alább közölt levelek közül húszra, és a levelekkel együtt Szabó Sámuel néhány, papírszeletre írt, datált feljegyzésére, illetve egy, az udvarlást-társalgást segítő korabeli zsebkönyvre,¹⁹³ amelyeket papírba csomagolva együtt őrzött Szabó Sámuel haláláig, és amelyek Szabó Sámuel leszármazottainak három generációján át ismeretlenül, de sértetlenül megmaradtak.

¹⁹³ KASSAY Adolf, *Virágfüzér és társas mulatságok kérdések és számszerinti feleletekben Kassay Adolftól, Kolozsvár, Stein János sajtója, 1855.* – Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy jóllehet a *Függelék* szerves része a közleménynek, könyvészeti hivatkozások tekintetében külön egységnek tekintettem, vagyis első előfordulásuk alkalmával teljes körű bibliográfiai leírással hivatkozom a szakirodalom tételeire és csak a további előfordulásuk esetén a rövidített formával.

A két Arany László-levél nem a fenti csomagból, de ugyancsak a gazdasági épület bontásakor került elő.

Külön története van a már emlegetett, tizenhármas sorszám alatt közölt levélnek, amelyet Arany János 1860. június 20-án írt és postázott Szabó Sámuelnek. Nem lehet tudni, hogy ezt a levelet ki, mikor és milyen okból emelte ki az egy csomagban őrzött levelegyűttesből, milyen céllal különítette el a többitől, tény, hogy valamikor az 1960-as évek közepén Szabó Sámuel unokája, Szabó József egyetemi előadótanár őrizte a lakásán Kolozsváron.

A levélről Sáfrán Györgyi kutatásai révén szerzett tudomást az Arany-irodalom. Arany János levelezésének első kötetében – számbavéve azt, hogy határon túli településeken hol található Arany-levelek – Sáfrán Györgyi ezt írta:

Kolozsvárott egy máig kiadatlan – bár tartalmában ismert – Arany-levél van Szabó József dr. egyet. előadó és Szabó Zoltán [helyesen: Szabó Imre – – O. K.] főorvos birtokában, melyet Arany nagyatyjukhoz, Szabó Sámuelhez intézett. Hisszük, hogy e levél, az ő szívességükből – kolozsvári irodalomtörténész barátaink közvetítésével – bekerülhet majd az Arany-levelezés kritikai kiadásába.¹⁹⁴

Szabó József gyermekei úgy emlékeznek vissza az egykori történésekre, hogy Sáfrán Györgyi járt náluk, olvasta a levelet, innen van tehát az, hogy „tartalmában ismert” levélről tesz említést. Azt nem lehet tudni, hogy kikre célzott Sáfrán Györgyi, amikor Szabó József és Szabó „Zoltán” „irodalomtörténész barátait” emlegette mint közvetítőket. Arra viszont emlékeznek a dédunokák, hogy 1964–65-ben két jeles kolozsvári tudós (de nem irodalomtörténész) nagyon kitartóan próbálta elérni azt, hogy Szabó József engedje közölni a levelet. Szabó József azonban – lévén hogy a levél Arany Juliska egykori kérőjének – és az ő nagyapjának –, Szabó Sámuelnek az elutasítását tartalmazta – feltehetően kegyeleti okokból nem volt hajlandó hozzájárulni a levél közléséhez. A feltételezett „közvetítők” viszont ezt nem tartották tiszteletben, egyre rámenősebben igyekeztek célt érni. Magatartásuk azonban, valószínűleg nem a meggyőzéshez vitte közelebb őket, hanem Szabó József ellenállását fokozta, és ez végül odavezetett, hogy a közismerten szelíd, barátságos és udvarias Szabó József arra kényszerült, hogy az egyik „közvetítőt” kiutasítsa az otthonából – ezzel vetve véget a kitartó zaklatásnak.

A Kolozsváron őrzött Arany-levelet utoljára ugyancsak Sáfrán Györgyi említette 1982-ben megjelent *Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében* című tanulmányában. Ebben – Arany Juliska 1859 őszén, Gyulai Pálné Szendrey Máriának írt, és 1944-ben közölt levele alapján¹⁹⁵ – kitért az Arany Juliska–Szabó Sámuel-történetre is, amely Arany János elutasító levelével zárult. Ahogyan Sáfrán Györgyi írja: „Arany – nyilván nagyon tapintatos – válasza Szabó Sámuel leánykérő levelére ma is megvan

¹⁹⁴ *Arany János levelezése (1828–1851)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975 (AJÖM XV.), 459.

¹⁹⁵ Lásd ROLLA Margit, *Arany estéje*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, 35–39. A továbbiakban: ROLLA 1944.

Kolozsvárott a leszármazottaknál, de eddig még nem engedték közölni, holott a tények ismertek, s nincs benne semmi röstellni való.¹⁹⁶

Az idézett szövegrész arról árulkodik, hogy Sáfrán Györgynek eléggé hozzávetőleges ismeretei lehettek az Arany János-levél megszületésének körülményeiről: tévesen állította, hogy Szabó Sámuel levélben kérte meg Arany Juliska kezét,¹⁹⁷ és nem tud arról sem, hogy Szabó Sámuel személyes leánykérése (1859. augusztus 8.) és Arany János elutasító levelének megírása (1860. június 20.) között több mint tíz hónap telt el, mint ahogy arról sem tudott semmit, hogy mi történt az alatt a tíz hónap alatt.

A téves állításoknak abban az esetben lett volna jelentőségük, ha az Arany-kutatást továbbra is foglalkoztatta volna a Kolozsváron őrzött közöletlen levél és annak tartalma/kontextusa. Az Arany-levelezés második kötete, amelyet ugyancsak Sáfrán Györgyi rendezett sajtó alá, csak az 1852–1856 közötti levelezést ölelte fel,¹⁹⁸ következőképpen a Kolozsváron őrzött Arany-levél publikálása a második kötetben nem volt aktuális. A későbbiekben pedig – Sáfrán Györgyi halála (1985) után – maga a levél és annak közlése szóba sem került. Arany János levelezésének harmadik kötetében, amely több mint két évtized múlva jelent meg a második után,¹⁹⁹ a sajtó alá rendező Korompay H. János már nem tesz említést a kolozsvári levélről, és azokhoz a levelekhez, amelyekben utalás történt Arany János Juliskával kapcsolatos gondjaira, szüksézáru és tényszerű magyarázatot fűzött, mellőzve a részleteket.²⁰⁰

Kolozsváron is elcsitulak az Arany-levél körüli hullámverések, de Szabó Józsefben és családjában tartósan megmaradt a levél közlését sürgetők rámenősségének a rossz emléke.²⁰¹

¹⁹⁶ SÁFRÁN Györgyi, *Arany János Nagykőrösön – levelezése tükrében* = Novák László (szerk.), *Arany János tanulmányok*, Nagykőrös, Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei (Acta Musei de János Arany nominati II.), 1982, 156.

¹⁹⁷ Tévedése már csak azért is feltűnő, mert forrásában – Arany Juliska fent említett levelében világosan fogalmazott: „Szabó július végén nálunk volt és szüleim előtt nyilatkozott” (ROLLA 1944, 36).

¹⁹⁸ *Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1982 (AJÖM XVI.).

¹⁹⁹ *Arany János levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004. – A továbbiakban: AJÖM XVII.

²⁰⁰ Mint például Arany János Ercsey Sándornak – sógorának – írt, 1859. augusztus 15-i levelének ahhoz a passzusához, hogy Juliskával „sok aggodásunk volt a napokban – komoly szülei gondok... de erről csit”. – „Ennek oka – olvashatjuk Korompay jegyzetében – Juliska szerelmi csalódása Báthory Gábor fiában s ugyanekkor Szabó Sámuel kolozsvári tanár leánykérésével szembeni elutasítása volt” (AJÖM XVII., 831). – A korrekt tájékoztatásba egyetlen apró hiba csúszott be: Szabó Sámuel 1859-ben nem kolozsvári, hanem marosvásárhelyi tanár volt.

²⁰¹ Ennek jeleit magam is megtapasztaltam, amikor a nyolcvanas évek második felében, majd a kilencvenes évek elején – Szabó Sámuel-kutatásaim okán – felkerestem Szabó Józsefet. Bizalmatlanul fogadott, noha egyik alkalommal sem hoztam szóba, még csak célzást sem tettem az Arany János-levélre. Szabó Sámuel népköltési gyűjtőtevékenységéről próbáltam tájékozódni, és mind a kétszer azzal a benyomással távoztam, hogy noha udvariasan, barátságosan válaszolt a kérdéseimre, mégis jobban szeretett volna mihamarabb az ajtón kívül tudni.

Ezzel azonban nincs vége a kolozsvári Arany-levél körüli bonyodalmaknak: Szabó József halála (1995) után az örökösök nem találták a szokott/tudott helyén Arany János levelét. Nem tudták mire vélni ezt az új helyzetet, feltételezték, hogy édesapjuk máshová tette el a levelet. Ötletszerűen próbálták is megtalálni, de a tudatos keresésre csak mostanában került sor. Miután tavaly ősszel előkerültek Arany Juliska Szabó Sámuelhez írott levelei és a kettejük kapcsolatára vonatkozó más levelek, tudatosan kezdték keresni a lakásban az egyszer már felfedezett Arany-levelet. Így került elő 2022 februárjában az eltűnt Arany-levél és vele együtt Arany Jánosnak egy alkalmi verse idegen kéz/kezek (?) másolatában,²⁰² valamint Heckenast Gusztáv nyomtatott felhívása 1860 októberéből, amelyben támogatókat-munkatársakat toborzott a Pesten megtelepedni szándékozó Arany János megindítandó szépirodalmi lapjának,²⁰³ illetve Arany János 1862. október 15-ről keltezett, munkatársakat toborzó nyomtatott körlevele a *Koszorú* megindításának érdekében.²⁰⁴ Mindkét felhívást – a címzés írásából ítélve – Arany János küldte el Szabó Sámuelnek²⁰⁵ – az elsőt mindössze négy hónappal elutasítást tartalmazó levele után.

Az itt közölt huszonegy levél – jóllehet hitelesen dokumentálja Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatának mindkét fél számára fájdalmas-gyöttrő történetét – alapjában véve csak félig tárja fel az egykori történéseket, vívódásokat. Csak az Arany család látószögéből, Arany Juliska és Arany János leveleiből bontakozik ki a szakításhoz vezető folyamat. Azt, hogy mi zajlott Szabó Sámuel lelkében, csak sejtethetjük Juliska leveleiből, lévén egyetlen teljes, Juliskához írt Szabó-levelet sem ismerünk. Annyit azonban a „féloldalas kép” is meggyőzően bizonyít, hogy a szakítás/elutasítás Arany Jánosnak és leányának legalább annyira fáj/fájhatott, mint Szabó Sámuelnek, de más választásuk, más becsület megoldás nem volt, nem lehetett.

A leveleket betűhű másolatban hozom nyilvánosságra, átírásuknál a következő jeleket használtam: szögletes zárójel közötti felkiáltójellel [!] hívom fel a figyelmet, hogy nem elírásról van szó, úgy szerepel a kéziratban; szögletes zárójel közötti kérdőjel [?] jelzi a bizonytalan olvasatot, vízszintes vonallal jeleztem azokat a helyeket, ahol nem tudtam kiolvasni egy-egy szót vagy szótagot, két függőleges vonallal pedig a borítékok címezésében a sorvégeket jelöltem: a „||” jel után új sor kezdődik. A levelek átírásában a levélíró szándékának megfelelően aláhúzással jelöltem én is a kiemelendő szavakat, mint ahogy az önkorrektív javításokat is – ha egész szóra vagy több szóra

²⁰² Az *Alkalmatosságra írott versekről* van szó, amelyet Arany János Szilágyi Sándor disznótoros vacsorája alkalmából írt 1855/56 telén (vö. Arany János, *Zsengék, töredékek, rögtönzések*, s. a. r. Voinovich Géza, Bp., Akadémiai, 1952 [AJÖM VI.], 25–27, 220–221), és amelynek példamutató elemzését legújabbban Szilágyi Márton *„Mi vagyok én?” Arany János költészete* című kötetében olvashatjuk ([Budapest], Kalligram, 2017, 36–40).

²⁰³ Lásd a 22. számú dokumentumot (HECKENAST Gusztáv, *Tisztelt hazafi!*) és a 40a–b képet.

²⁰⁴ Lásd a 23. számú dokumentumot (ARANY János, *Tisztelt Íróárs!*) és a 41a–d képet.

²⁰⁵ Ezt erősíti meg Szabó Sámuelnek a Heckenast-felhívás címezéséhez fűzött megjegyzése is: „Arany kézírata”. Lásd a 40b képet.

terjedtek ki – áthúzással reprodukáltam. Nem jelöltem viszont azokat a javításokat, amikor egy elírt betűre ráírta a levélíró a helyes betűt. A többoldalas levelek esetében szögletes zárójelbe tett szám jelzi az új oldal kezdetét. Arany Juliska leveleit – az utolsó kivételével – Szabó Sámuel számozta meg érkezésük sorrendjében. A további levelek számozása – a könnyebb eligazodás érdekében – folytatólagos.

A levelek után betűhű másolatban közlöm Heckenast Gusztáv és Arany János nyomtatott felhívását, amelyekkel Arany János két lapjának, a *Szépirodalmi Figyelő*nek és a *Koszorúnak* igyekeztek munkatársakat toborozni, tekintettel arra, hogy azok is dokumentumai Szabó Sámuel Arany Jánoshoz fűződő kapcsolatának, illetve Arany János viszonyulásának Juliska elutasított kérőjéhez.

A másolatokat követően a legfontosabbnak ítélt leveleknek és más dokumentumnak a képét tartalmazza a *Függelék*.

Itt mondok köszönetet Szabó Sámuel dédunokáinak – Kaba Gézáné Szabó Piroskának (Hamburg–Kolozsvár), Szabó Ágnesnek (Kolozsvár), Fey Sándorné Szabó Klárának (Kolozsvár) és Szabó Józsefnek (Marosvásárhely) –, hogy megtiszteltek bizalmukkal, az előkerült dokumentumokat készségesen rendelkezésemre bocsátották, és rám bízta a levelek értelmezését és közzétételét.

Köszönettel tartozom Szilágyi Mártonnak nemcsak azért, hogy terjedelmi korlátozás nélkül biztosított helyet közleményemnek az *Irodalomismeretben*, nemcsak azért, hogy türelmesen kivárta a tanulmány hónapokra elhúzódó elkészültét, de a közlemény munkálataihoz nyújtott folyamatos szakmai segítségéért is.

Olosz Katalin

MÁSOLATOK

1. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Nagykőrös, 1859. szeptember 20.

Nagy-Kőrös Szep. 20. 1859.

Édes Szabó ur!

Nálunk létében megigértem hogy fogok írni, 's Önt magamról, illetőleg érzelmeimről tudósítani. Komolyan vádolnám magamat ha ez első óhajtását nem telyesíteném. Napról-napra halasztgattam ezt tenni mert fájt lelkem a' gondolatra hogy Önnek telyes nyugalmat nem szerezhettek soraimmal. Igaza volt Önnek! Most én is által látom hogy a' távollét fejlesztheti növelheti ugyan a' szerelmet, de nem – szülheti. Engedjen meg Ön őszinteségemért! Hidje el valodi fájdalmat szerez nekem hogy Önnek szomorúságot okozni vagyok kénytelen; de megcsalnám Önt, 's megcsalnám magamat ha egészen őszinte nem lennék.

Arról legyen meggyőződve, én biztosítom hogy senkit a' világon senkit nem szeretek. Szivem tökéletesen szabad és osztatlan; 's – mint személyesen is mondtam – nem fogom azt Ön ellenében elsánczolni, sőt – a' menyiben hatalmamban áll – igyekezem hogy óhajtott célját [2]

elérje. A mit pedig e részben Önnek ajánlhatok: jöjjön mikor csak lehet, mikor csak körülményei engedik; adja minél több jelét szerelmének mindenben és mindenütt hol csak alkalmá lesz rá. Reméllem hogy ez sokat teend. Én jelenben is Önnek adhatnám kezemet a' nélkül hogy az engem boldogtalanná tenne, a' nélkül hogy az által valami nagy áldozatot hoznék Önnek: de nem tudom, nem akarom, és nem is fogom soha senkinek ha vele együtt szivemet is nem adhatom.

Isten Önnel a' viszontlátásig! fogadja szives – most még csak barátnői – üdvözetemet!

Arany Julcsa

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. 2 csontszínű fólió, 21,7x14 cm, 1–2. szöveg, 3–4. üres. Boríték: 14,8x5,8 cm. A levél címezetlen, postabélyegző nélküli borítékban érkezett. A boríték hátoldalán kicsi bordó viaszpecsét, valamint Szabó Sámuel feljegyzése: „felbontám 1859 25/9 délután 3^{kor} Szabó”. A borítékot, akárcsak a további levelek borítékait, Szabó Sámuel a hátoldalán megszámozta: ez kapta az egyes számot.

A levél képét lásd 28a–b szám alatt.

2. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1859. november 3.

Pest nov. 3 1859.

Édes Szabó ur!

Bizonyosan csodálkozni fog hogy megelőztem az írásban. Siettem hogy késő ne legyen kegyeddel ohajtásomat tudatni, miszerint jobb lesz ha levelét ide Pestre Csengery bácsinak czimezi,¹ s nem – mint határozók – Szilágyinak Kőrösre.²

Isten Kegyeddel! Édes néniével együtt fogadja szives üdvözetemet a' viszontlátásig is!

Arany Julcsa

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, a bal felső sarokban dombornyomásos ARANY JULIA felirattal, 20,3×14 cm, 1. szöveg, 2–4. üres. Boríték: 14,8×5,8 cm, címzése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || tisztelettel.|| Maros-Vásárhelyt. A boríték hátoldalán: sötétzöld viaszpecsét; Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1859 7/11 reggel 10 ½ kor”. Ezt a dátumot igazolja a postai körbélyegző is: MAROS VÁSÁRHELY 7/11. Szabó Sámuel számozása szerint ez a második levél.

¹ *„Jobb lesz ha levelét ide Pestre Csengery bácsinak czimezi* – Csengery Antalnak. – Arany János 1859. október 26-án gyermekeivel együtt Pestre utazott, hogy részt vegyen az Akadémia Kazinczy-emlékünnepején. Az ünnepség után Juliska nem tért haza Nagykőrösre. Pesten maradt apja barátjának, a publicista, politikus, történész, szerkesztő, közgazdasági író Csengery Antalnak (1822–1880) a családjánál, és az 1859/1860-as telet ott töltötte. – Csengery Antal pesti címét Juliska minden bizonnyal azért nem írta meg, mert tudomása volt arról, hogy Szabó Sámuel és Csengery Antal ismerték egymást még abból az időből, amikor Szabó Sámuel az 1850-es évek közepén a gróf Degenfeld családnál volt nevelő Nyírbaktán. A család a telet Pesten szokta tölteni, és így 1854–55 telén Szabó végighallgathatta Kovács Gyulának, a Nemzeti Múzeum természeti osztálya őrének sorozatos földtani előadásait. Ezeken az előadásokon 20–25 tagú válogatott társaság vett részt, ott ismerkedett meg Szabó Sámuel br. Kemény Zsigmonddal, br. Eötvös Józseffel és Csengery Antallal, akikkel Csengery Antal lakásán is volt alkalma találkozni.

² *Szilágyinak Kőrösre* – Szilágyi Sándornak Nagykőrösre. – Szilágyi Sándor (1827–1899) történész, szerkesztő, 1853 és 1867 között a nagykőrösi gimnázium tanára volt, és ugyancsak ismeretségben volt Szabó Sámuellel.

³ *Édes néniével* – ismeretlen személy. Feltételezhető, hogy Szabó Sámuel idősebb lánytestvéréről, Hegedűs János teológiai tanár feleségéről, Szabó Katalinról lehet szó, aki a család képviselőjeként elkísérte Szabó Sámuel leánykérő útján, lévén hogy szüleik akkor már nem éltek.

3. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. január 3.

Pesth. január 3 1860.

Édes Szabó ur!

Az ide mellékelt levelet tegnap reggel kaptuk, s köz elhatározás folytán én rám bízták az elküldését. Én habozva fogadtam el, nem akarván a' női büszkeséget megsérteni azzal hogy ismét én legyek első a ki ir. (Csat tífájot, mint Loránt mondaná¹) Salamon ur² mondta hogy ha tudná ki írta, fölbontaná, s el végezné a' végzendőket, mert ugy is tudja hogy a' levél megrendeléseket tartalmaz.

E perczen kaptam Wohl Jankától levelet³ melyben szombat estre estélyre hí magukhoz. Irtam neki mindjárt; a' legnagyobb köszönettel utasítottam vissza meg hívását, okul adván a valót, tudniillik hogy környezőim nem találják helyesnek hogy magam, este, oda menjek.

Csengery bácsi üdvözlete mellett azt izeni, hogy számít a' dolgozatra melyet ígért Kegyed neki.⁴ Még pedig mielőbb.

Hát azt a' „nagy szájut” nem vesztette el?⁵ Bár csak el vesztette volna, úgy örülnék neki hogy...! Ugy is, láttam, nagyon kelletlen volt!

A' multnál boldogabb új évet kíván Kegyednek Csengeryné⁶ s Arany Julcsa

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 21,3×17 cm, 1. szöveg, 2–4. üres. Boríték: 15,3×9,3 cm-re összehajtogatott papírlap, címezés: Tekintetes || Szabó Sámuel tanár urnak || tisztelettel || Marosvásárhelyt. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán: sötétzöld viaszpecsét, postai körbélyegző MAROS VÁSÁRHÉLY 7/1 felirattal, valamint Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860. 7/1 délután 2 ½ kor”. Szabó Sámuel számozása szerint ez a harmadik levél.

¹ *Csat tífájot, mint Loránt mondaná* – Csak tréfálok – Csengery Antalék kisfiának, Arany János keresztfiának, az akkor három és fél éves Csengery Lórántnak (1856–1924) a szavait idézi Juliska. – A 'tífájot' szó utolsó betűje eredetileg *k* volt azt javította *t*-re Juliska.

² *Salamon ur* – Salamon Ferenc (1825–1892) kritikus, történész, szerkesztő, Arany Juliska és Szabó Sámuel közös ismerőse. Szabó Sámuel nagyenyedi diákoskodása (1836–1848) idejéből ismer(het)te a nála néhány évvel idősebb Salamont, aki szintén a nagyenyedi kollégiumban tanult 1836-tól 1847-ig; Arany Juliska pedig onnan, hogy Salamon Ferenc 1854–55-ben a nagykőrösi gimnáziumban Arany János kollégájaként matematikát tanított. A levél írásának idején Salamon Ferenc a *Pesti Napló* munkatársaként Pesten élt.

³ *E perczben kaptam Wohl Jankától levelet* – Wohl Janka (1846?–1901) költő, szerkesztő, Wohl Stefánia néneje. – Wohl Janka 13–14 éves kislányként „1858-ban látogatóban volt Nagykőrösön Ballagi Károlyéknál, Arany tanártársa családjánál. A kislány lelkesült az irodalomért és Aranyért, Bulcsu Károly, a költőnek szintén tanártársa, azzal tréfálkozott, hogy a kislány szerelmes a költőbe. A költő azt mondta: Különbség van a to love és a to like közt. – To like kevés, mondotta a lány. To love meg sok – jegyezte meg a költő. Ezt a szóváltást foglalta versbe [Arany János], mikor Wohl Janka emléksorokat kért tőle. [...] Wohl Janka később is ápolta ezt az ismeretséget; leveleket, kézimumkákat küldözött a költőnek” (AJÖM VI., 227) – Arany Juliska minden bizonnyal nagykőrösi látogatása alkalmával ismerte meg Wohl Jankát, és az is valószínűnek tűnik, hogy Arany Juliska meghívása az estélyre egyúttal Wohl Janka Arany Jánossal való ismeretségének ápolását is kívánta szolgálni.

⁴ *Csengery bácsi [...] izeni, hogy számít a dolgozatra melyet ígért Kegyed neki* – Valószínű a Csengery Antal által szerkesztett *Budapesti Szemle* című irodalomtörténeti, tudományos és kritikai folyóiratnak ígért dolgozatot Szabó Sámuel. – A folyóirat 1860-as füzetében Szabó Sámuelnek nincs írása, hacsak nem ő a szerzője az Erdélyi Múzeum-Egylet első (1860. február 25.) és második (1860. március 10.) tudományos üléséről készült névtelen beszámolóinak (lásd *Tudományos társulatok. I. Erdélyi Múzeum-Egylet*. Budapesti Szemle 8. kötet (1860) XVI–XVII. füzet, 487–489). Szabó Sámuel szerzősége annál is inkább feltételezhető, mivel Szabó 1859 utolsó hónapjaiban kétszer is találkozott Csengery Antallal (1859 novemberében az Erdélyi Múzeum-Egylet alakuló közgyűlése alkalmával Kolozsváron, illetve 1859 karácsonyán, amikor Szabó meglátogatta a Csengeryéknél tartózkodó Juliskát Pesten), és e találkozások alkalmával ígérhetett dolgozatot Csengery lapjának. Szabó Sámuel szerzőségét azért is gyaníthatjuk, mivel életrajzából ismeretes, hogy az Erdélyi Múzeum-Egylet működésének kezdeti időszakában Szabó feljárt Kolozsvárra az egylet tudományos felolvasó üléseire, maga is tartott előadást (felolvasást) egy alkalommal.

⁵ Hát azt a „nagy szájut” nem vesztette el? – Nem ismeretes, hogy kire-mire vonatkozik a kérdés.

⁶ Csengeryné – Csengery Antalné Kőnig Róza.

4. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. január 8.

Pest január 8 1860.

Edes jó Szabó!

Lelkemnek telyes tökéletes meggyőződése, a' mely hozzá forrt elválaszthatatlanul hogy Kegyed nekem a' földön a' legjobb barátom, 's Kegyed a' ki engem a' világon legjobban szeret. Ez ugy hiszem nem önhitség részemről csak a' Kegyed érzelmének egészen ösmerése. A kegyeletnek egy nemével gondolok is mindig Kegyedre, 's oly határtalan nagy a' bizalmam iránta hogy életemet, nem: becsületesem a' legkisebb habozás nélkül tudnám kezei közzé tenni, mert Kegyed jobban megőrizné azt mint én, jobban mint bárki más a' világon.

E nagy bizalom késztet engem arra hogy most írjak, 's ki tárjam lelkemet előtte, ezt a' kétségbeesett beteg lelket. Egyszer már megmentette a' végveszélytől, oh kérem, gyógyítsa ki most, hisz Kegyed jobban ösmeri minden mozzanatát mint én, 's jobban tudja hol kell az írt számára keresni. Ez így nem tarthat soká! Elmenetele óta anyit szenvedtem, olyan szerencsetlennek, olyan boldogtalannak érzem magamat mint még soha! Talán enyhülve [2]

érezem magamat ha Kegyednek meg írom okát. Nemde végtelen rossz vagyok?! Mintha nem elég bajt okoztam volna már Kegyednek hogy még többel tetézem azt!!

– – – Egész életemben mindig volt valami a' mi elfoglalta, betöltötte lelkemet telyesen. Kora gyermekségemben játékaim, későbbben olvasmányaim. De ez nem tudott sokáig egészen elfoglalni, 's minden előzmény nélkül egyszer csak vallásos lettem, egész a' vak buzgóságig,¹ egész a' rajongásig. Ez talán egy évig tartott, mialatt egész valóm egy imátság volt. Mint jött, oly hamar el is mult midőn kezdtek a' zene, táncz, fiatal emberek érdekelni, mikor kezdtem a' világba bemenni. Ez volt az én életem ledér korszaka, ez volt az én „ifjúkori bohóság”-om.

Hanem ez is vállt lelkem előtt legelőbb üressé, unalmassá. Éreztem hogy itt nem találok boldogságot, éreztem hogy valami hiányzik lelkemből, 's alkottam magamnak eszményképet, 's e köré gyűlt szívemnek minden nemesebb érzése, lelkemnek minden jobb gondolata. Kezdttem magamat képezni, ismereteimet gyarapítani, a háziasság, szerető, gyöngéd, hű nő köréből, mert éreztem hogy eszményképemet csak egyedül ezekkel a' tulajdonokkal leszek képes boldogítani. Oh ez szép időszak volt! [3] Ha akkor jött volna Kegyed!! – Akkor már csak tárgy kellett, 's bárki lett volna a' ki előmbe jó talán megszerettem volna.

A többit tudja! Hogy mi volt nekem e szerencsétlen szerelem nem kísértem leírni, erre én képtelen vagyok, azt szóval ki fejezni lehetetlen, azt csak érezni lehetett. Nem fogok a csalódásom fölötti fájdalmak elbeszélésehez sem. Bár mily neműnek tartják is Kegyed és Marika¹ e szerelmet, az én szívemnek az mindenévé üdvösségévé, boldogságává vállt, s ezt bemocskolva, kijátszva, kigunyolva látni, valami rettenetes volt!

Midőn az első fájdalmak átviharzottak fölöttem ropant fásultság, és üresség váltotta azt föl. 'S arra a lélekre, a mely hozzá volt szokva hogy mindig legyen egy bizonyos tárgy a mi foglalkoztassa betöltse, – így kifosztva látván magát mindenből, ez még kínosabban hatott rá mint az előbbi fájdalom. Egyedüli vígaszom az volt, hogy éreztem miszerint szívem élete még nem halt ki, hogy még fogok szeretni tudni, hogy még talán boldog is lehetek. Mikor? Ezt a mindentudó Isten tudja!! Azt éreztem hogy mostánában még semmiesetre: mert ha bár boldogságom, reménységem szentegyházának romjai elsímultak, elenyésztek is szívem földjén, idő kell ahhoz hogy egy új épülhessen. – – [4] E kedélyállapotban talált a Kegyed mostani följevetele. Végtelen fájt nekem a Kegyed boldogtalanságának látása, s más részről vádoltam magamat hogy Kegyedet ez alkalmmal[!] fölhittem Pestre. Kegyedre nézve bármily kínos legyen is a várás, a bizonytalanságban létele, átláttam, hogy itt csak idő segíthet, itt csak egy gyöngéd baráti viszonyból fejlődhetik részemről szerelem. (Hisz azt mondják hogy a barátságtól egy a lépés a szerelemig!) El határoztam hogy Kegyednek elmondok mindent; egy részt azért hogy ösmerje telyesen a viszonyt a melyben velem áll, s hogy egy lépésem egy tettem ne tűnjön föl Kegyed előtt talányként: másrészt azért hogy mintegy közelebb érztem e bizalom által magamat Kegyedhez, s barátságunk lánczához egy szemet éreztem ezzel kapcsolódni.

Ha annak csak gondolata is képtelenség nem volna, hogy Kegyed engem valaha elfeled, elfeledhet, talán nem tekintettem volna saját magamra; nem tekintettem volna a meggyőződésemet, hogy mig élek soha soha nem ért egy engem senki, soha egy nem ösmer, és soha egy nem szeret mint Kegyed, és hogy senkivel olyan boldog nem lennék mint Kegyeddal, ha – viszontszerelem fejlődnek ki bennem. Ismétlem nem tekintettem volna mindezekre, hanem már első találkozásunkkor azt mondtam [5] volna egyszerűen hogy feledjen. Ez lett volna a becsületbeli kötelességem. De minthogy jobban meg voltam – vagyok – és leszek – győződve a Kegyed örök szerelméről mint valaha a magamról is, úgy gondoltam, hogy talán nem rontunk a dolgon semmit ha várunk, és reméllünk, hisz: „a barátságtól csak egy a lépés a szerelemig”!

Elmente után vissza tekintettem az ittléte alatti magamviseletére, s úgy találtam hogy a Kegyed iránti fájdalmas részvét, a sorsán minden áron könyvebitési gondolat eltérítették az utról melyen a Kegyed, és magam iránti kötelesség készlet hogy menjek. Hogy én Kegyedet egy, már létező, viszontszerelem minden reményével eresztettem el, s így én Kegyedet nyomorultan aljasan megcsaltam, s megcsaltam egyszersmind saját szívemet is!! És ez az a mi nekem egy percnyi nyugtot nem enged, ez az a mi kínoz, gyötör a kétségbeesésig! Óh az a gondolat, hogy én valakit megcsaltam

akaratom ellenére, őrülté tesz!! Mondja, mondja óh mondja igaz-e ez? Valóban megcsaltam-e Kegyedet? Vagy csak iszonyu agyrém az egész?!? Világosítson föl, kérem az Isten szent nevére, mert ha soká így tart mardosó körmével szétszaggatja lelkemet az önvád!! Ne hadjon el engemet; olyan szerencsétlen, olyan boldogtalan, olyan beteg vagyok!! – [6] Másrésről azért vádoló magamat ezerszeresen hogy én ilyen hálátlan vagyok, hogy Kegyednekanyi jószágát, anyi áldozatát, anyi szerelmét nem viszonzom. Miért is teremtett engem az Isten ha csak valakinek bánatot vagyok képes okozni!? Óh bocsásson meg nekem édes jó barátom; ne kárhoztasson engemet, hidje el olyan szerencsétlen vagyok, hogy csak szánni lehet; hidje el naponta azon imátkozom Istenhez hogy a' Kegyednek most szerzett keserveket, egy hosszú élet boldogításával feledtethessem el valaha!!

'S a' mi végre a' megszólítást illeti, hogy 'a „kisasszony” czimet elhadja annak nagyon örülök. Csak megelőzött, ennek a' kérésében. Hanem míg jogosan nem mondhat magáénak nemondjon[!] addig kérem, mert ha elkellene[!] azt hagyni, sokkal kínosabb volna Kegyedre nézve, mintha meg sem szokja azt!

Isten áldja Kegyedet! Irjon mielőbb, s bocsásson meg!

Arany Juliska

Kapta-e első levelemet?

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 4 csontszínű fólió, 21,8×14 cm, 1–6. szöveg, 7–8. üres. Boríték: 14,8×5,8 cm, címzése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || tisztelettel || Maros-Vásárhelyt. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán sötétzöld viaszpecsét, postai körbélyegző (MAROS VÁSÁRHELY 12/1), valamint Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 12/1 délelőtt 10 ½^{kor}” – Szabó Sámuel számozása szerint ez a 4. levél volt.

A papír mindkét oldalára írott levél. A vékony papíron átlátszanak a túloldalon írt sorok, emiatt olvasása nehezebb, mint az előző leveleké, amelyeket vastagabb papírra írt Arany Juliska. Egyben ez az első olyan levél, amelyet nem Julcsaként, hanem Arany Juliskaként írt alá. Ezzel a levéllel kezdődően leveleinek aláírása: Juliska.

¹*Bár mily neműnek tartják is Kegyed és Marika* – Marika: Gyulai Pálné Szendrey Mária.

5. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. január 25.

Pest január 25 1860.

Nem, nem Kegyednek igen sok tekintetben nincs igaza; kénytelen vagyok ellenében harcot kezdeni. Az igaz hogy sajátságos szokatlan, egészen új nemű lesz e harcz mert mindkét félnek ugyan egy az ohajtása a' végkimenetelt illetőleg: de azért küzdjünk egymás-ellen végleheletünkig, lelkünknek egész erejével; adja Isten hogy Kegyed legyen a' győztes, mert akkor én is – nyertem!

Nem bocsátkozom levelének részletezésebe[!] hogy azokra egyenként feleljek: csupán a' főeszme mellett maradok; a' többi ugyis mellékes dolog; mellőzzük!

Ujra elolvastam – most már negyedszer – levelét ’s átláttam, hogy ha egy hajszálnyi bizalmatlanság is élne kegyed iránt bennem azt mind ki kellene onnan üznöm. ’s leplezetlenül őszintén kell Kegyed előtt állanom, ha mindkettőnk jövő boldogságát tartom szemeim előtt. Ne essék tehát rosszul ha őszinteségemben néhol a’ gyöngédtelenségig mennék: köztünk nincs semmi helye az udvariasságnak, ott, hol ellenében az igazság áll. És én azt kívánom hogy úgy áldjon meg Isten a’ mily igaz leszek beszédemben!

Talán nagyon megdöbbenett volna annak megtudatása hogy Kegyednek meggyőződésévé vált az hogy én szeretem ha már ezt rég nem tudtam volna. Engemet már félig-meddig ez ok indított előbbeni [2] levelem írására; szépen, csak úgy kézalatt akartam kijózanítani, vagy kiábradítani[!], nem akarván minden előzmény nélkül nyíltan a dologra mintegy rácsapni, rátörni. Most már minden késő! Ha Kegyednek már „meggyőződésévé”, lett nincs egyebb[!] hátra mint jelen érzelmeimmel megösmertetni, hogy lássa menyire igazam van midőn Kegyedtől azt megvonom, vagy elvitatom.

Abban igaza van hogy a’ csalódásom fölötti fájdalmak közt csak a’ Kegyedre gondolás mentett meg a’ vég-kétségbeeséstől: de abban nincs hogy „vizsgálni” kezdtem Kegyedet, hogy ugyan „méltónak” tarthatom-e magamhoz. Én nem vizsgáltam soha; én az első pillanatban úgy ösmertem Kegyedet mint most: ’S emlékezem rá hogy az első napokban – mielőtt az az iszonyu, az a’ legiszonyubb bekövetkezett volna – sajnáltam, bántam hogy már szeretek, s hogy szerelmemet bírja valaki. Hanem miután elmúlt, miután csalódtam ez egészen megváltozott, akkor sokkal jobban elfoglalt fájdalom mint hogy egy ujra gondolhattam volna. Hanem három hét múlva írhattam azt a’ mít írtam, ’s írtam azt a’ mít éreztem.

’S az óta is, és jelenben is gyakran úgy elmerengek messze, messze a’ távol jövőben; ’s úgy találom, vagy talán¹ érezem is hogy a’ Kegyed oldala mellett [3] számomra egy boldog, nyugott, szép csöndes élet vár. Egyes jeleneteket idézek előmbé, elgondolom, hogy miként fogunk mindketten az egymás boldogítására törekedni, ’s ebben egymással mintegy versenyezni, miként fogjuk egymással közölni apró gondjainkat, bajainkat; miként fogok én csak egyedül annak élni hogy Kegyednek minél több örömet szerezzek; ezt, mondom, mind föl gondolom ’s ilyenkor nyugott, elégedett vagyok, vagy talán boldog is.

Csengeryéknek páratlan házas életök van.² Míg ezt nem ösmertem a’ Szüleimét neveztem annak, ők is ilyen bizalmasak egymás iránt; ők is épen így szeretik egymás[t]; így egymásban[?], egymásnak, és egymásért élnek; de a’ Csengeryeké még is szebb, van benne valami szellemi – valami bensőség a mít én soha sehol nem tapasztaltam. ’S olykor dobogó kebellem nézem egyes jeleneteit, s elgondolom hogy egykor talán, valaha mi is ilyen életet fogunk élni; ilyet kell élnünk! . . .

Elmondtam a javát, ’s most elmondom a’ mi ellensúlyozza: ítélje meg hogy szerelem-e ez? Ha csak mindig úgy volna mint a’ hogy fönnebb írtam azt mondanám reá én, hogy az! De van gyakran napokig:

Midőn a' legnagyobb közönyt, vagy néha idegenkedést érzek kegyed iránt. Ha néha ilyenkor [4] tréfásan czélozgatva említik nevét előttem, nem haragszom érte; nem szóllok rá semmit; csak magamban azt gondolom: nem lesz abból semmi! Ilyenkor ha arra gondolok, hogy ezt a' kedves kört, szüléimet, rokonaimat, mindenkit a' kít szeretek, el kell hagynom Kegyedért, anyira fáj anyira rosszul esik hogy kisémondhatom! És ez eltart napokig, jön, megy minden előzmény nélkül: de ha szerelem volna mit Kegyed iránt érzek nem szabadna ösmernem sem.

Néha ha össze hasonlítgatom Kegyedet többi ösmerőikkel[!] minddel kiállja a versenyt, vagy olykor megis halladja őket: de ismét sokszor történik rá esett[!] hogy anyi bajom van Kegyeddal; úgy bírálgatom ítélgetem magamban; 's ilyenkor mindig kedvezőtlenül üt ki Kegyedre nézve az ítélet.

Megfoghatatlan még ma is előttem hogy mi volt az a kielégítést követelő – vágy mely bennem támadt itt léte alatt egy este – hogy arczképemet[!] csináltassam meg számára. Akkor talán beteg lettem volna ha ezt meg nem teszem, és már itt léte alatt, 's az óta is többször bántam hogy tettem. Pedig nem azért mintha azt hinném hogy vissza él bizalmammal, hanem mert mintegy erőszakosan, kényszerítve érzem lekötelezettnek ez által magamat. Átalában a kényszer és erőszak eszmé- [5] eszméibe úgy be burkolom magamat hogy alig tudok megszabadulni tőle. Pedig igen jól tudom hogy effélééről szó sincs.

Azt magam is lehetetlennek tartom hogy ha szerelmem tárgyában a' személyt szerettem volna és nem a' jellemet hogy feledni képes lettem volna – főleg ily hamar: de azt még sem hiszem hogy a' jellemben csalódva azt egy más személyben újra fölhalálván mindjárt szeretni képes legyek. Mert hiába! ha szeretünk egy jellemet, már hozzá értetődik hogy a' személyt is szeretjük amazért, 's azt csereberélni nem lehet. Gondolja föl Kegyed: ha engem valami módon elvesztene, 's a' bennem szeretett jellemet újra, hamar fölhalálna egy egészen – ellentét alakban, mint például Bezerédyné,³ tudná-e mindjárt szeretni? Engedjen meg; a' hasonlat csak anyiban találó mert tökéletes az ellentét: különben nem ily arányban állnak egymással. 'S pedig Kegyed merőben ellenkezője neki. Kegyed sokkal szebb mint ő; szebb az arcza; szebb a' lelke; hanem ő megis talán kedvesebb volt. Ő fekete hajjal, tüzes fekete szemekkel bírt; nagyon ügyes társalgó volt: egy egész nagy társaságot képes volt elmés, néha csipős ötleteivel elmulatatni. Ő egy telyesen képzett világfi volt kivel nagyon jól lehetett mulatni, 's kinek egyes [6] megjegyzései és elbészélései[!] gyakran csaltak az[?] ___-temben[?] könyeket szemeimbe.⁴ Ezeket azért mondtam el hogy lássa menyire különbözött Kegyedtől.

Tehát mondja szerelem-e az mit kegyed iránt érzek? Én az[t] mondom határozottan hogy nem!! . . Ha az lenne miért érzeném magamat kellemetlenül gyakran, ha a' Kegyed menyaszonyának tartanak? Miért nehezteltem félig-meddig Kegyedre midőn írta hogy azt a' mi kedves jó barátnénkat Gyulainét⁵ csupa megnyugtatósból megcsalta? 'S midőn a' napokban kaptam levelet Gyulainétól 's ő az egész mint bizonyost, mint Kegyedtől hallott bizonyost említette, és sürgetett a válasza, miért

kellett⁶ azt írnom, ezen szavakkal: „ne hidj neki; nekem hidj, ő csak azért mondta azt hogy téged megnyugtasson”? Ezt meglehet nem kellett volna tennem, meglehet hogy Kegyednek haragját vonom magamra: de bármit elviselhetek inkább mint azt az eszmét hogy valakit megcsaltam ha bár ez csekélységis, az egész csalódás. Különben ne hogy azt gondolja mintha én kényelmetlen helyzetbe hoztam volna ez által Kegyedet: legyen meggyőződve hogy a' Kegyed becsületbeli dolgai szentek előttem mindenkor!

Lássa Kegyed én azt hiszem hogy ha szeretném [7] nem változna szüntelen érzelmem; egyik ellentétből a' másikba nem csapongna minden ok nélkül; 's azt hiszem hogy olyankor midőn szerelmet érezek, vagy azt gondolom hogy érezek az nem valodi érzelem akkor sem csak úgy képezem én azt. Hanem egyben nem változik; egy megmarad mindig: az a' fölötti öröm, – gyakran lázas öröm – ha jót hallok Kegyedről; és az a' fölötti boszankodás ha valaki rosszul nyilatkozik Kegyedről. Ez megmarad állandóul; 's nem emlékezem hogy lett volna körülmény melyben változott volna, – – – –

Most magyar vállakat csináltatam magamnak; részint újból, részint régiből. Nagyon jól állanak; egész' más vagyok benne. Mikor rám vettem mindjárt az jutott eszembe: ha Kegyed most látna! . . . Átalában akarmi ily nagyszerű esemény adja elő magát Kegyed jut legelőbb eszembe.

A' mi végre levelének utolsó felét illeti: én aztat nem tudtam komolyan venni, mert tudtam hogy komolyan sem volt írva. Váltig igyekeztem magamat bele képzelni hogy Kegyed ezt nekem egész komolysággal írta, sehogy sem ment. Nem felelhetek rá semmit.

'S most még arra kérem hogy ne haragudjék rám ha levelem elolvasásával igen meggyűlne a' baja. Vékony rozsz papírra; piszkosan [8] és ropant ügyetlenül van írva: de e papírból többet zárhatok egy borítékba; tollam infamis⁷ rozsz; és Loránt meg Olga⁸ itt sikkangatnak a' fülembe, s nem vagyok képes eszméimet becsületesen rendezni. Hogy újra írjam nincs türelmem; nincs időm. Már régen írtam volna de az utobbiban nem nagyon bővelkedem mostanában.

Áldja Isten! feleljen levelemre oly őszintén, miként én írtam.

Juliska

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 4 csontszínű fólió, 21,7x13,9 cm, 1–8. szöveg. Boríték: 14,8x5,9 cm. Címzése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || Maros-Vásárhelyen. Bélyeg kivágva. A borítékon a címzésen kívül más tintával, vastagabb tollal utólag írt 10-es szám látható. A boríték hátoldalán sötétszürke viaszpecséten és a postai körbélyegzőn (MAROS VÁSÁRHELY 29/1) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „1860 29/1 délelőtt 11^{kor}”. Szabó Sámuel számozása szerint ez volt az ötödik levél.

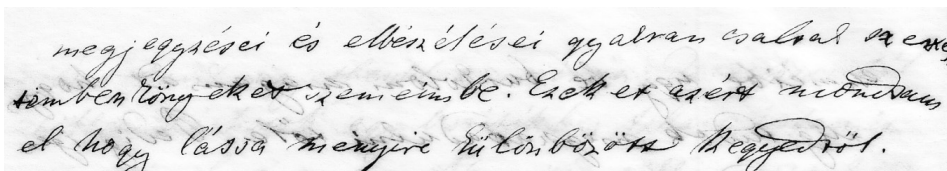
¹ A *talán* szó kétszer aláhúzva.

² *Csengeryéknek páratlan házas életök van* – Csengery Antalról és feleségéről, König Rózáról van szó.

³ *mint például Bezerédyné* – Bezerédj István (1795–1856) földbirtokos, reformkori politikus özvegye (1807–1888), aki férje Hidján alapított kisdédóvóját vezette, Pesten pedig a „párizsi ház”-ban, a Kígyó utcára néző lakásában hetenkénti ebédvendégeként látta férje barátait, valamint a későbbi „irodalmi

Deák-párt” tagjait (többek között Deák Ferencet, Kemény Zsigmondot, Csengery Antalt, Horváth Mihályt, Gyulai Pált, Pestre költözése után Arany Jánost, később Arany Lászlót is) (AJÖM I., 561) Arany János hozzá írta 1880-ban *A jószágos özvegynek* című versét (AJÖM I., 390–391). Arany Juliska Csengeryéknél ismerhette meg Bezerédjné, és minden valószínűség szerint Szabó Sámuel is, hiszen közös ismerősként emlegeti Juliska a levelében.

⁴ *megjegyzései és elbészélései*[!] *gyakran csaltak az*[?] *___-temben*[?] *könyveket szemeimbe. Ezeket azért mondtam el hogy lássa menyire különbözött Kegyedtől. – A kiolvasatlan szó vagy szavak miatt közöljük a kézirat megfelelő részét:*

megjegyzései és elbészélései gyakran csaltak az ___-temben könyveket szemeimbe. Ezeket azért mondtam el hogy lássa menyire különbözött Kegyedtől.

⁵ Gyulainét – Gyulai Pálné Szendrey Máriát.

⁶ A kellett szó négyszer aláhúzva.

⁷ *infamis* – gyalázatos, gyalázatosan, pokolian.

⁸ *Loránt meg Olga* – Csengeryék gyermekei.

A levél egésze arról tanúskodik, hogy Juliska rendkívül fejlett íráskészséggel, gazdag, választékos szókészlettel rendelkezett, és kitűnően fogalmazott. Hiszen olyan körülmények között is, mint amikor két apró gyermek sikongatott a fülébe, és „infamis” rossz tollal róttá sorait, első fogalmazásban olyan levelet írt, amelyben önkorrekcióna utaló kihúzott szavak vagy javított szövegrészek alig találhatók, szinte nincsenek is. Lásd ennek bizonyosságául a levél egy oldalának képét a 29. szám alatt.

6. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. február 5.

Pest február 5 1960[!]

Edes Szabó!

Reszkető kézzel, fájó lélekkel nyulok a tollhoz hogy kegyednek írjak. Hogy mi lesz levelem tartalma? nem tudom. Irom azt a mit föllázadt érzelmeim mondanak tollam alá. Tele vagyok félelemmel; reszketek a gondolatra hogy hátha ismét olyat írok a mely bünemet¹ tetézni fogja. Oh, mert valóban bűnösnek érzem magamat!! . Kegyed távol igyekszik engem attól tartani hogy azt hidjem miként engemet vádol: de egész levelén sötéten, kétségbeejtőleg keresztül vonul az ellenemi vád. Ne igyekezzék megczáfolni ezen állításomat, jól tudom hogy ez így van; másképen talán nem is érdemlem.

Ha látna most engemet a mint itt ülök asztalom mellett kétségbeesetten, boldogtalanul, könyezve keservesen hogy alig látom e papírra vetett betüimmet: talán szeliditene némileg e vádat. Ha látott volna mikor én anyíra nyomorult anyíra szerencsétlen voltam: megbocsátaná nekem a gyöngeséget a mely nem engedett mindent elmondanom az első napok- [2] ban ösmeretségünk után; nem hibáztatna engemet oly igen nagyon a miért az Isten nem adott elég erőt, és talán bátorságot hogy épen Kegyednek elmondjam azt a minék elmondása, most, hónapok után, iszonyu fájdalmakat szerzett

nekem!! Most már megtörtént az a' mittől[!] anyira félttem. Kárhoztat Kegyed is engemet; elhagy Kegyed is engemet; elhagy végre talán az Isten is! Tehetek-e én róla hogy a' nélkül hogy szerelem volna az mit érezek kegyed iránt, nem tudtam, 's nem tudom magamat elszakítani Kegyedtől vagy azon eszmétől hogy ha szerelem ébredne bennem iránta az vállna az én földi üdvösségem és boldogságom legnagyobbikává!

Ha Kegyed egészen elvesztette minden reményét egy jövő viszonszerelem iránt: én nem vesztetem el! 'S én hiszem hogy ha most nem érezek is nem lehet hogy ne érezek valaha! De ha Kegyed e bizalmatlanságban-lételt nem tudja tovább kiállani; ha levelezésűnkől semmi jót sem reméll; ha a gyakori érintkezés velem lelkét „horogra került hálnak” sorsára juttatja: ugy azt mondom határozottan szilárdan hogy szakítsa el magát tőlem.

[3] Ne tekintse Kegyed azt hogy ez eset az én lelkem nyugalma örökre megzavar-ná; hogy életem fogytaig vádolnám magamat Kegyedért; hogy elvesztem a' mit eddig híven megőriztem: az önbecsülést; és hogy magamat tartom a leghaszontalanabb legsilányabb lénynek a' földön egy ilyen elszakadás után: ne tekintsen mindezekre hanem ha az könnyebbiti Kegyedet hogy tőlem el válik, ám tegye, reám ne gondoljon majd csak elveszek valahogy a' világban! Az Isten tudja csak mi lesz belőlem!

Én nem szeretem Kegyedet azt mondom most is mint mult levelemben. De adjon Kegyed is évet azon érzelmenek a' mely bennem él iránta . . . Micsoda az hogy ha valami öröm vagy bánat ér Kegyedre gondolok – legelőbb mintegy osztogatva benne? Mi ez, hogy ha olykor gyöngeségemet, gyámoltalanságomat fölgondolom megvigasztal ha a' Kegyed erős, tiszta, szilárd jellemét magam melé képzelem a' ki megvéd az életnek minden baja minden viszontagságai ellen? . . . Csak a' napokban két esett[!] fordult elő. Anyám írta hogy Apámnak a' multkor (talán huszonkettődik januárban) valami gutaütés fajta baja volt²; megszűnt csak nem [4] egészen a' vérkeringés, 's csak egy hajszálon mult hogy a' legrettenetesebb a' legiszonyubb be nem következett. (most hála Istennek egészen jól van már) Ekkor is Kegyed jutott eszembe mint ki ép oly részt vesz fájdalmaimban mint önönmagam. – Tegnapelőtt ruhám ujja meggyult, 's jobb karomat egészen össze égette míg letudtam szaggatni³; csak nem magam is meg égtem. 'S e fájdalmaim közt nem Anyám, nem szüleim jutottak előbb eszembe hogy bár ők ápolnának – hanem Kegyed. Mi ez, adjon nevet ennek? Mondja meg őszin[t]én igazán csalom-e Kegyedet akkor midőn ilyen jelek után hiszem hogy a' jövő fejt ki valamit, 's hogy e hitemet közlöm Kegyeddal? Csak erre feleljen még kérem!

Hogy nem haragszik Gyulainénak írt soraimért⁴ igen köszönöm. Félttem nagyon tőle.

Szeretnék többet írni de nem lehet. Égett karom már is fáj a' hoszas nyomás alatt mert az alsó felén van az égés. Ha ismét bajt ad levelem elolvasása most ennek tulajdonítsa. – – Isten áldja meg minden javaival.

Juliska

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 21,8×13,8 cm, 1–4. szöveg. Boríték: 14,8×5,8 cm. Címzés: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || Maros-Vásárhelyt. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán: a sötétszürke viaszpecséten és

a postai körpecséten (MAROS VÁSÁRHELY 9/2) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „1860 9/2 délben 12^{kor}; elolvastam 4^{kor}”. Szabó Sámuel számozása szerint ez volt a hatodik levél.

A levél írása kuszább, mint a korábbi leveleké. Különösen a harmadik-negyedik oldalon fordulnak elő olyan esetek, hogy a szó végén lévő betűk elemei elválnak egymástól (pl. az m betű harmadik lába), vagy a szóvégi betűk külön szerepelnek, ékezetek kerülnek rossz helyre.

E jelenségek magyarázatát maga a levélíró adja meg: jobb alsó karja megégett, emiatt nehezen tudta megírni a levelet.

¹ A *bűnemet* szó háromszor aláhúzva.

² *Anyám írta hogy Apámnak a' multkor (talán huszonkettődik januárban) valami gutaütés fajta baja volt* – Tompa Mihálynak írt levelében 1860. január 25-én Arany János is beszámolt a riasztó eseményről: „Hétfőre viradón oly rosszul lettem, – a vérkeringés rendetlen volta miatt – hogy egész kényelemmel csak azt vártam, mikor fog már szivütem végkép elállni. S ez nem tréfa. Pulsusom úgy meglassúdott, hogy csak elvéve ütött egyet, azonban minden fájdalom nélkül. Azt hittem, felakad. Mily szép volna úgy halni meg. De semmi nagyobb következése nem lett, másnap bágyadt voltam és még most sem vagyok teljes erőben. De fájdalom semmi. – Ez is, hihetően a többihez tartozik, de még ily alakban nem volt szerencsém hozzá” (AJÖM XVII., 367).

³ *ruhám ujjja meggyult, s' jobb karomat egészen össze égette míg letudtam szagatni* – Juliska későbbi leveleiből derül ki, hogy Csengeryné áldott állapotban, szülés előtt lévén a háztartási feladatok jó részét Juliska látta el.

⁴ *Hogy nem haragszik Gyulainénak írt soraimért* – Gyulai Pálné, Szendrey Máriának írt soraiért. – Valószínű, arra a nézeteltérésre utal Juliska, amelyről az 1860. január 25-i (ötödik) levelében írt Szabó Sámuelnek: „Tehát mondja szerelem-e az mit kegyed iránt érzek? Én az[t] mondom határozottan hogy nem!! . . Ha az lenne miért érzésem magamat kellemetlenül gyakran, ha a' Kegyed menyaszonyának tartanak? Miért neheztem félíg-meddig Kegyedre midőn írta hogy azt a' mi kedves jó barátnénkat Gyulainét csupa megnyugtatóból megcsalta? S midőn a' napokban kaptam levelet Gyulainétól s' ő az egészet mint bizonyost, mint Kegyedtől hallott bizonyost említette, és sürgetett a válasza, miért kellett azt írnom, ezen szavakkal: »ne hidj neki; nekem hidj, ő csak azért mondta azt hogy téged megnyugtasson«? Ezt meglehet nem kellett volna tennem, meglehet hogy Kegyednek haragját vonom magamra.”

7. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. február 19.

Pest. február 19 1860.

Édes Szabó!

Várva-várt levelet megkaptam. Valóban várva várt volt ez, mert anyi mindent reméltem e levélben lenni! Hogy mit? magam sem tudom, valamint nem azt hogy várakozásomnak menyire felelt meg, csak azt tudom hogy az utó-hatás kellemesebb volt mint levelei olvasása után közönségesen lenni szokott. – Lássá, oly jól esett nekem hogy a' mostani levelében ha megczáfolni valót találtam is, de olyat nem a' mi vádként tűnhetett volna föl előttem! Megszoktam már hogy levelei után a' leggyötrőbb napom van egy pár, a' mi az önvádból ered. De olykor igazságtalan is Kegyed én irántam. Például mikor azt mondja hogy miért nem beszéltem én Kegyednek el mindent az első napokban mindjárt, „ha olyan jól ösmertem mint most”. Lehetett volna-e akkor nekem erre elég erőm?! Ha helyben van, tudta volna – Kegyed ezt tenni? Nem, semmiesetre. Vádolt továbbá azzal hogy igen sokat adtam Kegyednek, többet mint adnom szabad lett volna. Ez meglehet; ez talán így is van; e vád nem volt alaptalan: de még is úgy fáj Kegyedtől

ezt hallanom, mert Isten látja [2] lelkemet hogy nem kiszámított kaczerkodásból tettem, hanem a Kegyed iránti végtelen fájdalmas részvét ragadt a végletekre.

Kedves barátom Kegyed igen téved ismét midőn azt állítja, hogy én a Kegyed által „eltépett szálakat gondosan újra öszve kötozni” akarom. Nekem azt nincs célom tenni; enyi érzélem mellett Isten is megverne ha tenném. Kegyed félre értelmezte soraimat, 's azt hitte hogy az elszakadás fölötti fájdalom jajdulása volt azokban a mit én inkább a önvád¹ miatti fájdalomból irtam. Hazudnám ezerszeresen ha azt mondanám hogy amaz is nem vett benne részt, de nem oly mértékben, mint azt Kegyed gondolja, 's nem az az érzélem fokasztotta[?] ki lelkemből melyet Kegyed gondol, tudniillik – a szerelem.

Én most is azt mondom a mit mult levelemben, hogy: ha Kegyed nagyobb nyugalmat reméll tőlem elszakadva, ha Kegyed nem reméli a jövőtől azt a mit még a mult nem adhatott, 's a mit még a jelen sem ad, akkor szakassza el magát tőlem, örökre, végképpen ...! Nekem ez igen fog fájni mert mindig kínoz az a gondolat életem fogytaig hogy egy ember életét könnyelműleg megmérgeztem. 's – lehet – hogy jövő boldogságot is kijátszottam: de ezt inkább elviselhetem mint Kegyednek későbbeni szemrehányó szavait: „én távozni akartam elszakítottam magamat tőled, te újra „öszve kötötted” e [3] e szálakat; engem most már szerencsetlenné tettél, szerencsétlenebbé mint elválva tőled mindjárt, milyen lettem volna; hitegetté, ámitottál, sokáig, engedté remélni 's most nem adhatsz épen úgy semmit mint az első pillanatban.” Ez lenne rám nézve a legnagyobb csapás. De nem meg történhetik, vagy történhetné-e ez? Ki biztosíthat arról hogy ha melettem marad bizonyosan megfogom szeretni?! E gondolatok ezer alakban ezer változatban megfordulnak naponként elmémben; 's ha becsületbeli kötelességemet akarom telyesíteni nem mondhatok egyebet: csak ha önként melettem marad, ha önként megakarja azt a helyet tartani nálam (nem mondom szívemben) a mit eddig elfoglalt, örömmel,² óh nagy örömmel³ látom melettem; de ha Kegyed csak az én marasztásomra teszi ezt, akkor azt mondom menjen, legyen boldog nálam nélkül; ne kárhoztasson igen nagyon azért a mit Kegyeddal tettem, mert azt én csak is Kegyed javáért akartam tenni. Marasztani nem akarom, nem fogom, mert már is igen igen bűnösnek érzem magamat. Én ismételve azt állítom hogy a jövőtől igen sokat remélek, de azért nem marasztom.

Hanem én igen embertelen egy leány vagyok. Kegyed kért engemet hogy kérdezzem meg Salamontól nem hagyott-e nála valamit, és én nem kérdeztem [4] még meg, 's nem is akarom megkérdezni. Tudja, restellek neki mindent az órára[!] kötni, nevezetesen azt hogy K. nekem szokott irni; meglehet tudja, de nem bánom én, még sem szollok neki; írja meg Kegyed neki maga.

Plombiroztattam-e a fogamat?⁵ Igen, de másnap szerencsésen ki is esett a plomb⁶. Az óta nem is voltam aztán vele Barnánál[?] és nem is megyek. Jó ez nekem így!

Apám már egészen jól van; az én boldogságomra és örömemre föl is jön Pestre február végen bizonyos dologban. Ha létesülhetne, megírom Kegyednek, tudom hogy lelke mélyéből fog neki örülni.

Anyámtól nevem napjára szép magyar öltönyt kaptam. Én nem nagy imádója vagyok a ruhának de mikor ezt megkaptam sírtam mint a gyermek. Nem a ruha volt a mi ilyen hatást idezett, hanem az a tapasztalás hogy milyen jó, milyen szerető jó Anyám van nekem. Átalában most igen izgékony vagyok. Öröm vagy bánat ropantul hat reám, úgy hogy mindkettőben a végletig tudok menni. Nem tudom végre mi lesz belőlem.

Na, nem fecsegek többet. Fog még levelemre felelni? Arra is készen vagyok hogy nem. Isten vele. Juliska

Autográflevél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 21,3×17 cm, 1–4. szöveg. Boríték: 14,5×6,2 cm. Címzése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || Maros-Vásárhelyen. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán a vörös viaszpecséten és a postai körbélyegzőn (MAROS VÁSÁRHELY 23/2) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 23/2 délelőtt 9 ½ órakor.” Szabó Sámuel számozása szerint ez volt a hetedik levél.

¹ *a' önvád* – eredetileg *a' vád* szerepelt, a levélíró utólag javította a *vádat* önvádra, de a határozott névelő rövidített formáját elfelejtette átírni.

² Az örömmel szó kétszer aláhúzva.

³ A *nagy örömmel* szavak közül az elsőt háromszor, a másodikat négyszer húzta alá a levélíró.

⁴ *Salamontól* – Salamon Ferenctől. – Róla lásd a 3. levél 2. sz. jegyzetét.

⁵ *Plombiroztattam-e a fogamat?* – Betömettem-e a fogamat?

⁶ *plomb* – fogtömés

8. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. március 2.

Pest mar. 2 1860

Édes Szabó!

Levele vétele után mindjárt akartam válaszolni, de akkor, s az óta is jöttek közbe körülmények a mik mind e pillanatig hátráltattak az írásban. Cs. néni¹ beteg, 's félig-meddig a ház bajai rajtam vannak 's nem rendelkezhetem mindenkor időmmel.

Miként kezdjem? Hogy kérjek én Kegyedtől bocsánatot az újabb sérelemért? Óh, én Kegyedet nagyon nagyon megsérthettem félre értésemmel. Leveleiben nincs egy szó, egy betű a mely engemet vádolna, s csak az én képzeletem alkotta azt, 's az csinált enmagamnak anyi roszt órárt, 's Kegyedet az sértette meg oly iszonyatosan. Engedjen meg nekem, kérem; legyen irántam elnézessel[!] ez egyszer. Hidje el nem vagyok én rendes lelki állapotban; ropant izgékony vagyok, a legcsekélyebb dolog képes egész valomból kiforgatni; mindent félre értek, roszt magyarázok; elvesztette lelkem régi tiszta, ártatlan jóságát; nem tudom mi lesz végre belőlem! Ne neheztejen[!] rám hanem szánjon! [2]

Gyakran, és igen érzékenyen kifakadok a sors igazságtalansága ellen. Lásza Kegyed, én lemerem írni mindazt a mit gondolok, a nélkül hogy egy perczig is eszembe jutna az hogy Kegyed szerénytelennek fog tartani; lemerem írni hogy én magamat érdemetlennek tartom arra hogy a sors így üldözzön. Én jó kis leány voltam. Olyan kevesek voltak egész életemben a vágyaim, igényeim, hogy alig kellett magamnak vagy másoknak

valamit tenni értök hogy telyesedésbe menjenek. Egyedül egy vágy maradt még fönt bennem, a' miért naponként imátkoztam Istenhez: egy szerető sziv bírása. Míg bírtam, vagy bírni hittem gyakran csordoltig volt lelkem hálával Istennek e jósága miatt, 's ugy igyekeztem ez adományt megtartani és megérdemlenni. Elvesztése nem sujtott le végképen, mert hisz a' Kegyed arcza ott állt a' távolban, 's mintegy Isten akaratjának, 's saját jövő boldogságom alap-letevésének tekintetem a változást mely körülményeimben történt. Én hittem hogy Kegyedet meg fogom szeretni, s' ezt Kegyednek többször nyilvánítottam is. Ugy tekintetem Önt mint Isten által küldött lényt, a' ki egy nagy nagy szerencsétlenségből, talán végromlásból mentett ki. [3] Az sem lehetett előttem még is bizonyos hogy fogom e valaha szeretni, éreztem is hogy ilyen körülmények közt nem kellene engednem hogy Kegyed remélljen: de nem tudtam elválni, nem tudtam magamat azon eszmétől elszakasztani hogy én még Kegyedet szeretni fogom, s' én még Kegyeddal oly boldog leszek, melyet csak álmaimban mertem magamnak jósolni. A köztünki levelezést azért láttam jónak hogy üres lelkemet némileg betöltötte egyik levelének hatása a' másikéig: 's folyvást foglalkozván Kegyeddal, gondoltam: hogy talán valószínűbb annak létesülése, mit én is lelkem mélyéből óhajtanék.

Kegyeddal gyakrabbi érintkezésben lévén ugy hittem mintha Kegyed védőm és oltalmazóm lenne, 's mintha nem csak azért a' „csekély szolgálatért vetette volna a' sors előmbé” hanem hogy egy egész életen át védőm, pártfogóm, támaszom, szóval: mindenem legyen. 'S tudja-e most mitől kezdem magamat félteni? Attól: hogy a legelső silány haszontalan ember legyen bár – ismét megszeretem, 's akkor elveszttem örökre, menthetetlenül! 'S ez bennem nem csak futó gondolat, hanem komoly aggodalom, vagy talán előérzet. – [4] 'S csoda-e hát ha béketlenkedem[!] és zúgolodom? Hogy ugy mondjam: saját boldogságomat kezeim közt tartom és mind azt a' mi után vágytam és álmadoztam: 's ki kell azt onnan eresztenem mert nincs hatalmamban megtartani! Ha most elválunk nem hiszem hogy ez életben valaha össze jöjjünk; 's ez a' mi fáj nekem az elválásban, 's levelezésünknek megszűntetésében.

De ez Kegyedet ne vonja el határozatától. Ha nyugalmat lát saját részére abban hogy elszakadunk most: ne gondoljon semmi mással csak ennek meg szerzésével, én kérem erre Kegyedet a' ki „oly jó barátja” vagyok, 's a ki miatt már anyit szenvedett hogy az önmagának soha sem tudja megbocsátani.

Azért irtam most, hogy ha lehet bocsánatát kinyerjem. Husvétkor haza megyek arra az imádott Kőrösre, 's jó szüleimnél leszek mindig mindig örökké. Ez az egyedüli gondolat a' mi a' boldogságnak egy sugarát löveli szivembe.

Isten önnel. Isten önnel! Ne tartson vétkesnek, csak szerencsétlennék!

Juliska

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 fehér fólió, a bal felső sarokban *Csengeriné* dombornyomásos felirattal, 22×14,2 cm, 1–4. szöveg. Boríték: 13,4×5,7 cm. Címzés: Tekintetes Szabó Sámuel tanár || urnak. || Maros-Vásárhelyen. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán a sötétszürke viaszpecséten és a postai körbélyegzőn

(MAROS VÁSÁRHELY 6/3) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 6/3 délelőtt 11^{kor} SzS”. Szabó Sámuel számozása szerint ez a nyolcadik levél volt.

A levelet Arany Juliska Csengeryné levélpapírjára írta.

¹ Cs. néni – Csengery Antalné.

9. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. március 12.

Pest marcius 12 1860.

Édes Szabó!

Megkaptam küldeményét. Sietek írni hogy – megfedjem Kegyedet. Miért? Mindjárt megmondom. Lássá, ha már küldte a' mit küldött, előre megkellett volna azt nekem írni, hogy midőn megkapom, ne adjam Csengery bácsi kezébe, azt gondolván – és igen méltán – hogy neki szóll. Ő fölbontotta de látván a' megszólításról hogy nem őt illeti átadta nekem, s jelen volt mind ő, mind néni mikor a másik kihült belőle. Ha csak nagy gorombaságot nem akartam volna elkövetni megkellett hogy mutassam. 'S aztán most már engem ez által ujjabb bajba kevert. Ej, ej, ezt nem kellett volna tennie! Különben már meg van. Ugy is benne vagyok abban a' helyzetben hogy egészen a' kegyedének hidjenek. Ennek egyedüli oka magam vagyok, mert figyelmeztetett rá régen; miért nem fogadtam meg; ugy kell nekem!

Még is gyakran elgondolkozom e fölött. Körülbelől így áll előttem az ügy: Ha Kegyedet megszeretem akkor természetesen én leszek a' föld leg- [2] boldogabb teremtményeinek egyike (a másika Kegyed leend ezt tudom, hiszem, igérem) Ha nem szeretem meg, nem vár egyéb[!] rám, mint mindazon ösmerőimnek a' kiket én szeretek, s a' kik irántam is jóindulattal viseltetnek, a' legkisebb becsülésöket is elveszteni, mint azt egy olyan könnyelmű leány megérdemli, a' ki valakinek legszentebb érzelmeivel játszani képes. Ugye igazam van? E szerint nekem kétszeresen, szászorosan[!] kell igyekeznem hogy K. iránt anyira fejlődjek érzelmem hogy mindkettőnket boldogiton. Az irgalmas Isten nagy nevére kérem, nyujtson segédkezet nekem! Mi lesz én belőlem akkor ha a' fönt leírt dolgok bekövetkeznek, a' mi utoljára sem valószínűtlen. Ha néha egy egy érzelem szalad szivemen keresztül, melyet hajlandó vagyok az ébredő szerelemnek tulajdonítani, leírhatatlan öröm tölti el egész valómat. De fájdalom! ez, mint nem valódi csak képzelt érzelem, nem tart sokáig, s ujra vissza esem előbbi lehangoltságomba. Miért, miért nem is tud az ember saját magának parancsolni!

„Örüljek a' jelennek, s bizzam a' jövőbe!”? Mit tudjak én a' jelennek örülni; mi van benne oly ropant öröme gerjesztő?! Kérem, mutassa ki ezt nekem. Az, hogy „anyi léleknek őszinte gyöngéd részvété- [3] vel vagyok körül véve”? Ennek is megvannak keserőségei, mert érzem hogy e „lelkek” iránt mily hálátlan vagyok, mily ropant szomorúságot és fájdalmat szerzek nekik minduntalan. Jobb lenne ha én nem is lennék többé a' világon; hidje el oly igazán kívánom ezt gyakran. A multba nem merek vissza pillantani, mert csak keserűséggel kell szemeimet elkapni onnan; a jövőben

nem látok semmit mi vígaszomra, vagy kárpotlásomra lenne; itt tengődöm a' jelen egyhanguságában, elégedetlenül sorsommal, 's mindenkiel széles e világon!

Husvétkor megyek haza. E néhány hét iszonyu hoszu leend nekem. Alig várom hogy otthon legyek, ugy szeretném olykor Anyám keblén kisírni magamat! Nehezen várják haza meneteletem. Anyámnak névnapjára megküldtem volt arczképemet, igen megörültek neki, 's legközelebb írta Anyám hogy Apám naponként elmereng előtte, 's kezd hozzá beszélgetni. Édes jó Apám! Igen vártuk őt, de nem jött föl ez uttal a' miatt hogy gondolta hátha Csengeryéknek terhére leend néni betegsége miatt. Pedig csalodott, e betegség nem volt olyan hogy az lehetett volna.¹

Levelének igen jó hatása volt rám; egész napra [4] fölvillanyozott mindamelett hogy vidám sorai közül kilátszott a' Kegyed szenvedő lelke. Nagyon jónak látom e modot szivem megcsalására, 's háloba kerítésére. Csak rajta! eszem igyekezni fog hogy megtörténjék. -- --

Írjak sok pesti ujságot? Hallott-e már valamit a' Csekonicsné² estélyeiről melybe most az írók is meghívatnak? Ha nem, majd írok rola. – Csengeryék jól vannak; most már néni is jól van 's örvendezik másik kis leányának, ámbár jobb szerette volna ha fiu leendett. Igaza is van! Mit ér a' mi életünk nyomoruságos leányoknak! – Hogy töltöttük a' farsangot? Egyszerűen, csöndesen. Voltam két házi bálban; hogy mulattam? képzelheti... sehogy! – Olga³ most sem jár még; nagy beteg volt, 's e betegség egészen vissza vetette. Most nincs semmi baja, de rest elindulni. – Loránt⁴ nem emlékezik a' lakasra valamint egyőnk sem. – A szállaim milyen színesek?[?] kék, és fekete. Hordok-e pártát? Hol igen, hol nem. – ah! ropantul eluntam e közömbös dolgokat; ne kívánja hogy ilyet írjak máskor! Kifárasztja lelkemet, testemet.

Isten áldja meg. Legyen vigyázobb máskor. Tegye kérem leveleit kettős borítékba mig Pesten leszek; okom van e kérésre. Juliska

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 fehér fólió, bal felső sarkában dombornyomásos olajágas magyar címer ÁLDÁS HAZÁNKNAK felirattal, 21,4×14,2 cm, 1–4. szöveg. Boríték: 14,8×5,8 cm, címezése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || Maros-Vásárhelyen. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán a sötétszürke viaszpecséten és a postai körbélyegzőn (MAROS VÁSÁRHELY 15/3) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 15/3 délelőtt 10^{kor} Szabó”. Szabó Sámuel számozása szerint ez a kilencedik levél volt.

¹ *e betegség nem volt olyan hogy az lehetett volna* – Csengeryéknek akkor született meg harmadik gyermekük, Leona nevű kislányuk.

² *Hallott-e már valamit a' Csekonicsné estélyeiről?* – a számomra ismeretlen személyről Szilágyi Márton készítette az alábbi tájékoztatást: „Csekonics Jánosné Liphay Leona bárónőről van szó, akinek a férje 1864-ben kapta meg a grófi címet (korábban köznemes volt), s aki (mármint a férj) a reformkori politikai élet ismert figurája volt. A bárónő pedig közismert volt jótékonyágáról és hazafias gesztusairól, erről a korabeli sajtó is gyakran hírt adott. Csak hogy a levelek időközben maradjunk, arról az estélyéről, ahol Jókai Mór és Vas Gereben is vendég volt, s felolvasott, a következő híradások jelentek meg: *Nefelejts*, 1. évf. (1860), 51. szám (márc. 18.), 611.; *Nővilág*, 4. évf. (1860), 12. szám (márc. 18.), 188. Egyéb híradásokat róla találni még: *Divatcsarnok*, 8. évf. (1860), 13. szám (márc. 27.), 103.; *Nővilág*, 4. évf. (1860), 11. szám (márc. 11.), 171.”

³ *Olga* – Csengeryék második gyermeke.

⁴ *Loránt* – Csengery Lóránt (1856–1901) Csengeryék elsőszülött gyermeke.

10. Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Pest, 1860. március 23.

Pest marczius 23. 1860.

Édes Szabó!

Levelezésünk kezdetén czélul tűztem ki magamnak, hogy őszinte, igaz szivből jövő lesz leveleimnek minden sora, minden szava, melyeket Kegyednek irandok. Ezt, egyrészt, kötelességemnek tekintetem, másrészt az a' mondat lebegett szemeim előtt, hogy: a' bizalom közelebb hozza a sziveket egymáshoz, a' mi pedig nekem mindenek fölött ohajtásom.

Ezt előre bocsátva, ne vegye gyöngedtelenységnek ha ismét tul arendén[!] bizalmas leszek midőn elmondom hogy mily hatást szűlt bennem levele. – Csodálatos leány lett én belőlem! Utolsó előtti levele derűlt perczeket szerzett, s ez – habár telyesen az a' hangulat ömlik is el az egészen, vagy legalább látszik előmleni, mint a' másikon, – mérgecssé, ingerültté tón oly anyira, hogy egészen kivetközve önmagamból, indulatosan dobtam el levelét, csak azért hogy a' jövő pillanatban mélyen megszágyenülve vegyem ismét ke- [2] zeimbe! Engedjen meg; így volt, így történt; vétéknek tartanám elhallgatni, miután oly erőssen él bennem a' határozat hogy mindig mindig a' legnagyobb őszinteséggel fogok Kegyed iránt lenni. Lása, oly rosszul esett az első perczekben hogy Kegyed tréfát űz azzal a' mit én olyan komolyan érezek. Ha valami képzelgő, ábrándos leánynak ösmerném magamat, és ösmerne Ön is, más volna, de hisz én nálam nincs prosaibb lény a' földön; én nem szoktam magamnak ábrándokat, efféle ábrándokat szőni, hogy velök magamat kínozzam. A mit írtam az mind úgy van, 's ha nem félnék hogy ismét úgy járok mint a' multkor, tele tudnék tíz-husz lapot írni, a' mik mind előbeni levelemmel hasonló tartalommal birnának.

Aztán Kegyed épen úgy tesz, mintha én tudj' Isten milyen öngyilkolási eszmékkel volnék tele. Azért hogy szeretnék nem élni nem következés hogy egyszersmind megöljem magamat.

Most nem irok többet: haragszom Kegyedre. Ha ír, husvétig Pesten leszek 's ide czimezze. Édes néni' alig ha haza vihet gyengél- [3] kedése miatt, 's ez esetben Apám fog értem föl jönni. Tovább nem maradhatok, mert Anyám nem tud nálam nélkül tovább élélni, 's aztán megvallva az igazat, magamnak is forró vágyam a' haza-menetel. Kérem, ne írjon addig míg én ismét nem irok, habár hoszalja[!] is a' válaszra várást jövő levelére.

Isten áldja!

Juliska

Hogy híjják a' kis leányunkat?² Leona.

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 fehér fólió, bal felső sarkában dombornyomásos olajágas magyar címer ÁLDÁS HAZÁNKNAK

felirattal, 21,5×14,2 cm, 1–3. szöveg, 4. üres. Boríték: 14,9×5,7 cm, címzés: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || Maros-Vásárhelyen. Pecsét: PESTH 23/a hónap száma nem látszik. A boríték hátoldalán a sötétszürke viaszpecséten és a postai körbélyegzőn (MAROS VÁSÁRHELY 26/3) kívül Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 26/3 délelőtt 11^{kor}” Szabó Sámuel számozása szerint ez a tizedik levél volt.

¹Édes néni – Csengeryné.

²Hogy hívják a' kis leányunkat? – Hogy hívják Csengeryék újszülött kislányát? – Leona.

[11] *Arany Juliska Szabó Sámuelnek. Nagykőrös, 1860. május 30.*

Nagy-Kőrös. május 30. 1860.

„Édes Szabó!

Nem vihetem el lelkemen hogy hallgatásommal még tovább is kínozzam Kegyedet. Gyakran vettem kezembe tollat hogy írjak, de mindanyiszor kiesett onnan, nem tudva hogyan fejezzem ki, az egymásellen küzdő, 's lelkemet majd nem szétszaggató érzelmeket és gondolatokat, melyeknek hónapok óta martaléka vagyok, 's melyek csak oda irányozvák: mit tegyek, a' mi mind a' Kegyed boldogságával, mind saját nyugalmammal s egyszersemind a becsülettel is megegyezik?! Óh, de e kérdésre kétségbe esett lelkem nem adhatott 's nem adhat kielégítő feleletet!

Előszedtem leveleit, 's újra, és újra átolvastam azokat. Minden sora, minden szava nemes lelkét, tiszta szerető szívét tükrözi vissza. Óh! miként fáj az nekem, mint vádolom magamat hogy egy ily nagy, 's rám nézve soha föl nem található kincset megmérgezni, 's ekkor mintegy – eltaszítani vagyok kénytelen!!

Nem célom széttépni azon fonalat mely kettőnket egybe fűz, csupán hosszabbra ereszttem szálát. || Hidje el nekem, sok, igen sok fájdalmas, keserves órámba került e határozat; de így látom most jobbnak mind Kegyedre mind magamra nézve. Érzem hogy előbb kellett volna ezt tennem: de álljak Kegyed előtt e részben is tisztában: mindent Kegyedért tettem, azt hívén hogy célzt érünk. – Ha Isten meghallgatja az én forró imáimat, 's csepegtet szívembe olyan érzelmet mely mindkettőnket boldogítand: akkor, oh, akkor ezerszeres örömmel folytatatom[!] a' most félbe szakított levelezést, 's írok mindjárt kegyednek; de ha nem írnék – – ha soká nem írnék . . . vagy . . . legyen erős elviselni Isten csapását, mely Kegyeddal együtt engemet is sújt!!

Tudom nem vádol engemet! Egyedül Isten, a' szivekbe, lelkekbe belátó Isten a' tanum hogy megnyit szenvedtem, megnyit küzdöttem. Iszonyu volt a' harcz mely szívem és eszem közt folyt, 's foly – hazajöttöm ota különösen – a' jelen perczig, mit össze roncsolt kedélyem, tökéletesen beteg lelkem, beteg testem annyira bizonyítanak. Óh! ne vádoljon hát engemet; hidje el, ha készakarva szereztem volna is Kegyednek szenvedésit: a' bűnhődés már ugy is elég lenne.

Áldja meg az ég, s adjon mindkettőnknnek gyógyulást! 's engedje, hogy ne felejtse el Kegyed soha: || hogy életem fogytáig a' kegyelettelyes tisztelet – a' hála – és fájdalmas – önvád érzete nélkül, nem leszek képes Kegyedre gondolni!

Juliska

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 fehér fólió, a bal felső sarokban ARANY JULIA dombornyomásos felirattal. 21,6×14 cm, 1–3. szöveg, 4. üres. Boríték: 14,7×5,7 cm, címzés: Tekintetes Szabó Sámuel tanár urnak || tisztelettel || Maros-Vásárhelyen. A boríték hátoldalán bordó viaszpecsét és Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1860 4/6 reggel 9-kor Szabó S.” A levél nem postán érkezett – nincs rajta postai bélyegző. Rendhagyó az is, hogy ezt a levelet Szabó Sámuel nem számozta meg.

A levél képét lásd 30a–c szám alatt.

12. Arany János Szabó Sámuelnek. Nagykőrös, 1859. november 30.

Nagy-Kőrös, nov. 30. 1859.

Tisztelt collega úr,
kedves öcsém!

Pár nappal ezelőtt kaptam leányomtól levelet,¹ melyben gyermeki őszinteséggel tárja föl lelki állapotát. Úgy látom, hogy igen nagy küzdelem foly lelkében s nem tudja magát igenre vagy nemre határozni. Korát, fejlődését, tapasztalás hiányát tekintve, nem csodáltam, hogy eleinte az egésztest nem tudta oly komolyan venni, mint a lépés fontossága megkívánja: de most e könnyű gondolkozás teljesen eltűnt, s helyébe küzdelem lépett. Úgy hiszem, legokosabbat tennénk, időt engedve, míg e küzdelem lefoly, s nem erőszakolva érzelmeit, elhatározását. Ön, mint tudom, szándékszik ismét feljöni Karácsonyra: de vajon ez által nem fogja-e mintegy erőszakolva érezni magát, hogy siessen az eldöntéssel? Pedig az ily kényszerűség mély és nehezen kitörölhető nyomot hagy a lélekben. Vagy nemet mondana, a mit ugyan ily előzmények után kevéssé hiszek; vagy igent, de azon megújulható fájdalmas érzettel, hogy nem volt elég ideje az önelhatározásra, – hogy siettették. – Mert bár önneli ismeretsége már most nem mondható nagyon rövidnek,² de úgy látom én, hogy a tulajdonképi komoly küzdelem csak mostanában vette kezdetét; s bár ön iránt ellenszenvet nem táplál, sőt szives örömmel látja, de még mindig haboz kimondani a határozott szót. Véleményem tehát oda megy ki: hagyjuk őt magára egy darabig. Ön is meg lesz kímélve egy téli utazás kellemetlenségeitől,³ – valamint ő is [2] a fájdalomtól, hogy nyilatkoznia kelljen, mielőtt magával egészen tisztába volna, mielőtt azt érzene, hogy e nyilatkozást önjószántából teszi. Ha ön látogatását tavaszfeléig elhalasztani nem sokallná, úgy hiszem, ez elég idő lenne arra, hogy e küzdelem csendesesen lefolyjon. Mert megvallom, csak azon meggyőződés mellett ohajtom leányomat Önnel egyesíteni, ha tudom, hogy szívhajlam vezet karja közé.

Bocsásson meg, ha netán levelem, vágyait kellemetlenül érinté, s mindenek fölött kérem, ne tekintse soraimat elútasításnak, sem a szülék, sem leányom részéről – kinek épen tudta nélkül irom – s fogadja szives kézszorításomat!

igaz barátja
AJános

Mentovicsékát[!] s Vajda bácsit, családjával szívesen üdvözlöm.⁴ –

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 szürkésfehér fólió jobb felső sarkában elmosódott nyomattal, 23,3×15 cm. 1–2. szöveg, 3–4. üres. Boríték: 15,2×8,3 cm, címzés: Tekintetes || Szabó Sámuel ref. Tanár Ur-|| nak. || Kolozsvár f. || Maros-Vásárhelyt. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 1859 4/12 délelőtt 11^{kor}”. Rozsdavörös viaszpecsét AJ monogrammal. Postai pecsétek: GROSSWARDEIN 2/12; KLAUSENBURG 3/12, MAROS VÁSÁRHELY 4/12; a boríték alján még egy fél, olvashatlan postai körbélyegző is van.

¹ *Pár nappal ezelőtt kaptam leányomtól levelet* – Arany Juliska 1859. október 26 óta Pesten volt Csengery Antal családjánál.

² *önneli ismeretsége már most nem mondható nagyon rövidnek* – Szabó Sámuel és Arany Juliska megismerkedésének pontos idejét nem ismerjük. A legkorábbi adat, amelyet Szabó Sámuel nagykőrösi látogatásaival kapcsolatban ismerünk: 1859. augusztus 7. Szabó Károly ezen a napon írta Gyulai Pálnak: „Szabó Samu collégánk nálam mulat néhány napig, velünk izzad az érettségi vizsgán; ha ő visszajövet Nyitrából betér Kőrösre a mit remélek, ő általa még e hónap vége előtt kezdedben lesz a kívánt kézirat” (*Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor, Bp., Akadémiai, 1961 [A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 4.], 332. levél, 384). Kérdés, hogy az akkori szokások szerint az 1859. augusztus 7. és november 30. (Arany János levelének kelte) közötti intervallumot értékelte-e Arany János úgy, hogy ismeretségük nem mondható nagyon rövidnek.

³ *Őn is meg lesz kímélve egy téli utazás kellemetlenségeitől* – 1859-ben az erdélyi városokat Pesttel még nem kötötte össze vasútvonal. A Pest és Marosvásárhely közötti távon a vasút csupán Nagyváradig épült ki. Szabó Sámuelnek tehát ahhoz, hogy meglátogathassa Juliskát Pesten, Marosvásárhelytől Kolozsvárig, majd Kolozsvártól Nagyváradig gyorskocsin kellett utaznia, amely váltott lovakkal éjjel is közlekedett.

⁴ *Mentovicsékát s Vajda bácsit, családjával szívesen üdvözlöm* – Mentovich Ferenc (1819–1879) költő, filozófiai és természettudományi író, 1850–1856 között Nagykőrösön Arany János tanártársa volt. 1856 őszétől a marosvásárhelyi református kollégium tanára. – Vajda bácsi: Mentovich Ferenc apósa, aki feleségével együtt Nagykőrösön élt mindaddig, míg Mentovich Ferenc ott volt tanár.

Arany János e levelének képét lásd 31a–b szám alatt.

13. Arany János Szabó Sámuelnek. Nagykőrös, 1860. június 20.

Kedves kolléga ur!

Leányom közlé velem Önnek utóbbi levelét, melyben vágyat fejez ki a kőrösi látogatás iránt. Apai kötelességet vélek teljesíteni, ha ezúttal én válaszolok.

Őn tudja, minő érzelmekkel fogadtam legelső ajánlatát. Oly feltételhez kötém apai jóváhagyásomat, a mi legtermészetesb, sőt egyedül természetes. Ha leányom hajlamát bírja – ez volt föltételem. S azóta nem történt változás érzelmimben. De azóta hosszú idő folyt le, elég idő arra, hogy leányom részéről is kifejlődjék a sympathia. Semmi akadályt nem tevénk mi szülők. És mi az eredmény? Ott állunk, hol az első napokban – sőt félek, hogy ott sem.

Ne csalja magát, édes barátom. Mióta Juliska Pestről hazajött, elég alkalmam lón kitapogatni érzelmeit. Ő erkölcsi kötelességül tette volt magának, Önt megszeretni. Azt hívé, hogy oly tiszta érzelmeket viszonzni becsületben járó dolog. Szüleinek tanácsa, javallása mindazoknak, kiket tisztel és szeret, – nem különben saját eszének

meggyőződése az Ön nemes tulajdoniról: mindez parancsoló törvény gyanánt tűnék előtte fel. De a szív nem hajolt meg e törvénynek: hosszú, makacs, gyötrő küzdelem következék. Az életvidor leányka elveszté kedélye friseségét, halk szomorúságba sűlyedt, figyelme szórakozott, arcza borongó, egészsége megtámadva lón. Döbbenve láttuk rajta e változást: nem ismerénk benne leányunkra. Így telt el pár hó a pestróli hazajövetel után. Végre többszöri unszolásom erőt veve rajta: kitört belőle a szó. Édes barátom: elmondjak-e mindent röviden? Ő feláldozta volna magát, szerelem nélkül, az ügyvélt erkölcsi kötelességnek, – és mert kimondhatlanúl sajnálta Önt; – fel, – habár ez áldozatban szíve szakadt volna is meg! Tartoztam Önnek ez őszinteséggel.

[2] Most már átal fogja Ön látni, hogy ide jövele mindkettejük részéről csak a szenvedést újítaná meg. A találkozás méginkább[!] fölszítaná Önnek jobb sorsra méltó gerjedelmét, a nélkül, hogy a viszonzásra csak annyi remény is mutatkoznék, mint eddig. A másik félnél pedig újra kínos küzdelem állna be, s erőszakolása annak, a mit erőszakolni nem lehet. Ne jöjjön, kérem. – Mi a szünidőt úgy sem szándékozunk itt tölteni, hacsak véletlen akadály el nem fog. Aztán leányos szülék a világ szeme és nyelve iránt is tartoznak némi figyelemmel, hamár a kilátás ennyire bizonytalan. Ön nem fog minket balúl érteni.

Bocsásson meg, ha keserű perczeket okoztam. Kötelességből tevém, Ön és magunk iránt. Fogadja egyszersmind baráti jobbomat és tartsa meg szives jó indulatában

tisztelőjét
Aranyt

Autográf levél Szabó Sámuel 2022 februárjában előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 fehér fólió, jobb felső sarkában elmosódott nyomat, 23,6×15 cm, 1–2. szöveg, 3–4. üres. Boríték: 17×8,2 cm, első oldalán címzés: Tekintetes Szabó Sámuel || ref. Tanár urnak, tiszt.|| Kolozsvár. f3 vagy fb[?]| Maros-Vásárhelyt; 15 K értékű bélyeg, rajta postai körbélyegző: NAGY KÖRÖS 20/6; RECOM/113. A boríték hátoldalán: rozsdavörös viaszpecsét AJ monogrammal, bélyeg, rajta postai körbélyegző: NAGY KÖRÖS 20/6 (a postai pecsét miatt a bélyeg értéke nem olvasható); további pecsétek: MAROS VÁSÁRHELY 23/6 és egy elmosódott, másik pecsét, amelyen a helynév nem olvasható, a dátum mintha 22/6 lenne. – Arany János e levelének képét lásd 32a–b szám alatt.

14. Gyulai Pál Szabó Sámuelnek. Kolozsvár, 1859. október 6.

Kolozsvár oct. 6. 859.

Kedves barátom!

Én csak e hó 20^{án} indulhatok s így lehetlen veled mennem. okaimat[!] hosszas volna elbeszélnem, elégedjél meg azzal, hogy legjobb akarat mellett is csak 20–21^{én} lehet indulnom. Számodra, ha kívánod, örömet, váltok jegyet; ez iránt mielőbb utasításodat várom.

Azt sem tudom, hogy ~~előbb~~ menet térek-e be Nagy-Körösre vagy jövet. Ha neked szolgálatot tehetek, ellenkező körülmények daczára is menet fogok betérni. Egyébiránt, midőn Kolozsvárra jössz, bővebben beszélünk mindenről.

A candidatiot¹ illetőleg, úgy hiszem, irt neked Nagy Péter.² Az ő véleménye, a miénk is.

Arany Julcsa nem rég levelet irt nőmnek,³ téged is említ benne, de nem úgy, hogy nőm viszonyotokat válaszában erinthesse, már egy hét óta azon töri fejét Mari Mari, hogy miként feleljen, sejtesse-e Julcsával, hogy tud valamit sat..

Az ég áldjon!

barátod
Gyulai

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 23×14,6 cm, 1. szöveg, 2–4. üres. Boríték: 13,5×5,7 cm. Címzés: Szabó Samu tanár urnak. || Maros-Vásárhelyt. Bélyeg kivágva. A boríték hátoldalán sötétbordó koronás viaszpecsét, postai körbélyegző – MAROS VÁSÁRHELY 8/10 –, vagyis október 8. Ennek ellentmond Szabó Sámuel feljegyzése ugyancsak a boríték hátoldalán: „vettem 8/9 1859. reggel 10^{kor} SzS”. Feltehetően Szabó Sámuel eltévesztette a hónap számát.

¹ *candidatio* (latin) – jelölés. Nem tudható, mire vonatkozik.

² *Nagy Péter* – (1819–1884) az erdélyi református egyházkerület későbbi püspöke, 1859–60-ban kolozsvári református pap, az ideiglenesen Kolozsvárra áthelyezett nagyenyedi teológiai akadémia tanára.

³ *Arany Julcsa nem rég levelet irt nőmnek* – Gyulai Pálné Szendrey Máriának.

A levél képét lásd 33. szám alatt.

15. Gyulai Pál Szabó Sámuelnek. Kolozsvár, 1860. június 14.

Kolozsvár jun. 14. 860.

Kedves barátom!

Julcsa¹ egészsége felől kérsz felvilágosítást. Megvallom barátom, hogy nem vagyok képes kérdésedre szabatosan felelni. Igaz, hogy Körösön feleségemmel együtt egy pár napot töltöttem, hanem a férfitársaság anynyira igénybe vett, hogy a nőkről keveset tudok. Julcsa jól néz ki, épen azért csodálkoztam, hogy orvossággal él. Anyja említette, hogy egy kis mellbaja van s Károlyi² csukamáj-olajat rendelt. Azt is hallottam Csengerytől,³ hogy Arany ezelőtt egy hónappal panasztolt leánya búskomolyságáról.⁴ Most úgy látszik jobb kedve van. Egyébiránt nőm Körösön mind vele, és anyjával töltötte az időt s így többet tudna beszélni neked. Ő most Pesten van, szállása Üllői-ut 3^{ik} szám, az atyjánál Szendrey Ignácznál s ott lesz a hónap végéig. Irj neki, bizonyosan örömet fog válaszolni.

Mentovichot köszöntöm⁵ s köszönöm a „Füzetek újabb füzetét,⁶ de nem köszönöm ám azt a ~~roham~~ vastag materialisticus⁶ cikket, melylyel oly könnyű szerrel képzel levetni minden idealismust. Ezt a kérdést pusztán természettudományi ismerettel el

nem lehet dönteni, mert ~~philosophus~~ philosophiai kérdés. Mihelyt túllépett tudománya körén ~~többé nem~~ a természettudós olyan dolgokról beszél, melyeket nem lehet megmutatni kísérlettel vagy matematikai bizonyítással, többé nem természettudós, hanem philosophus, ki ~~ugyan~~ nem egyedül a természettudományból okoskodik.

Az ég áldjon édes Samu!

barátod
Gyulai

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, az alján dombornyomású koronás címer, ÁLDÁS HAZÁNKNAK felirattal, 22,3×14,2 cm, 1. szöveg, 2–4. üres. Boríték: félbe szakítottan maradt fenn, ?×7,6 cm, címzés töredékesen: *uel tanár urnak* || *Maros-Vásárhely*, hátoldalán csak a koronás vörös viaszpecsét látható, a postai bélyegző a borítéknak azon a felén lehetett, ami hiányzik.

¹ *Julcsa* – Arany Juliska.

² *Károlyi* – Károlyi Sámuel (1818–1862) Szalontáról Nagykőrösre származott orvos, Aranyék barátja és családi orvosa.

³ *Csengerytől* – Csengery Antaltól (1822–1880), Arany János barátjától, kinek családjánál töltötte Arany Juliska az 1859–1860-as telet.

⁴ *Arany ezelőtt egy hónappal panasztolt leánya búskomolyságáról* – Lásd Arany János levelét Csengery Antalnak. Nagykőrös, 1860. április 23.= AJÖM XVII., 1154. levél, 394.

⁵ *Mentovichot köszöntöm* – Mentovich Ferenc (1819–1879) költő, filozófiai és természettudományi író, 1850–1856 között Nagykőrösön Arany János tanártársa volt. 1856 őszétől a marosvásárhelyi református kollégium tanára.

⁶ *köszönöm a „Füzetek újabb füzetét* – a Mentovich Ferenc által szerkesztett *Marosvásárhelyi Füzetek* (1858–1860) újabb füzetét köszönte meg Gyulai Pál.

⁷ *materialisticus* (lat.) – a materializmusra emlékeztető, a materializmushoz hasonló.

A levél képét lásd 34. sz. alatt.

16. Szilágyi Sándor Szabó Sámuelnek. Nagykőrös, 1859. augusztus 14.

Kedves Barátom!

Tudom hogy óhajtván várod levelemet: s valóban kézhez is kapod anélkül hogy sokat épülnél belőle. A kis Julcsa¹ egészséges s mint mindig élénk eleven. Gondolkodóbb mint rendesen s komorabb is – de ez természetes. Döntő nyilatkozatot még nem tett s ez nem rossz. Naponként látom – hogy irigyled édes Samum! – beszéllek vele sokat, rolad Vásárhelyről stb, de soha sem kívánom hogy nekem nyilatkozzék. De elég enyi afecsegesből[!] mi bizonyal ____ azért nem lesz unalmassá mert . . .²

Toldy³ tegnap itt volt, de mikorra e levelem a te kezébe megy már Pesten lesz. Kérlek keresd fel s exequald⁴ túle az Uj magyar Muzeum⁵ V. VI. VII füzetét s hozd le magaddal, vagy ha késnél addát[!] Demjennek⁶ ő leküldi.

Isten áldjon ölel

NKörös aug. 14. 1859.

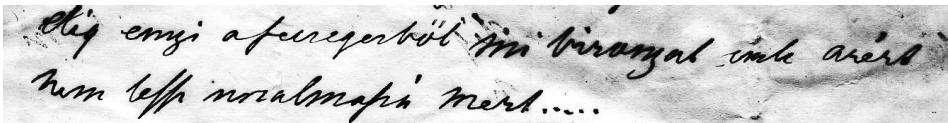
barátod
Szilágyi Sándor

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékából. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, a bal felső sarokban dombornyomású SZILÁGYI SÁNDOR felirattal, 18×14 cm, 1. szöveg, 2–3. üres, 4. címzés: Prof. Szabó Sámuel urnak || Pesten, a borítéknak összehajtogatott papírlap másik részén (a „boríték” hátoldalán) rozsdavörös viaszpecsét és Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 59 20/8 estve 6^{kor}”.

A levél nem postán érkezett, valaki személyesen vitte és adta át Szabó Sámuelnek.

¹ A kis Julcsa – Arany Juliska

² elég enyi afecsegesből[!] mi bizonyal ____ azért nem lesz unalmassá mert . . . – a szövegrész kiolvashatatlan szava miatt közöljük a kézirat megfelelő helyét:

³ Toldy – Toldy Ferenc (1805–1875) kritikus, irodalomtörténész.

⁴ exequal (lat.) – végrehajt; itt: szerezd be.

⁵ Új Magyar Múzeum – a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata (megjelent 1850 és 1860 között). Szerkesztette és kiadta Toldy Ferenc.

⁶ Demjénnek – feltehetően Demjén József könyvkereskedőnek.

Szilágyi Sándor levelének képét lásd a 35. szám alatt.

17. Szabó János¹ Szabó Sámuelnek. Gyoma, 1859. július 21.

Kedves jó Druzsám!

Midőn ma délután, nálam látogatást tett kedves apámat 's Katona bácsit (kivel most egy éve Újfaluban elébed menénk)² kikísérém a gyomai fő parókhíáról, mentem egyenesen a helybeli posta hivatalhoz megkérdezendő ha valjon van-e levelem. – Úgy lőn a' mint reménylém; mert kezembe nyomták f. hó 17^{én} keltett leveledet, melynek csak érintése is annyira neki hevített az örömmel miatta – mely t. i. csak tapintására is elfogott –, hogy majd lehánytam magamról a' ruhát 's ezt valóban meg is tettem volna ha a' kápláni auctoritásocska³ engedendette. Tehát az én kedves Druzsám éljen! kiáltá lelkemből egy eleven gyerek: a' barátság éljen! és harmadszor meg ezerszer is éljen! Fölbontám leveledet 's az óta oly tűzbe vagyok, hogy a' múlt havi tüzek leghevesebbike is, hozza hasonlítva, alul áll a' 0 fokon. Hogy is ne kedves Druzsám! mikor egyszer leveled tartalmánál fogva azt lehet reménylenem, hogy te engemet a' jövő hónap folytán meglátogatsz! Na hiszen akkor lesz még öröm és melegség, szerencsém hogy akkor már a' kánikula vége felé járand, mert különben a két tűz közt aligha kiállhatnám a' dicsőséget[?]. De ne párologtassuk el a' javát, addig még sok víz lefoly a' Körösön, én csak reménylek, te pedig kedves Druzsám igyekezzél, hogy az én reményemre [2] rátehetd annak idejében az örömmel gyémánt koronáját. Itt várom én azon bődög percet Gyomán, még csak ki sem mozdítom lábamat Augustusban a városról, ha

csak valamely váratlan körülmény jelenlegi lakhelyem ideiglenes elhagyására nem kényszerít. Akkorára hagyom a hazamenetelt, hogy együtt tehessek meg a látogatást, még pedig falu sorjába rokontól rokonhoz menve. –

Az öreg Katona bácsi már annyira ösmer benneteket, hogy tegnap alighogy elvégzők a köszönetéseket, mindjárt e kérdéssel állt előmbre: nem voltak-e nálad Marosi és Ferenc⁴? Nem, válaszolék, hiszen azok most még Párisba vagynak. Nincsenek biz azok ecsém! erősíté az öreg, ezelőtt pár héttel olvasám nevüket a pesti idegenek sorában valamelyik újságból. – Na gondolám magamban ezek szépen elkerültek! holott megígérém nekik hogy ha meg látogatnak innen uras alkalmatosságon elküldöm őket a legközelebbi Szolnok–Váradi vasút állomásra Kisújszállásra. – Leveled e tekintetben kissé megnyugtatót – azon tudósításod következtében ugyan is melynél fogva őket még csak e hó végére várjátok Kolozsvárra: némileg táplál a remény, hogy az atyafiak még Pesten vagy Kecskeméten vannak az öreg Mólnárnál⁵ s nem lehetetlen hogy e napokban fölkeresnek. Ha reményem nem teljesülne, szidd össze őket kedves druzsám az én nevemben ama tartandó áldomásom [3] hej! a melyben én is szeretnék részt venni, de csak az esetben ha a fiúk fölkeresnek, vagy ha a nem reménylt esetben mellőztetésem alapos okon épül. – Hidd el kedves druzsám (hiszen magad is tudhatod) oly jól esnék az embernek ki beszélni magát azokkal, kikkel életének epochalis szakában nem épen M Feri féle viszonyban állok;⁶ jól esnék különösen most az én helyzetemben, midőn az embert csupán egy távol fénylő remény vigasztalja, melynek biztatását mig valósulni látja: igen könnyen kitörheti a nyakát. Mond meg nekik, ha csakugyan elkerülnek, hogy én nem leszek oly rossz mint ők, mert ha Isten egy néhány évig még éltet – a mint hogy reményem is – fölkeresem én őket csupán a barátságnál fogva.

Áprill elején küldött halotti tudósításozat vettem.⁷ Köszönöm kedves druzsám! e tekintetben is tanusított irántami figyelmedet. –

Jelenlegi állapotomról csak röviden annyit, hogy élek mint hajdanában, vig kedéljel; hála az égnek! eddig még nem volt okom szomorkodni, csak néha néha zavart meg egyes nem szeretem körülmény; na de így ösmerik a világot. –

Tisztelem rokonaidat, köszöntöm ösmerőseimet t. i. Bodolát, Szász Gt Pál Ferit⁸ (hol van?) s azokat a göttingás – ha elkerülnek rossz – fiukat. –

Isten veled ölel

szerető barátod
Szabó János

[4] U. i. Légy szives kedves Druzsám! Osterlamm K. könyvkereskedőtől a Boross „Kegyetelek oltára” című könyvének megjelent füzetait számomra megvenni, a 2 első füzet kivételével mert ezek már birtokomban vannak. – Szeretném a gyűrűmet felküldeni, hogy ott kimetsztednévem két első betűjét, a tied alakjára. Szeretném tudni Pesten hol tartózkodandol, ha lehet ird meg.

SzJ

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 szürkésfehér fólió, 22,4×13,8 cm, 1–4. szöveg. Boríték: 11,4×7,1 cm, címzése: Tekintetes Szabó Sámuel || tanár úrnak || p. N. Várad || Kolozsvártt || Tek. Hegedűs János tanár úr házánál. A címzés fölött felirat: franko. A boríték bal felső sarkában postai körbélyegző nyoma, dátuma nem olvasható. A boríték hátoldalán rozsdavörös viaszpecsét, postai körbélyegző (KLAUSENBURG 24/7), valamint Szabó Sámuel feljegyzése: „Vettem 59 26/8” – Valószínű, elírás Szabó Sámuel feljegyzésében, hogy 1859. augusztus 26-án kapta kézhez a levelet, különben azt jelentené, hogy csak miután visszajött Magyarországról, kapta kézhez a levelet. Annak viszont kicsi a valószínűsége, hogy az augusztus 25-én még Nagykőrösön tartózkodó Szabó Sámuel (ekkor szakított néhány petúniát a kertben, miután kijöttek J-val a lugasból), aki feltehetően Nagykőrös után még Gyomára is ellátogatott, augusztus 26-án már Kolozsváron lett volna. – A boríték címzésében megnevezett Hegedűs János tanár Szabó Sámuel sógora volt, aki a szabadságharc leverése után az ideiglenesen Kolozsváron újrarendített nagyenyedi teológia tanára volt 1857-től. (1857-ig a marosvásárhelyi református kollégiumban tanított természettudományi tantárgyakat, Szabó Sámuel az ő megüresedett helyére hívták meg tanárnak Marosvásárhelyre, de a tanulmányait nyugat-európai egyetemeken folytató Szabó Sámuel egy évvel később, 1858 őszén foglalta csak el marosvásárhelyi tanári állását.)

¹ Szabó János (1835–1902) református esperes-lelkész. 1850-ben vették fel Debrecenben elsőéves diáknak, a hittani tanfolyamot is ott végezte. A szünidőkből apját segítette mérnöki teendőiben, kitűnő tornász volt, a zenéhez is értett. 1856 őszén Bécsbe ment, és az ottani protestáns teológiai fakultáson tanult 1857 áprilisáig; innen a zürichi egyetemre iratkozott be, a szünidőben beutazta Svájcot; szeptemberben Göttingenbe tette át lakását. Németország és Hollandia nagy részét beutazta, pár hetet Londonban is töltött. 1858 májusában tért haza. Mint segédlelkész két évet töltött Gyomán, 1861 novemberében Kőröstarcsára ment segédlelkésznek, ahol 1862 szeptemberében rendes lelkésznek választották, majd 1878 szeptemberében esperesnek is. Ifjabb korában Sárosi Gyula és Szakáll Lajos (mindketten unokatestvérei) buzdították a költői pályára, amelyre akkoriban nagyobb hajlandóságot mutatott. Dalai közül néhány közhasználatba is átment, újabb gyűjteményekbe is felvették. Költeményei jelentek meg a *Vasárnapi Újságban* a 70-es években. Munkái: emlékbeszédek, templomszentelő imák, esperesi általános jelentések (SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1909, 216–217). Szabó Sámuellel Göttingenben ismerkedhetett meg, de egyik levele tanúsága szerint Svájcban is találkozott (lásd a 19. sz. levelet).

² Katona bácsit (kivel most egy éve Újfaluban elébed menénk) – Katona bácsi ismeretlen személy. Feltehetően szekeres gazda vagy fuvarozó volt, aki Szabó János látogatóit a vasútállomásra Gyomára, illetve Gyomárról a vasútállomásra szállította. Szabó Sámuel 1858 nyarán tért haza nyugat-európai peregrinációjából, és útját megszakította Berettyóújfaluban, hogy meglátogassa barátját, aki akkor Gyomán volt segédlelkész.

³ kápláni auctoritásokca – segédlelkészi tekintélyecske

⁴ Marosi és Ferenc – Marosi Gergely (1832–1874), a későbbi székelykeresztúri unitárius algimnázium igazgató-tanára, Kriza János gyűjtőtársa, aki 1857–1859 között Göttingenben, Berlinben és Zürichben tanult (SZINNYEI VIII. 1902, 682–683); Ferencz József (1835–1928), a későbbi unitárius püspök, 1857–1859 között szintén két évet töltött Göttingenben és Berlinben (SZINNYEI III. 1894, 392).

⁵ Kecskeméten vannak az öreg Mólnárnál – számomra ismeretlen kecskeméti személy, akit Göttingenben tanuló magyar peregrinusok – Marosi Gergely, Ferencz József, Szabó Sámuel és Szabó János egyaránt ismert.

⁶ M Feri féle viszonyban állok – számomra ismeretlen személy.

⁷ Aprill elején küldött halotti tudósításodat vettem – feltehetően Szabó Sámuel édesanyjának gyászjelentését „vette” Szabó János 1859. április elején.

⁸ köszöntöm ösmerőseimet t. i. Bodolát, Szász Gt Pál Ferit – Bodola Sámuel (1790–1866), aki 1859-ben az erdélyi református egyház püspökhelyettese volt (SZINNYEI I. 1891, 1149–1150); Szász Gerót (1831–1904), aki 1858–59-ben a berlini egyetemen tanult, s akit 1859 augusztusában a kolozsvári református

egyház lelkészévé választottak (SZINNYEI XIII. 1909, 418–419); feltehetően Paál Ferencet (1832–1903), aki 1857-ben a berlini egyetemen bölcséleti és természettudományi előadásokat hallgatott, és aki 1859-ben nevelő volt Kolozsváron, gr. Teleki Domokosnál (SZINNYEI X. 1905, 66–67).

18. Szabó János Szabó Sámuelnek. Gyoma, 1859. augusztus 6.

Gyoma Aug. 6. 59.

Kedves Druzsám!

Itt küldök 2 gyűrűt és egy cs. kir. aranyat, melyet tavaly Brandenburgban a' vasúti állomáson egy kellner 2 ½ hlb. grosschenben adott. Ezt nagyon szeretném ama nagyobb gyűrűvel össze öntetni még pedig úgy hogy éppen ezek az anyagok alkotnák a gyűrűt, miután mind két darabhoz kedves emlék köt, a gyűrűt ugyan is apám adta, az arany darabot p[edi]g a' szerencse. Azért küldöm pedig éppen hozzád, mivel neked inkább van Pesten aranymives ösmerősöd, de meg tégedet mint vegyész a' súlyban sem csálhat meg. – Ha biztos embered nincs, – kiról 1. 1. föltehetnéd hogy az anyagokat fel nem cseréli, – akkor hozd vissza. Az újonan öntendő gyűrű legyen egész arany, valamivel nagyobb || mint a' mostani (t. i. tágasabb) és csinosabb; alakja megválasztását egész nyugodtsággal reád bizom. A' vérföltla köves gyűrű¹ légy szives kimetszteni a tied alakjára, az öntendő aranygyűrű maradjon metszetlen; mind kettőt pedig solve.² Hólnap délre várom Buzogányt.³ –

Kérésem megújítom NB. még azt tévén hozzá hogy a' Boross Kegyelvek óltára c. könyvének megjelent füzeteit két-két példányban hozd meg az első két füzet kivételével, mert ezek birtokunkban vagynak. Vagyok

szerető barátod
Szabó János

Autográflevél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 1 fehér fólió, 21×17 cm, 1–2. szöveg. Borítéka nincs, Szabó Sámuel hagyatékában azonos borítékban őrződött meg Szabó János 1859. július 21-i levelével.

¹ a vérföltla köves gyűrűt – vérköves gyűrű, amelynek ékköve mélyzöld kalcedonból, kriptokristályos kvarcból és vörös jáspisból álló ásvány. A kalcedon szürkébe hajló zöldjét vörös foltok teszik különlegessé. A középkorban a benne lévő vörös foltokat Krisztus vérének tartották, ezért nevezték vérkőnek, és különleges hatást tulajdonítottak neki.

² solve (latin) – fizesd ki, egyenlítsd ki a számlát!

³ Hólnap délre várom Buzogányt – minden bizonnyal közös ismerősükről, Buzogány Áronról (1834–1888) van szó, aki 1857–1859 között két évet töltött a göttingeni, berlini, heidelbergi, párizsi és londoni egyetemeken. Hazatérése (1859) után a kolozsvári unitárius főgimnázium tanárának választották. Szoros barátság fűzte Marosi Gergelyhez és Ferencz Józsefhez (lásd SZAKÁL Anna [s. a. r.], „Így nőtt fejemre a sok vadrózsza...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, 2012, 321). Göttingeni tanulmányaik idejéből ismerte mindhármukat a két Szabó. Feltehetően Buzogány közvetítésével jutott el Szabó Sámuelhez Szabó Jánosnak ez a levele, együtt a levélben emlegetett gyűrűkkel és aranydarabbal.

19. Szabó János Szabó Sámuelnek. Gyoma, 1859. augusztus 14.

Kedves Druzsám!

Becses soraidat vettem; válaszom reájok ez:

A' heliotropos gyűrűt¹, mint illik metszesd ki pompásan. A' másik gyűrűt öntesd össze a szerencse arannyal 2 13/16 sulyjúra, így legalább az a' haszon lesz benne, hogy az eredeti anyagokból több mennyiség[!] lesz az új gyűrűben. Mint íráom az alak és cifrázatra nézve ne szolgáljon a' régi gyűrű mintául, annyival is inkább nem, mert szerintem az öntés által előállított cifrázat (mint pl. a' régi gyűrűmé) nem szép. Csak kedves Druzsám! a' mennyire lehet beszélj a lelkire annak az aranyművesnek, hogy a szerencse aranyat valahogy a' zsebébe ne csúsztassa, a' nélkül is van neki abban haszna kétség kívül. – Végre e' tárgyban kérésem még az, hogy a' summa summarumot légy szives kifizetni, majd ha találkozunk köszönetvel átszolgáltatom, kamatba kapsz érte egy új dallamot.²

Molnár collégát³ (kinek hólnap irok) el ne hagyj magadtól. Tervem ez: innen elmegyünk Tarcsára egy éjszakára az anyám testvér néjéhez, || hol ránk a' debreceni diákbanda primása Újfalusi Józsi siró és örülő hegedűjével, egy kis húgom zongorájával, s az egész atyafiság tiszta szeretetével várakozik. – Tarcsáról Ladányon Szeghalmon át Gyarmatra kedves apámhoz, kinek hazameneteli szándokomat már megírtam, de úti társam nevét készakarva elhallgattam. Gyarmaton addig a' meddig időzvéni elszállitunk téged B. Újfaluba, mi pedig Mólnár collégával vissza jövünk Gyomára, honnan ő közel éri Kecskemétet. – Csak kedves Druzsám csapjunk egy kis áldomást annak a' feledhetlen svájci találkozásnak emlékére. – Légy szives megírni annak idejében[?] ide érkezésed napját, hogy ahoz képest rendelkezhessem. 21^{én} papolás és urvacSORA osztás vár reám, hát ha akkorára elérkeznének?! ---

Ma egy hete volt nálam Buzogány,³ töltöttünk egy pár jó órát, a' közel múlt évek emlékezetével fűszerezvén a' boros poharak tartalmát. – Sajnálkozva említé hogy e' zavaros időben nem járhat el az általad reá bízott vásárlási dologban; mint mondja kint oly hírek szárnyaltak, melyeknél fogva kétséges volt a' határoni pusztá átjöhetés felől is. –

A' könyveket illetőleg még egyszer – bár tudom hogy felesleges – : a megjelent füzeteket két példányban a' két első füzet kivételével. – Jó utat Nyitrába!⁴

Isten veled, ölel és várva-vár

szerető barátod
Szabó János

Autográflevél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 kéesszürke fólió, 22,8×14,4 cm, 1–2. szöveg, 3–4. üres. Boríték: 14,9×6,3 cm, címzése: Tekintetes Szabó Sámuel tanár úrnak || Pesten || poste restante. A boríték jobb felső sarkában 10 kr.-os bélyeg, rajta postai körbélyegző: GYOMA 14/8. A boríték hátoldalán rozsdavörös viaszpecsét, postai körbélyegző (PESTH 15/8), valamint Szabó Sámuel feljegyzése: „vettem 59 22/8”.

¹ *A' heliotropos gyűrű* – vér(es)köves gyűrű: zöld alapszínű, vörös pettyekkel tarkított, ékköül használt kalcedonváltozat.

² *kamatba kapsz értte egy új dallamot* – Életrajzírója feljegyezte, hogy Szabó János értett a zenéhez, „dalai közül néhány közhasználatba is átment, újabb gyűjteményekbe is felvették” (SZINNYEI XIII. 1909, 216). Valószínű, Szabó János saját szerzeményét ígérte kamatul barátjának.

³ *Molnár kollégát* – számomra ismeretlen kecskeméti személy.

⁴ *Buzogány* – Buzogány Áron. Lásd az előző (18.) levél 3. jegyzetét.

⁵ *Jó utat Nyitraába* – Szabó Sámuel nagykőrösi úti célja mellett 1859 augusztusában ellátogatott Nyitraújfaluba is a br. Jeszenák családhoz, ahol az ötvenes évek első felében (feltehetően 1852–53-ban) nevelő volt.

20. Arany László Szabó Sámuelnek. Budapest, 1882. december 21.

Igen tisztelt tanár úr!
fogadja legőszintébb részvétemet a súlyos veszteség fölött,¹ mely önt és gyermekeit érte.

Adjon a mindenható erőt, bátorságot és kitartást szembeszállni és megállani azon nehéz feladatokkal szemben, melyek ezen veszteség által Kegyed vállaira súlyosodnak.

Tiszteletteljes üdvözlettel

Budapesten 1882 dec 21

régi tisztelője

Arany László

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 20×13 cm. 1. szöveg, 2–4. üres, 5 mm-es fekete nyomtatott keret. Boríték: 13,5×10,2 cm, fekete nyomtatott kerettel elől-hátul. Címzés: Tekintetes || Szabó Sámuel || ev. ref. tanár urnak || Kolozsvár. A boríték bal alsó sarkában bélyeg, rajta postai bélyegző: BUDAPEST FŐPOSTA 82 dec 21 este. A boríték hátoldalán a fekete kereten és a vágásvonalak fekete megerősítésén kívül postai bélyegző látható: KOLOSVÁR 82 dec (a nap száma nem olvasható).

¹ *fogadja legőszintébb részvétemet a súlyos veszteség fölött* – A súlyos veszteség: 1882. december 14-én meghalt Szabó Sámuel 38 éves felesége, nyolc gyermek édesanyja. Lásd a gyászjelentés képét 42. szám alatt.

21. Arany László Szabó Sámuelnek. Budapest, 1888. november 23.

Tisztelt Barátom!

A leveledben foglalt egész kérdésről¹ csak leveled által értesülök először. Ráth tőlem nem kért véleményt,² sem szándékát velem nem közölte. Igaz, hogy 3–4 hét óta nem is beszéltem vele.

A mi már a föltett kérdés érdemét illeti, arra véleményt mondani bajos. Ha Ráth valóban megindítja a pört a már közzétett cikk miatt, hogy mi lesz e pör kimenetele, én nem merném megjósolni.

Ha azonban ő levelében az ellen is tiltakozott, hogy a cikket [2] folytassátok s ti e tiltakozás daczára még sem hagynátok abba, akkor, egyéni nézetem szerint, ügyetek jelentékenyen gyöngébbé válnék, mert a jóhiszemű tévedésre nem lehetne hivatkoznotok.

Ezekben közölve a föltett kérdésről fölfogásomat, szíves tisztelettel és barátsággal maradok

Budapest 88 nov 23

régi híved
Arany László

Autográf levél Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – 2 csontszínű fólió, 20×13,1 cm, 1–2. szöveg, 3–4. üres. Boríték 13,5×10,5 cm, címzés: Nagyságos || Szabó Samu urnak || Kolozsvár. Postai pecsétek: téglalap alakú „R” bélyegző; a boríték felső jobb sarkában bélyeg, rajta postai körbélyegző: BUDAPEST 88 nov 23 LIPÓT VÁROS. A boríték hátoldalán postai körbélyegző halvány nyoma látható, adatai nem olvashatók.

¹ *A leveledben foglalt egész kérdésről* – nem ismeretes, milyen kérdésről van szó.

² *Ráth* – Ráth Mór (1829–1903) könyvkiadó és -kereskedő. Tudományos műveken kívül kiadta több magyar író és költő műveit, Arany János munkáit 71 különböző kiadásban.

22. Heckenast Gusztáv felhívása – Pest, 1860. október

Tisztelt hazafi!

Arany János, a költő, a magyar nemzet ünnepelt dalnoka Pestre teendi lakását! Általános örömkialtás fogadja a fővárosba való jövetelét!

Vajha az összes nemzet kezét nyujtana, hogy most élő legünnepeltebb költőjét a haza szívében állandóan megtarthassa.

Itt hol ezer és ezer szív dobog elébe, itt, nemzeti szellem-életünk gyúpontján, a költő most új pályát kezd, egy új vállalatot alapít, mely irodalmi, és művészeti törekvéseinknek mindenestre hatalmas emeltyűje leend. E vállalat: egy új szépirodalmi és kritikai lap kiadása, mely a nagy költő szellemétől vezérelve s áthatva, legjobb írói erőink által támogatva, irodalmunkban új korszakot nyithat.

Alulírtnak, kinek azon megtisztelő feladat jutott, hogy a mellékelt jelentésben hirdetett lap kezelését átvegye, szabadjon minden honfinak, és a nagy költő minden tisztelőjének szívére kötni: hogy e vállalat iránti minél általánosb részvét igazolni fogja azon meggyőződésünket, hogy koszorus költőnk a hon szívében letelepedése valódi közönhajtás volt.

Lelkes nemzetünk több ízben adá fényes példáját, mennyire kész felkarolni minden vállalatot, melynél a nemzet szelleme haladása, szóval a nemzeti ügy forog szóban; szabadjon tehát ez alapon reménylenünk, hogy jelen esetben is a nemzet fényes példáját adandja, mennyire szíven fekszik ezen, művelődésünkre nézve jelentékeny vállalatnak pártolása és terjesztése; miért is alulírt hazánk lelkesb fiaihoz fordul, hogy szeretett költőnk eme vállalatát oly módon iparkodjanak támogatni, mely végeredményben önérzetünk-, hazafiságunk- és költőnk iránti tiszteletünknek megfelelően.

Pesten, októberben 1860.

Igaz tisztelettel
Heckenast Gusztáv

Egyleveles nyomtatvány Szabó Sámuel 2022 februárjában előkerült irathagyatékából. Kolozsvár, magántulajdon. Keltezése: Pesten, októberben 1860. Az első oldalon a felhívás szövege található, a borítéknak összehajtogatott nyomtatvány hátoldalán a címzés Arany János kézírásával: Tek. Szabó Sámuel tanár || urnak || Maros-Vásárhely. A címzés fölött Szabó Sámuel ceruzával írt megjegyzése: „Arany kézírata”. Postai pecsétek: PESTH 16 vagy 18/10, MAROS VÁSÁRHELY 19/10. – Heckenast felhívása feltehetően „a mellékelt jelentésben hirdetett lap”, azaz Arany János megindítandó folyóiratának, a *Szépirodalmi Figyelő*nek a felhívásához kapcsolódó kísérő körlevélnek készült, de a gyér nyomokból ítélve csak egymagában került szétküldésre. Arany János feltételezett felhívása nem került elő Szabó Sámuel örököseinél sem.

A felhívást Heckenast – minden valószínűség szerint – szeptemberben vagy még korábban írhatta, olyan időpontban, amikor Arany János még Nagykőrösön lakott, de már készülődött Pestre költözni. A felhívás ugyanis azzal igyekszik meggyőzni a megszólított „hazafit”, hogy támogatásával nemcsak egy új szépirodalmi lap megjelenését segíti elő, de azt is, hogy Arany János az ország fővárosában, az irodalmi-tudományos élet centrumában állapodjék meg. Mire azonban a felhívás kijött a nyomdából, Arany János már végleg odahagyta Nagykőröst, 1860. október első napjaiban felköltözött Pestre (lásd BENKÓ Imre, *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, Szilágyi Sándor előszavával. Nagykőrös, Nyomatott Ottinger Edénél, 1897, 134). Szabó Sámuelnek már Pestről postázta a felhívást. – A *Szépirodalmi Figyelő* első száma 1860. november hetedikén jelent meg a Kisfaludy Társaság hivatalos lapjaként. Szerkesztő-laptulajdonosa Arany János volt, kiadója Heckenast Gusztáv.

Heckenast Gusztáv felhívásának újraközléséről nincs tudomásom, mint ahogy arról sincs, hogy közgyűjteményben megtalálható lenne a felhívás eredeti példánya. Ezért közlöm a körlevélként szétküldött felhívás képét 40a-b szám alatt.

A szakirodalomban azonban fellelhetők nyomai. (Ezeket a nyomokat Szilágyi Márton kutatta fel, és bocsátotta rendelkezésemre. Ezúttal is köszönöm szíves segítségét.) Voinovich Géza, például, említi Arany-monográfiájában, és idézi is első mondatait, anélkül, hogy megadná forrását. A vonatkozó részlet a következő: „A kiadó lelkes körlevéllel fordult a hazafiakhoz: »Arany János, a költő, a magyar nemzet ünnepelt dalnoka Pestre teendi lakását! Általános örömkialtás fogadja a fővárosba való jövetelét! Vajha az összes nemzet kezét nyujtana, hogy most élő legünnepeltebb költőjét a haza szívében állandóan megtarthassa«” (VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Budapest, Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019. 407–408. – Voinovich feltehetően azért nem adta meg forrását, mert a körlevél megvolt Arany János hagyatékában, és így értelemszerűen jelzete nem volt. Megjegyzendő, hogy Voinovich is csak a Heckenast körleveléről tesz említést, nem hozza szóba, hogy Arany Jánosnak külön felhívása lett volna a *Szépirodalmi Figyelő* előkészületeiről.)

Arany János levelezésében is találhatók utalások a körlevélre. Vadnay Károly, például 1860 októberében Arany Jánosnak írt levelét azzal kezdi, hogy „Semmit sem sajnállok jobban, mint hogy önnek megtisztelő soraira rögtön egy beszélyfélével nem állíthatok be” (Vadnay Károly – Arany Jánosnak, [Pest, 1860. október] = AJÖM XVII., 1199. levél, 451). Amint Korompay H. János jegyzetében olvashatjuk, Vadnay „feltehetőleg arra a körlevélre válaszolt, amelyet Heckenast küldött szét”, és amelyből Korompay is csak azt a pár mondatot idézi, amelyeket Voinovich korábban Arany-monográfiájában közzétett. (AJÖM XVII., 911). Minden valószínűség szerint Moritz Kolbenheyer is a Heckenast-felhívásra reagált, amikor így kezdte Arany Jánosnak 1860 novemberében írt levelét: „Ön megemlékezett rólam, még ha csak egy körlevél elküldése által is.” (Kolbenheyer Mór – Arany Jánosnak, Sopron, 1860. november 12. = AJÖM XVII., 1209. levél, 460. – Az eredetileg német nyelvű levél magyar fordítása a jegyzetekben található, onnan idéztük kezdősorát: AJÖM XVII., 921.) A levélhez fűzött jegyzetében Korompay H. János megjegyzi, hogy a „Kisfaludy Társaság programjával és a Sz[épirodalmi] F[igyelő] megjelenítésével kapcsolatos kiadói körlevélről lehet szó” (AJÖM XVII., 921–922).

23. Arany János felhívása – Pest, 1862. október 15.

Tisztelt Irótárs!

Midőn ez előtt két évvel a „Szépirodalmi Figyelőt” megindítottam, oly czéllal s reményben tevém azt, hogy a nagyon is szétszórt irodalmi erőket egy gócz köré csoportosítsam, oly lapot hozván létre, mely, ha bár kisdéd mérvben, válogatott gyűjteményt mutasson fel mindabból, a mit szépirodalmunk, fejlődésének akkori színvonalán, kiállítani képes vala. Ugy gondolám, hogy irodalmi vizsályokba még addig nem elegyült és üzérkedő vállalatok által hitelében nem csökkent nevem elégséges vonzerő s erkölcsi biztosíték lesz, mind irótársaimra nézve, hogy bizalommal csatlakozzanak hozzám, mind a közönség irányában, hogy lapom kellő pártolása által lehetőségessé tegye tiszta szándékom valósítását. De reményem csak részben teljesült. Abban csalódtam-e, hogy több vonzalmat képzeltem magam iránt irótársaimnál mint igazán volt? vagy elmulasztám megtenni mindjárt eleinte a kellő lépéseket megnyerésökre? vagy kötelezettség, hajlam, megszokás annyira más laphoz csatolta őket, hogy az enyémet sokan elégnék tarták egyszzerűen tudomásul venni? vagy önálló irodalmi, szerkesztői működés, nyugalomvágy, másnemű életgond s részint a hamar bekövetkezett politikai lendülés foglalta-é el őket? Elég a hozzá, többen elmaradtak, kiket vártam, kiket szívesen üdvözöltem volna, s állandó munkatársakul leginkább amaz egynehány régibb íróra levék szorítva, kiknek személyes barátságával dicsekhetem. Így történt, hogy lapomban nagyobb tért kelle engednem a tudományos és bírálati résznek, mint eleinte szándékom volt, s ez által (noha az irodalomnak így sem tettem haszontalan szolgálatot) annak a veszélynek lón kiteve folyóiratom, hogy a közönség csupán időtöltést kereső vagy tisztán szépirodalmi művek iránt fogékony része nem találván elég élvezetesnek, mind inkább amaz állandó de kisdéd számú közönségre szorítkozzék, mely az efféle olvasmányok által érdeklődik. Azonban e közönség (noha örvendetes, hogy már van), nem elegendő arra, hogy egy ily folyóiratot – nem mondom: *fentartson* (mert ha csupán *tengődés* volna a cél, sokáig eltenghetne), de hogy *virágzó állapotra emeljen*, a mi nélkül a kitüzött célt elérni nem lehet. Ennek meggondolása birt engem rá, hogy a Szépirodalmi Figyelő körül oly módosításokat kísértsek meg, a melyek, míg egy részről nagyobb közönségre nyujtanak kilátást, más részről lehetővé tegyék nekem irótársaimat szorosabb és állandó csatlakozásra szólítani fel, őket előre biztosítván, hogy lapom köre gyűjtendő, nem kívánok tőlük anyagi áldozatot.

Azon meggyőződésben, hogy egy *tartalmilag* jó szépirodalmi (s általános műveltség terjesztő) lap az, melyre a közönségnek, könnyebb olvasmányul, most leginkább szüksége van, tervem alapját e két pontra helyezem:

1. Hogy legfőbb, mondhatnám minden figyelem a tartalom *becsére* s a lehetőségig folytonos jóságára fordítandó.

2. Miután – közepszerű pártolás mellett – nincs remény ahhoz, hogy mind a külső kiállítás fényét, mind a válogatott tartalom költségeit megbirhassuk: egyelőre a képeket,

mellékleteket, diszít- || ményeket megszorítva, minden suly az *írók díjazására* fektendő; a díjazást akkép intézve, hogy az a lap *kelendőségével arányban növekedjék*. Ha aztán a pártolás idővel reményen fölüli mértékben mutatkoznék: akkor lenne mód, küldíszre is költségesebben áldozni.

Ezekből indulva ki, tervem vázlata e következő:

1. A „Szépirodalmi Figyelő”, módosult tartalmához képest, czimét is megváltoztatja és lesz: „KOSZORÚ”. Ez utóbbi név nem akar fenhéjazni, vagy koszorúkat osztani és fogadni el, csupán annak symboluma, hogy a magyar írók egy koszorúban nyujtják itt műveiket a közönségnek.

2. A „Koszorú” megindul jan. 1. 1863. s megjelen a Figyelő alakjában, de fél ívvel megbővítve, hetenkint egyszer. A „Figyelő” éve october végével lejárván, két óra megszűnik, részint hogy az előfizetési határidő a naptári évvel öszhangzásba jöjjön, részint az új lap előkészületei végett.

3. De a „Koszorú” fenállása csak úgy tekinthető biztosnak, ha mintegy 1000 előfizetője találkozik. Ha ennyi számra december utolsó napján valószínű kilátása nem lesz, akkor meg sem indul. Ha decemberben remény mutatkozik: úgy megindul a lap, de csak úgy foly tovább az első félévénél, ha e fél év alatt megbizonyúl, hogy várakozásában nem sokat csalódott. Különben az első félévvel megszűnik, azon szomorú tapasztalással gazdagodva, hogy nálunk nincs még oly közönség, mely tisztán *tartalmáért* becsülne szépirodalmi lapot. E feltétel a közönségnek előre, még a programmban, tudtul adatik, hogy a lap meg nem indulása vagy oly hamari megszűnése mindenkinek érthető legyen.

4. A „Koszorú” *főlapja* szépirodalmi; u. m. kötött és kötetlen alaku költői dolgozatok; továbbá (nem *szorosan* tudományos) aesthetikai, társadalmi, általános miveltség terjesztő cikkek (ide vonhatók lévén pl. föld- és népisme, utazás, historia, sőt némely általánosb érdekű tudományág egyes mozzanatai vagy körrajza is, mivel közönség számára, kellemesen előadva); melléklapja vagy *tárczája*: bíráló, ismertető, múltatató tartalommal; u. m. könyvismertetések, kivonatok, jelesb műveknél tüzetes bírálatok is; életképek, genre-ek, mindenféle szépirodalmi skizzek; apróbb irodalmi, művészeti, társadalmi közlések a bel- és külföldről, ismeretterjesztő, vagy érdekes notice-ok, színbírálat, könyvészet, szóval mind az, minek egy úgy nevezett *literaturai* lapban helye van. Nagyobb változatosságra, kevesebb *szakszerűségre*, több általános érdekre törekszik, mint a „Figyelő”.

5. A „Koszorú” minden írot, ki előlegesen csatlakozik hozzá, s általában minden olyat, ki (nem levén csupa kezdő) a díjazásra igényt tart, ha művét elfogadja, tisztességesen díjaz. A díjazásra nézve 1000 előfizető vétetvén sinórmértékül: egyelőre így állapítatik meg. *Prózáért*, kidolgozott eredeti munkánál (minők az előcikkék, a novellák vagy más folyóbeszédü költői dolgozatok, tüzetes bírálatok, nem csak mutatványszerü hanem eredeti könyvismertetések, s általában minden, formába kerekedő aesthetikai, társadalmi, általános miveltségre tartozó cikkek) a lapnak egy

ivétől 40 ft.; könnyebb munkánál (mint pusztá mutatványok nagyobb eredeti műből, fordított novellák vagy más kötetlen nyelvű költői dolgozatok, oly átdolgozások, hol a fordítás vagy mutatvány-képeni idézet a túlnyomó, külföldi folyóiratokból átvett notice-ok, apróbb cikkek, szóval minden kevesebb fáradsággal és műgonddal járó dolgozatok), ivenkint 20 ft. – *Vers-költeményért*, a darab jóságát (némileg terjedelmét is) tekintve: 20, 15, 10 ft.; fordításoknál: 15, 10, 5 ft. Közönséges lyrai versnél nagyobb terjedelműek külön számítás alá esnek. Díj nélkül a „Koszorú” csak a szerző világos lemondása esetében, vagy oly kezdőktől ad művet, kiket csupán művek kiadása által is elégnek tart buzdítani.

Ha az első fél év folytán az előfizetők száma oly örvendetes szaporodást mutatna, hogy az alapul vett 1000-et meghaladná: akkor a föntebbi díj minden 100 előfizető után *aránylag emeltetik*; azaz, ha 1000-től 40 ft., 1200-tól már 48 ft., 1500-tól 60 ft. számítatik az író javára s e pótlék *utólag* is hozzáadatik a dijhoz. Ha ellenben a lap, a 3-ik pont szerint, arra lenne kárhozzatva, hogy az első félévvel megszűnjék, akkor, és csupán e hat óra, venné igénybe a szerkesztő, hogy t. munkatársai írói díjukat az előfizetők arányában leszállíttatni engedjék s ez által bukását enyhíteni sziveskedjenek.

6. Hogy azonban a közönség bizalma előre felébredjen a lap iránt, szükség, hogy egy csoportban lássa azok neveit, kik a lapba dolgozni ajánlkoznak, annál fogva kérem mielőbbi becses válaszáat arra nézve, *remélhetem-e és mily mértékben* Kegyedtől, hogy lapomat támogatni fogja, egyszersmind felhatalmazást, hogy becses nevét a programmba kitehessem.

Kizárólagos csatlakozást nem kívánok (hanemha valaki önkint úgy akarná), csupán azt, hogy mindenkor számíthassak szives támogatására, hogy lapomnak némi előnye legyen mások felett, s hogy a || beküldött mű iránt netaláni észrevételeim meghallgattassanak. Jól tudom, hogy az írók efféle csoportosítása tekintetében egy vállalat már megelőzte az enyémet; azonban nincs okom utánzás vádjától félni, mert én már akkor foglalkoztam e tervvel, midőn amarról még semmi tudomásom nem volt. Azon t. írotársaimtól, kik az érintett vállalatnál szavukat adták, egyáltalában nem kívánom, hogy kötelezettségüktől elálljanak; azt azonban remélem, hogy miután oda sem kötötték le magukat kizárólag, becses dolgozataikat lapomtól sem vonják meg. Hasonló reményben vagyok azon t. írotársaim felől is, kik egy vagy más formában más lapnál is vannak kötelezve: a nélkül, hogy onnan elvonni akarnám, szives közreműködésüket ohajtom s elvárom az én lapomhoz is, mely tulajdonkép nem is az enyém, hanem mindnyájunké, az irodalomé, mert ennek hitele, méltósága, lehetne mondani becsülete, kívánja egy ily organum létre hozását.

Fogadja szives üdvözetemet!

Pest, october 15-én 1862.

Tisztelője
Arany János m. k.

Kétleves nyomtatvány Szabó Sámuel 2022 februárjában előkerült irathagyatékában. Kolozsvár, magántulajdon. – Keltezése: Pest, 1862. október 15. Az 1–3. oldalon a felhívás szövege található, a borítéknak összehajtogatott nyomtatvány negyedik oldalán a címzés Arany János kézírásával: T. Szabó Sámuel tanár ur- || nak. || Maros-Vásárhely. Postai pecsétek: a címzés alatt: PESTH 1/11, a boríték hátoldalán a bélyegen: PESTH 1/11, MAROS VÁSÁRHELY [a nap száma nem olvasható] /11.

A felhívás, amely tulajdonképpen a *Koszorú* előrajza, és körlevélként juttatta el Arany János a címzeteknek, *Arany János Összes Műveinek* kritikai kiadásában nem szerepel.

A felhívás utóéletéről Szilágyi Márton szívességéből kerülnek nyilvánosságra az alábbi adatok:

„Arany János felhívását – gróf Mikó Imre hagyatékából – közölte: Kristóf György, *Hogyan lett gróf Mikó Imre munkatársa az Arany János folyóiratának?*, Páosztortúz, 16. évf. (1930), 7. szám (ápr. 6.), 150–152. Másodjára – e közlemény alapján – megjelent: Arany János, »Tisztelt Írótlárs!«: *Kötetben még nem szereplő kritikai írások, glosszák*, Kovács Sándor Iván irányításával és jegyzeteivel kiadja az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének Arany-szeminárium: Bak Mariann – Bodó Teodóra – Erdei Anna – Gyenes Erzsébet – Simonyi András – Szegedi Eszter – Szundi Tamás, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1993, 52–57. Mind ez idáig azonban egyedül a gróf Mikó Imrének elküldött példányról tudott a szakirodalom, noha Arany a levelezésében számos postázott példányról beszélt: »Az egész múlt hetet programhajtogatással, csirizeléssel, czímezéssel töltém. Már vagy 1200 röppent szét a hazában: s már szálingóznak is az előfizetések hirmondó fecskéi. Talán lesz belőlünk valami, egyébaránt az ellenkezőre is készen vagyok« (Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1862. nov. 16. = *Arany János levelezése* [1862–1865], s. a. r. Új Imre Attila, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2014 [*Arany János Összes Művei* XVIII.], 199.” Itt köszönöm meg Szilágyi Mártonnak, hogy Arany János felhívásának újraközléseit felkutatta, a számomra elérhetetlen kötet bibliográfiai adataival, valamint további információkkal egészítette ki az Arany János körlevelével kapcsolatos jegyzetet, amelynek ez a bekezdése teljes egészében – megszővegezésében is – az ő munkája.

Annak ellenére, hogy a felhívásból 1200 darab „röppent szét”, mai tudásunk szerint Arany János felhívásának egyetlen példányát sem őrzi közgyűjtemény. Ezért közöljük a körlevél képét is 41a–d szám alatt.

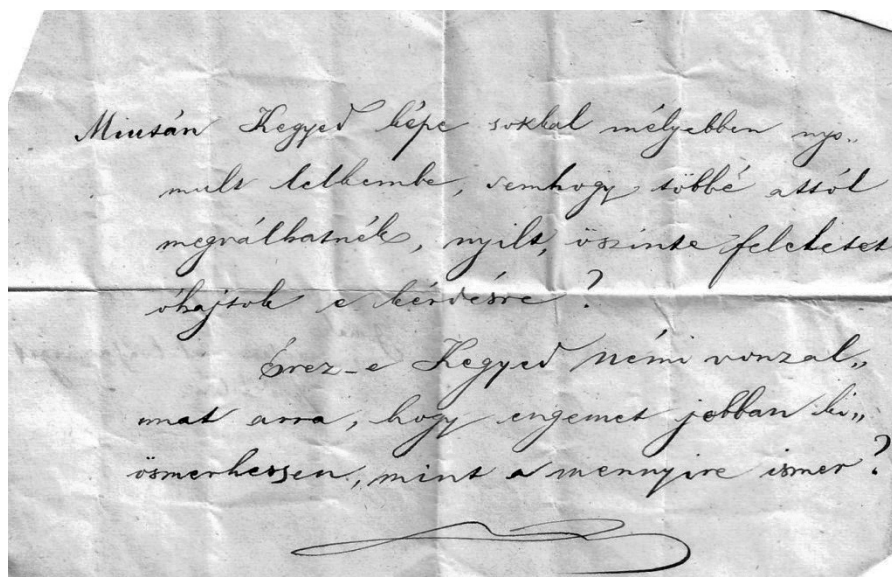
Képek

24. A nagykovácsi tanári kar aláírásai – Nagykovács, 1859. szeptember 29.

Kéts. Nagy-Kovácsán Sept. 29-án 1859.
Warga János
igazgató
Losonczy László mt.
Szallaginé Arany
Szabó Károly mt.
Dr. Lengyel Sándor
Arany János
Weiss János tanár.

Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában megőrzött kis papírszelet, Kolozsvár, magántulajdon. – A kelteztést – úgy tűnik – Szabó Károly írta. A papírlap hátoldalán Szabó Sámuel feljegyzése: „Nagykovácsi tanárikar aláírásai”. A névsor azonban nem teljes: hiányzik Szilágyi Sándor aláírása, aki az 1859/60-as tanévben ugyancsak a nagykovácsi gimnázium tanára volt. – Jellemző Arany János szerénységére, hogy az ő neve szerepel a legkisebb betűvel és csaknem a névsor végén.

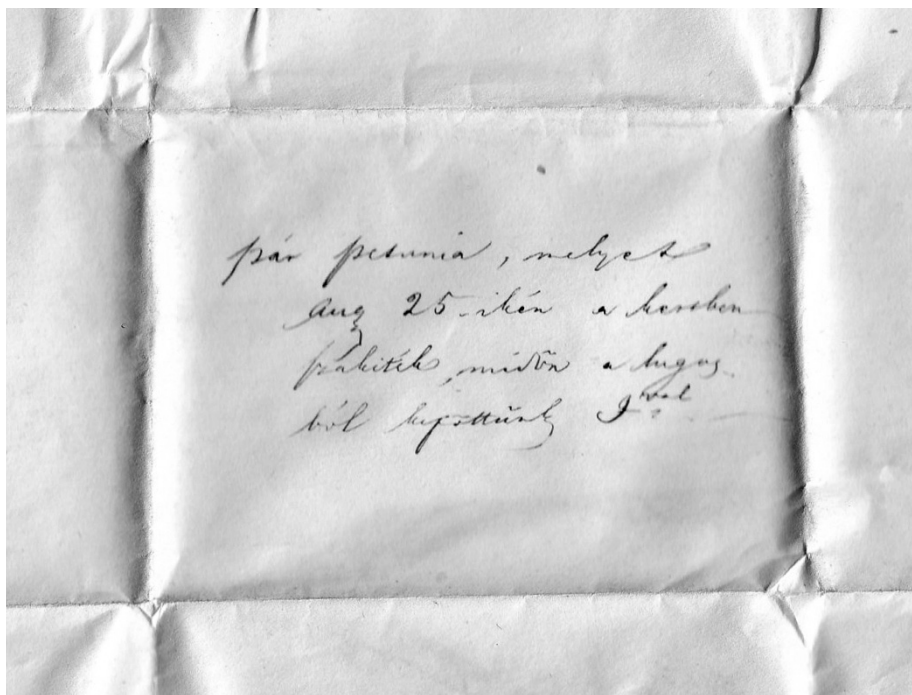
25. Szabó Sámuel Juliskának írt cédulája. 1859. augusztus 8.

Miután Légyet képe sokkal mélyebben nyo.
mult lettembe, semhogy többé arról
megváltatnék, nyilt, őszinte felkutatás
vágyok e kérdésre?
Ezer-e Légyet némi vonzal,
mat arra, hogy engemet jobban ki,
ösmerhessen, mint a mennyire ismer?

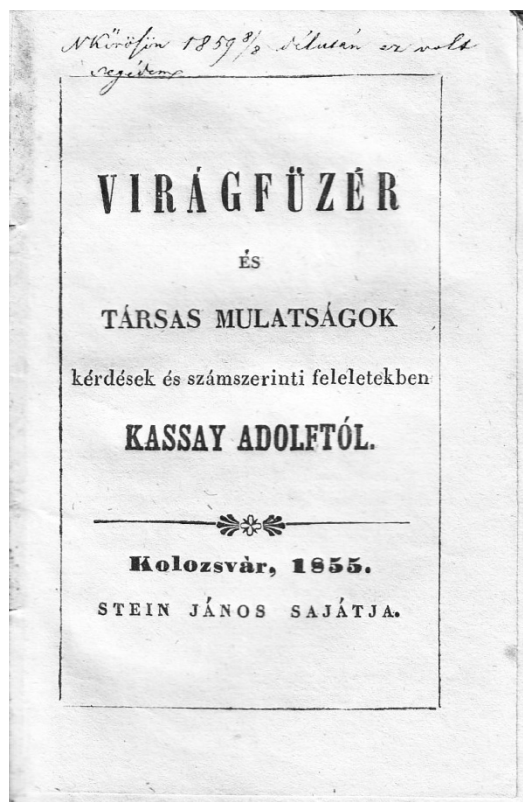
Szabó Sámuel 2021 novemberében megtalált irathagyatékából előkerült kis papírszelet, Kolozsvár, magántulajdon. – A papírszelet hátoldalán Szabó Sámuel feljegyzése: „^{nak}adtam elolvasás végett 8/8 délután.”

26. Szabó Sámuel feljegyzése a petúniát őrző papíron. 1859. augusztus 25.

Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában megőrzött papírlap, Kolozsvár, magántulajdon. – Ebben őrizte Szabó Sámuel a préselt petúniavirágokat.

27. Kassay Adolf zsebkönyvének címlapja

Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában megőrzött könyv, Kolozsvár, magántulajdon. – A belső címlapon Szabó Sámuel feljegyzése: „NKörösön 1859 8/8 délután ez volt segédem.”

Nagy-Ménos szept. 20. 1859.

Édes Szabó ur!

Nálunk kétszer megigértem hogy fogok inni, s
úgy magamról, illetőleg iraklalmomról tudosi-
sani komolyan vádolnám magamat ha ez
első íhajtását nem teljesíteném. Napról-nap-
ra bálványgattam azt tenni mert fájt bellem
a gondolatra hogy önnek helyes nyugalmat nem
kereshetek szoraimnál. Igaza volt önnek! Most
én is állok kétség hogy a tavollit fejleszteni
növelheti ugyan a kerelmét, de nem - szállheti.
Engedjen meg ön ösziintéségemért! Híde el va,
lobi fájdalmat keres nekem hogy önnek
szomorúságot okozni vagyok képtelen; de megcsal-
nám önt, s megvalnám magamat ha egészen
őszinte nem lennék.

Amit legyen meggyőződve, én biztosítom
hogy senkit a világon senkit nem keresek.
Lívem tökéletesen szabad és osztatlan; s - minő
reményesen is mondám - nem fogom azt ön
ellenében elvárni, sőt - a mennyiben szabad,
mámban állt - igazdarem hogy íhajtott végül

0787. az. pap. m. 1. 101.
elérje. It már pedig e részben önnel ajálha,,
sok: jöjjen mihoz val lehet, mihoz val körülmé,,
nyei engedil; adja minél köbb jeltet keretmi,,
nek mindentben is mindentülte hol val al,
halma sen rá. Nem ilken hogy ez sokat teend.
En jeterben is önnel adhasam keremet a
nékül hogy az engem bollogtalanni tenne, a
nékül hogy az által valami nagy áldozatot hoz,,
nek önnel: It nem tudom, nem alaron, is
nem is fogom soka senkinék ha csak együtt
szivemet is nem adhasom.

Isten önnel a vis. m. t. l. á. s. i. g. ! Fogadja
szives- most meg val barátnői- üdvöle,
remet!

Arany János

29. Arany Juliska 1860. január 25-i levelének 4. oldala

* Helyesen irigyaten azáltal nevet ettem, nem
 barátságomért, nem szöket rá semmit; csak
 magamban azt gondolom: nem lesz abból semmi!
 Ity en lex has azaz gondolat hogy ezt a kedves kört,
 műleiket, szöket, mindent a hit és erőt,
 és kell hagynom. Helyedért, anyira fáj a gyere
 roszul azt hogy hisem mondhatom! És ez elatt
 naposig, jén, meggy mind is előttem meg nékél. De
 ha szerelm voltam azt hogy én iránt csak nem
 szabadna ismerem sem.

Deha ha irigykedésem helyedért többi
 ismerőseket mind elváltja a versenyt, vagy olykor
 megis hallja őt. De ismét sokszor törtenit
 rá esett hogy a gyere bajom van helyedért, egy birt
 jaron ismét magamban; s ity en lex mindig
 kedvesen írtam irigykedésemre néve az ity ex.

Megfoghatatlan meg is előttem hogy az
 volt az a kedves kört íróval vagy megfennem,
 sánadt itt léte alatt egy este - hogy engem ismét
 mindhárom. meg nékél. Azaz talán bereg let,
 nem voltam ha ezt meg nem tettem, és már itt
 léte alatt, s az óta is többi birtam hogy tettem.
 Pedig nem esett mintha azt hissem hogy vége
 el bizalmammal, hanem mert mindegy erőre,
hozam, ségyesítve írtem keresetet ezt az ákal
 magam. Analízis ségyesítve is amire em é

30 a-c. Arany Juliska utolsó levele Szabó Sámuelhez. 1860. május 30.

ARANY JULIA

Nagy-Károly. május 30. 1860.

Édes Szabó!

Nem vittem el lelkem en hogy halgassam meg
még tovább is kimozdani kezdet. Gyakran veszem
kezembe sőt az hogy írod, de mindannyiszor kiesett
onnan, nem tudva hogyan fgyezem ki, az egyrészesen,
hisz én, s lelkem ed meg nem kiengedő érzelmek
és gondolatok, melyeknek kimozdítása már,
talán, vagyis, s megfoghatatlan iránt: mit
kegyel, a mi mind a kegyel boldogságával, mind a,
ját nyugalmával s egyszerűségi a becsülettel is
meggyezik. De e kérdésre kétségbe esett lettem
nem adhatom s nem adhat kielégítő feleletet!

Előzetesen leveleket, s újra, és újra átolvaszom
szókat. Minden szó, minden szó nem es lelkét,
hisz én, de az én szívem mindig a mi mindent fig
az nekem, mint vadonok magam, az hogy egy igy
nagy, s ráim névre sőt a főt nem találtam én,
vél meggyengeni, s ekkor mindegy - elhasznált
vagyok kénytelen!!

Nem, célon kértémi azon periatat mely kértémi
hoz egy be fű, csupán kaphatna eseten, sőt.

Hidje el nekem, sok, igen sok fájdalom, keserű
 és bánatban részlet a határozat; De így látom, most
 jobbnak mind kegyedre mind magamira nézve. És
 ... ellett belletse volna ezt kegyem: De álljok
 kegyed előtt e réstben is ha táboros mindent kegyedért
 kegyem, az én híven hogy néllé érünk. — Ha Isten meg,
 határozta az én forró imáimát, s csöppet se szivembe
 olyan írszemet mely mindenneműket boldogítandának
 len, és, akkor kegyemre örömmel fogadjatok a most
 felbe rakított leveléim, s írta mindjárt kegyed
 nek; De ha nem írta — ha soká nem írta...
 meg... legyen ez a kegyem Isten kegyem, mely ke,
 kegyeddel együtt engemet is süjt!!

Iudom nem vádol engemet! Egyedül Isten,
 a szivembe, belletse belátó Isten a tanum hogy me,
 nyit az énvedtem, megnyit küldöttem. Szonyu volt
 a harc, mely szivem és eszem közt folyt, s foly-hozom
 jöttöm óta külvörösen — a jelen percekig, mit öpne
 monvata kedélyem, táhételesen kedgy lettem, kegy
 Istenem anuzira bizonyítam. Oh! ne vádoljon hát
 engemet; hiye el, ha kegyedreva szerestem volna is
 kegyednek szenevedésit: a bünködés már ugy is elég
 lenne.

Hidje meg ha ég, s adjon mindenneműket
 gyögyulást! s engedje, hogy ne felejtse el kegyed soká:

ARANY JÜLIA

hogy ezeken fogynék a Szeged környékén - a káta
és fájdalom-^{érzet}önvívó (mókus), nem lehet képes. Megy
re gondolni!

Julia

31a-b. Arany János levele Szabó Sámuelnek. 1859. november 30.

Nagy-Kőrös, nov. 30. 1859.

Tiszelt collega úr,
kedves öcsém!

Ért napnál előttem kaptam leányomtól levelet, melyben gyermekei ösztönöséggel tárja föl lelki állapotát. Így látom, hogy igen nagy küzdelem foly lelkében, s nem tudja magát igenre vagy nemre határozni. Kíváncsi, fejlődését, tapasztalás hiányát tekintve, nem csodáltam, hogy e tekintetben az egész nem tudja oly komolyan venni, mint a lélek fontossága megkívánja: de most e könnyű gonddal, dolkozás teljeseen eltűnt, s helyébe küzdelem lépett. Így hiszem, legkorábban tennék, időt engedve, míg e küzdős befolyás, s nem erőszakolva érzelmeit, elhatározását. Ő, mint tudom, irándékosan ismét feljött, mi Harádsongyra: de vajon ez által nem fogja-e mint egy erőszakolva érezni magát, hogy siessen az eldöntéssel? Pedig az ily kényeztetés, mely is nehezen kiírhatható nyomot hagy a lélekben. Vagy nemet mondana, a mit ily előzmények után kevésbé hiszek; vagy igen, de azon megújultató fájdalommal érzettel, hogy nem volt ily ideje az önhatározásra, hogy siettelek. Mert bár inneli ismerettség már most nem mindható nagyon rövidnek, de így látom én, hogy a tulajdonképpeni komoly küzdelem csak megvan benne a vette kérdés; s bár ön iránt ellenfelet nem talál, sőt szíves örömmel látja, de még mindig haboz kimondani a határozott szót. Véleményem tehát oda megy ki: hagyjuk őt magára egy Darabig, Ő is meg lesz kímélve egy két utazás kedemeléséig, — valaminth ő is

a fájdalomtól, hogy nyilatkozni kelljen, mielőtt magával
egészen tisztába volna, mielőtt azt érezné, hogy e nyilat-
kozást önjelentésből teszi. Ha én lakogatóm távozik,
feléig elhalasztani nem jókalkna, úgy hiszem, ez elég idő
leszne arra, hogy a kiindulás esendesen lefolyjon. Merte meg-
vallom, csak azon meggyőződés mellett vájtom leányomat
örönd egyesíteni, ha tudom, hogy szűbhajlam vérezi karja
köré.

Köszönöm meg, ha néhan levelem, vágyait kellemetlenül
érinté, s mindenek fölöte kérem, ne tekintse soraimat
elítélésnek, sem a jólelk, sem leányom részéről — kinek
épen szóra nélkül irom — s fogadjja szívess kézfóvó
rádomat!

igaz barátja
A János

Menszovicskás s Vajta bácsit, családjával Jánosra üdvöz
löm. —

Nagy-Kőrös, jun. 20. 1860.

Hedves kolléga ur!

Leányom közli velem Önnel uszbbi levelét, melyben vágyak fejez ki a közzsi látogatás iránt. Apai kötelességet nélkül teljesíteni, ha ezúttal én vállalkozok.

Őn tudja, minő érzelmekkel fogadom legelő ajánla-
tát. Oly felidélhet kétem apai jóváhagyásomat, a mi
legtermészetesebb, sőt egyedül természetes. Ha leányom hajlamát
bigya — ez vola jókötélem. S azóta nem történt változás
ézelimben. De azóta kézzsi idő folyt le, elég idő az,
ra, hogy leányom részéről is kifejtődjék a szimpatia. Semmi
aláidályt nem tevének mi köztük. Cs mi az eredmény? Ott ül,
hunk, hol az első napokban — sőt jélel, hogy uti sem.

Né csalja magát, redes barátom. Mióta Juliska Pest-
ről hazajött, elég általánosan lán kitapogattai értelemét.
Ő esköltési kötelességül tette vola magának, Öre megfe-
seni. Azé híve, hogy oly vissza ézelimélet viszonzási
beszélésben járó dolog. Különös tanácsa, javallása mind,
azoknak, kiket vissza az ívet, — nem különben saját é-
szénél meggyőződése az Öre veses tulajdonáról: mind az pa-
rancsoló törvény gyarúsá döröke elötte fel. De a vissza nem
hajóla meg a törvénynek: kószu, nakacs, gyötörö küzdelem
következik. Az életvidor leányka olveszté kedélye friscoségét,
habl szomorúságba vállyadt, figyelme kóvatorott, arisa buron-
go, egérvége megtámadva lán. Döbbenve láttuk rajta e
változást: nem ismerénk benne leányunkra. Így selt el pár
ki a pestről ki hazajövetel után. Nagye több föri napvola.
sum aróe veue rajta: kitört belőle a vissza. Ideas barátom:
elmondjad-e mindent, röviden? Ő feladása volna magat, sze,
velem nélkül, az ügyvélte esköltési kötelességnek, — és mert
kínvondhaslanul sajnálta Öre, — fel, — habár ez áldorásban
sive szakadt volna is meg! Járózzam Önnel ez öfén,
teséggel.

Most már átal fogja Ön látni, hogy idejövetele mindkétujok részéről csak a szenvedést idéztára meg. A találkozás meg inkább fölmutatná Önnek jobb sorsra méltó gerjedelmét, a néltől, hogy a viszonyokra csak annyi remény is mutatkozott, mint addig. A mások felől pedig újra híros küzdelem állna be, s ez szatolása annak, a mit erőszakolni nem lehet. Ne jöjjön, kérem. - Mi a frünidől úgy sem frändikörünk itt tölteni, ha csak véletlen akadály el nem fog. Aztán leányos hűlek a világ szemé is nyelve iránt is tartoznak némi figyelemmel, hamár a kilátás ennyire bizonytalan. Ön nem fog minket hátul érteni.

Dicsásson meg, ha leseni perzseket okossam. Kötés leteigböl tevéni, és is magunk iránt. Fogadja egyrészt barátai jobbnak is tartva meg sives jó indulásában

tiéi kelvőjét

Aranyt

33. Gyulai Pál levele Szabó Sámuelnek. 1859. október 6.

Kolozsvár oct. 6. 1859.

Drágas barátom!

En csak e hó 22-én indulhatok s így lehetlen seled mennem. Akimust
hosszas volna elbeszelnem, de legdjél meg azal, hogy legjött akard
mellett ei, csak 20-22-én lehet induknom. Nemvára, ha kívánod, ö-
sömesd, viltok jegget; en ismét mielőtt utcsintaisolat várom.

Ad sem tudom, hogy alott menel kért-e be Nagy Károlyra vagy
jővel. Ha neked valgyalatos lehetek, ellenkező körülmények tára-
ra ei menel fogok betérni. Egyelőnt, midőn Kolozsvárra jőm, bi-
vebben beszélni tudunk.

A candidatiót illetőleg, egy híres, itt neked Nagy Péter. A ő
valteménye, a miénk ei.

Magy Lúcia nem egy kszlet itt nőnek, de ei enlil benne,
de nem egy, hogy ním viszonyokhoz valószínűen arinthesse. Mai
egy két óta azon töri fejel Mária Mária, hogy miként feleljen,
szjessse-e Lúciával, hogy tud valamint val..

Drágá!?

Barátom

Gyulai

34. Gyulai Pál levele Szabó Sámuelnek. 1860. június 14.

Tudósraír jun. 14. 86.

Kedves barátom!

Julesa egészsége felől kért felvilágosítást. Megszállom barátom, hogy nem
szükség külön kéredezésre szabatosan felelni. Igen, hogy Kövönön fele-
ségeimmel együtt egy pár napot töltöttem, hanem a felvilágosítást any-
nyian igazán ismét, hogy a nékiül keveset tudok. Julesa jól van,
ki, épen újra kezdtem, hogy orvosokkal ál. Anyja emléke, hogy
sz, ki mellője van a külső életmódjától kezdve. Azt is kut-
tattam bizonyított, hogy hogy eredet és kinappal parancsolt kényes kis-
konolyagától. Most az életét jobb képe van. Egyébként nem kö-
vönön mind az, az anyjával töltött az időt s így többet tudna
beszélni neked. De ma Párisban van, hirtelen illőit al székem, az
életjével kezdve legújabbal s az a hónap végéig. Így nek, ki-
vonyon örömet fog vilárolni.

Montaigne's kövönön s kövönön a fűrelet újabb fűrelet, de
nem kövönön én az a ~~székem~~ valóság materialistikus élettel,
melyet az kövönön székem kéjvel levetni minden idealizmussal. Az
a kéjvel pusztán komérekedéséig ismerettel el nem lehet dönteni,
mert ~~philosophikus~~ philosophiai kéjvel. Melyet kéjvel tudomány. Kö-
vönön ~~többé~~ ~~székem~~ kéjvel s olyan dolgoktól kezdve, melyeket
nem lehet negatíván kéjvel az any mathematikai bizonyításul, ~~itt~~
nem kéjvel kéjvel, hanem philosophus, ki ugyan nem egyedül a ké-
mérekedéséig but ~~székem~~.

Az új életed edes székem!

Szabó
Gyulai

35. Szilágyi Sándor levele Szabó Sámuelnek. 1859. augusztus 14.

Szilágyi Sándor

Kedves Barátom!

Írtam hogy írtam rórod levelemet: sőtóban kérted is te
jód anélkül hogy sokat építetél belőle. A ténjében
éjénre is s mind mintig élénk eleven. Gondolkodásod
mind rendszeres s komorabb is - de ez kétségkívül
Dinnye nyilatkozat adol míg nem tetted s ez nem csak.
Közönködés látni - hogy irigyled és jammam! -
bevételek vele jótad, vlad Vájarhelyről sbb, de
joke sem kívánom hogy nekem nyilatkozhassék. De
ősz emji a fegyverből sbb barátság csak azért
nem leff moralnapis mert.....

Toldy kegyessé is volt, de mikorra e
levelem a te keresetbe meg már Poston lettek.
Kérlek keress fel s egyenlőre sbb az Új magyar
Muzaeum V. 11. 141 füzetéből s haud te magaddal,
vagy ha kérsz addát sbbjénnek sbbtől
Ittem áldojon öled

Udvar aug. 14. 559.

Szilágyi Sándor
Szilágyi Sándor

478
Kisfaludyváros, 1862. 12. 10.

Üdvözlök Téged

Kezre, János Szácsi!

A mely nagy és őszinte örömmel olvastam a „Közvetítő” előszavát, épen oly kevéssel ajánthozom vizsgálásának előmozdítására, a mennyire hivatalos foglalkozásim engedik.

Itt minden néha az a baj, hogy a szerkesztől közvetlen sütkérei nem ismerjük: nem tudjuk miféle orobokkal vannak kitalálva; miket szenvednek hiányt. Erővel előre felkutatnám János Szácsit arra, hogy ha szakomba vagy valamilyen orobok vagy kitalálásra sütkérei lenne, pár sornyi szerkesztői figyelmertetés után szolgálatára álljon. Névsorint olyan mi a vegytan, természettudomány, földrajz, utasápol körébe tartozik: mindenkor két örömmel fogadok

Szácsi

Ígyjötttem a „Koronára” „Nigel” 7 előfi-
zetét, de még pár napig várahoron-
kelt a díjak után; e levél is azért
kérte, mostanra, hogy „kerhelve” akar-
tam küldeni.

A Kirfaludy Társaságnak jelen év
folytán két új pártoló tagja jelentke-
zett volt nálam, és díjjaikat Ön,
govi által jól is küldöttém volt a 8
ft. oly, kívánság kíséretében, hogy az
első évre első 4 kötetet is megkaphát,
mert „Pede Ádám” az első évi két
kötet nélkül hiányoz lenne. Ezen
két pártoló: László Ádám és Wit-
told Főref mindkettő Magyarországról,
völ.

Mivel a 2. évre első könyvcsatlót,
márván kaptul, a két példány első
évi folyam kimaradt, azóta csak
tartogatom őket szép sával. Ohajta,
nám tudni, vajon van-e még küldhető
példány, annyival is inkább mert ifjabb
három

bárá Kemény Domokos Chalompulvériól
 kegyelmező párosolóni vétél, de csak
 úgy ha 4 forint az 1° évit is megkap.
 hatá. Így feltét alatt 8 forint sőt de
 nékem, mint 1° és 2° évit egy
 résvényt.

kedves családjával együtt katonáskodni
 szívesen maradok

tisztelője
 Szabó Samu
 tanár

Marosvásárhely 1863. 21/4 474

Mélyen tisztelt,

Kedves János Bácsi!

Régóta készülöttem ígéretem beváltásá-
ra, de nem volt annyi összefüggő
időm, hogy szándékomat bevételel végre
hajthassam.

A közelebből lejárt hurvóci sír-
napok alatt végre ^{szándékom} kivégylhettem népr.
költészetünk eddigi terményeit, melyek
nyomtatásban megjelentek, ha valami
juttatásukat kikerülte volna, kérem Fi-

urkedjék kezesem második lapjára
beiktatni. Így készült a „Pikely nép-
költészetek” bevezetése.

Főszóvalink inkább „tárfalat” már
előbbin gyűjt népdalokat és mondákat.
Gyűjtését igyekezem hivatásomnál mint
terjedtebbé, több oldalúvá tenni; sár-
sákosunk: miképen 8-10 nyomtatott íve
való összejött világelebe beszélni. A.

Dzsis némileg megtértem, és hogy az
irodalom is tudjon valamit rólsunk
időnként a becsesebb darabok közül

Különb.

küldösketék, ha Fano, Faén. képnélhat-
ja őket.

Ugy jättem én ebbe belé, mind Pileus
a Kóidob; gyermekkorom óta kültörös
vonalmanam való ugyan a néptölkemények
hez, de azután elégtéjám más törre
vesetted. Szaktudományon telve lévén egy
vagy isvatasó műszával, kasatélépítésem
óta a népirodalomban is a tájzarak
kört ^{rutolái} kérdettem jó magyar szavak un-
tan, melyeket lessenként késszülgető
nagyobb vegytani művemben becsnál-
tassak; rajtam is betelt, hogy a
régi szerlem nem avúl el. Minthogy
erek szerint én e téren csak ötletans
vagyok: felhatálmason - öt kérem - Fano
Faénit, hogy a mit kültörényemben
felerlegyemnek, vagy ne nem illőnek let:
jobb belátása szerint nélkötással. —

Külvök vöröbbé egy elldarongot, papí-
rosból. Kevésim elött volissimo utarvón os,
Amimhos, malmanban egy pár hasangzó fje,
finséjere az után kifejelttem e vesperket.

Négre Cuvopum granant ivemellellem
nyomdánk legújabb kornéke; MVerkeby,

1873

ről küldötték s felhívást is megírták nekem akart
lenni.

Van ezeken kívül egy pár kérelem is:
írtam volt már más alkalommal is, hogy
a Kiszalud stánszág pátoló tagjai köze
innen Vajsbok helyről népérték évben beal-
lottek, - de az elfő évi illetéket is meg-
fizették - László Adám és Wittich Fozsk,
az elfő évi könyvkiállítás érdekében
(Beke I. H. Mészáros, Cségyes I.) művészei
nem kaptak. Lászlónak átadtam a
megamét, hogy ne sugallják, Wittich
aromban maig ism. kielégítve. Kérem,
ha lehet, rendelkezni erről hogy ne
sen csinálva két példány elfő évi
könyvkiállítás mentől hamarabb
érkezzen ide. Továbbá: a Függetlő
2-ik évfolyamának elfő feléhez minis
csináljunk és tartalom jegyzékem;
kérem ezt is, ha el nem fogva
a nekemjáró Kócsorú egyik számá-
val írtak indítani; kitűnően a tartal-
lom hiánya sokat veszít.

Aggudnak azt iszemem, hogy köze-
lebbről kaptam egy gyönyörű és
szép

szeép Molnár Annát, mely az övét kiegészíti és korábbi hibáit megfejtí. Van nekem egy új Kádár Katán esztendő kisse prózái válogatásában. Flát Gyulafi Katelin mihez felvizes!..nem foly a a nyálad utánok!..vst. vst..

Kedves családját kitüntetőjén tisztelnem; Gyulafiakat, Gengenéket, Salas, most is; a nyálad, vagy telán a sept 19-iki termépetvisszavételi gyűlésre lehet hogy néhány napra Péterre mindulok.

Masarra

öpinthe tisztelője

Izabélfármucl

Jeluge

Igen kedelt barát ír!

fogadja legőszintébb részvételét
a sültes veszettség fölött, mely
önt és gyermekeit érte.

Adjon a mindenható erőt,
bátorságot és kitartást szembe-
szállni és megállani azon
nehéz feladatokkal szemben,
melyek ezen veszettség által
Kezred vállaira süllyednek.

Tiszteletteljes üdvözléssel

Budapestben 1882 dec 21

végi kedelője
Arany László

Tiszelt Barátom!

A leveledben foglalt egész kértől nek
levelet útnal értesülnök elvált.
Káth tölem nem kért véleményzt,
sem szándékát velem nem közölk.
Izom, hogy 3-4 hét óta nem is
bevittem vele.

A mi már a földet kért
érintet illeti, arra véleményzt mon-
dani bajos. Ha Káth valóban
megindítja a pör a már közre-
lést miatt, hogy mi lesz
a pör kimenetele, én nem mar-
nám megjósolni.

Ha azonban a leveledben az
ellen is tiltakozott, hogy a vitket

fulykatóval és a többiek
javára még sem haragudok
abba, akkor, egyéni nézetem szerint,
ingyenes jelölésnek a győzelem
válték, mert a jövedelmi tévedés
nem lehetne kiváltságosok.

Ezekben közele a földet
kiszáradt fölgyújtókat, sőt
kiszáradt és beszélt
máskor

Budapest 88. nov. 27.

nép híve
Bonyi László

40 a. Heckenast Gusztáv felhívása. Pest, 1860. október

Tisztelt hazafi!

Arany János, a költő, a magyar nemzet ünnepezt dalnoka Pestre teendő lakását! Általános örömköltés fogadja a fővárosba való jövetelét!

Vajha az összes nemzet kezét nyujtana, hogy most élő legünnepelebb költőjét a haza szívében állandóan megtarthassa.

Itt hol ezer és ezer szív dobog elébe, itt, nemzeti szellem-életünk gyújtóján, a költő most új pályát kezd, egy új vállalatot alapít, mely irodalmi, és művészeti törekvéseinknek mindenesetre hatalmas emeltyűje leend. E vállalat: egy új szépirodalmi és kritikai lap kiadása, mely a nagy költő szellemétől vezérelve s áthatva, legjobb írói erőink által támogatva, irodalmunkban új korszakot nyithat.

Alulírtak, kinek azon megtisztelő feladat jutott, hogy a mellékelt jelentésben hirdetett lap kezelését átvegye, szabadjon minden honfinak, és a nagy költő minden tisztelőjének szívére kötni: hogy e vállalat iránti minél általánosb részvét igazolni fogja azon meggyőződésünket, hogy koszos költőnk a hon szívében letelepedése valódi közönhajtás volt.

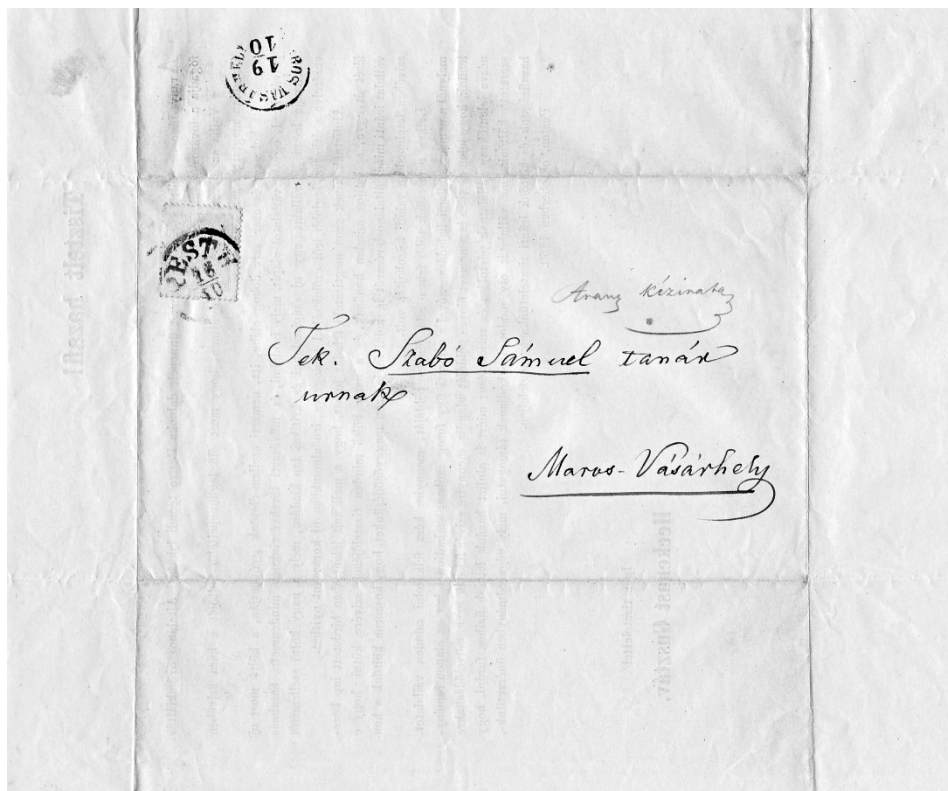
Lelkes nemzetünk több ízben adá fényes példáját, mennyire kész felkarolni minden vállalatot, melynél a nemzet szellemi haladása, szóval a nemzeti ügy forog szóban; szabadjon tehát ez alapon reménylenünk, hogy jelen esetben is a nemzet fényes példáját adandja, mennyire szíven fekszik ezen, művelődésünkre nézve jelentékeny vállalatnak pártolása és terjesztése; miért is alulírt hazánk lelkes fiahoz fordul, hogy szeretett költőnk eme vállalatát oly módon iparkodjanak támogatni, mely végeredményben önértzetünk-, hazafiságunk- és költőnk iránti tiszteletünknek megfelelően.

Pesten, októberben 1860.

Igaz tisztelettel

Heckenast Gusztáv.

40 b. Heckenast Gusztáv felhívásának hátoldala

Tisztelt Irótárs!

Midőn ez előtt két évvel a „Szépirodalmi Figyelőt” megindítottam, oly czéllal s reményben tevém azt, hogy a nagyon is szétszórt irodalmi erőket egy gócz köré csoportostsam, oly lapot hozván létre, mely, ha bár kisded mérvben, válogatott gyűjteményt mutasson fel mindabból, a mit szépirodalmunk, fejlődésének akkori színvonalán, kiállítani képes vala. Ugy gondolám, hogy irodalmi vizsályokba még addig nem elegyült és üzérkedő vállalatok által hitelében nem csökkent nevem elégséges vonzerő s erkölcsi biztosíték lesz, mind irótársaimra nézve, hogy bizalommal csatlakozzanak hozzám, mind a közönség irányában, hogy lapom kellő pártolása által lehetségessé tegye tiszta szándékom valósítását. De reményem csak részben teljesült. Abban csalódtam-e, hogy több vonzalmat képzeltem magam iránt irótársaimnál mint igazán volt? vagy elmulasztám megtenni mindjárt eleinte a kellő lépéseket megnyerésükre? vagy kötelezettség, hajlam, megszokás annyira más laphoz csatolta őket, hogy az enyémet sokan elégnek tarták egyszerűen tudomásul venni? vagy önálló irodalmi, szerkesztői működés, nyugalomvágy, másnemű életgond s részint a hamar bekövetkezett politikai lendülés foglalta-é el őket? Elég a hozzá, többen elmaradtak, kiket vártam, kiket szívesen üdvözöltem volna, s *állandó* munkatársakul leginkább amaz egynehány régiebb íróra levék szorítva, kiknek személyes barátságával dicsekedtem. Így történt, hogy lapomban nagyobb tért kelle engednem a tudományos és bírálati résznek, mint eleinte szándékom volt, s ez által (noha az irodalomnak így sem tettem hasztalan szolgálatot) annak a veszélynek lön kitéve folyóiratom, hogy a közönség csupán időtöltést kereső vagy tisztán szépirodalmi művek iránt fogékony része nem találván elég élvezetesnek, mind inkább amaz állandó de kisded számú közönségre szorítkozzék, mely az efféle olvasmányok által érdeklődik. Azonban e közönség (noha örvendetes, hogy már *van*), nem elegendő arra, hogy egy ily folyóiratot — nem mondom: *fentartson* (mert ha csupán *tengődés* volna a cél, sokáig eltenghetne), de hogy *virágzó állapotra emeljen*, a mi nélkül a kitüzött célt elérni nem lehet. Ennek meggondolása birt engem rá, hogy a Szépirodalmi Figyelő körül oly módosításokat kísértek meg, a melyek, míg egy részről nagyobb közönségre nyujtanak kilátást, más részről lehetővé tegyék nekem irótársaimat szorosabb és állandó csatlakozásra szólítani fel, őket előre biztosítván, hogy lapom köré gyűjtendő, nem kívánok tőlük anyagi áldozatot.

Azon meggyőződésben, hogy egy *tartalmilag* jó szépirodalmi (s általános műveltség terjesztő) lap az, melyre a közönségnek, könnyebb olvasmányul, most leginkább *szüksége* van, tervem atyjáért e két pontra helyezem:

1. Hogy legfőbb, mondhatnám minden figyelem a tartalom *becsére* s a lehetségig folytonos jóságára fordítandó.

2. Mintán — középserű pártolás mellett — nincs remény ahhoz, hogy mind a külső kiállítás fényét, mind a válogatott tartalom költségeit megbírhassuk: egyelőre a képeket, mellékleteket, díszít-

ményeket megszorítva, minden suly az *írók díjazására* fektetendő; a díjazást akkép intézve, hogy az a lap *kelendőségével arányban növekedjék*. Ha aztán a pártolás idővel reményen fölüli mértékben mutatkoznék : akkor lenne mód, küldésre is költségesebben áldozni.

Ezekből indulva ki, tervem vázlata e következő :

1. A „Szépirodalmi Figyelő“, módosult tartalmához képest, czímét is megváltoztatja és lesz : „Koszorú“. Ez utóbbi név nem akar fenhéjázni, vagy koszorúkat osztani és fogadni el, csupán annak symboluma, hogy a magyar írók egy koszorúban nyújtják itt műveiket a közönségnek.

2. A „Koszorú“ megindul jan. 1. 1863. s megjelen a Figyelő alakjában, de fél ívvel megbővitve, hetenkint egyszer. A „Figyelő“ éve october végivel lejárván, két óra megszűnik, részint hogy az előfizetési határidő a naptári évvel öszhangzásba jöjön, részint az új lap előkészületei végett.

3. De a „Koszorú“ fenállása csak úgy tekinthető biztosnak, ha mintegy 1000 előfizetője találkozik. Ha ennyi számra december utolsó napján valószínű kilátása nem lesz, akkor meg sem indul. Ha decemberben remény mutatkozik : úgy megindul a lap, de csak úgy foly tovább az első félévénél, ha e fél év alatt megbizonyít, hogy várákozásában nem sokat esalódott. Különben az első félévvel megszűnik, azon szomorú tapasztalással gazdagodva, hogy nálunk nincs még oly közönség, mely tisztán *tartalmáért* becsülne szépirodalmi lapot. E feltétel a közönségnek előre, még a programmban, tudtul adatik, hogy a lap meg nem indulása vagy oly hamari megszűnése mindenkinek érthető legyen.

4. A „Koszorú“ *főlapja* szépirodalmi; u. m. kötött és kötetlen alaku költői dolgozatok; továbbá (nem *szorosan* tudományos) aesthetikai, társadalmi, általános műveltség terjesztő cikkek (ide vonhatók lévén pl. föld- és népisme, utazás, historia, sőt némely általánosb érdekű tudományág egyes mozzanatai vagy körrajza is, mivel közönség számára, kellemesen előadva); melléklapja vagy *tárczája* : bíráló, ismertető, mulattató tartalommal; u. m. könyvismertetések, kivonatok, jelesb műveknél tüzetes bírálatok is; életképek, genre-ek, mindenféle szépirodalmi szízek; apróbb irodalmi, művészeti, társadalmi közlések a bel- és külföldről, ismeretterjesztő, vagy érdekes notice-ok, színbírálat, könyvészet, szóval mind az, minek egy úgy nevezett *literaturai* lapban helye van. Nagyobb változatosságra, kevesebb *szakszerűsége*, több általános érdekre törekszik, mint a „Figyelő“.

5. A „Koszorú“ minden író, ki előlegesen csatlakozik hozzá, s általában minden olyat, ki (nem levén csupa kezdő) a díjazásra igényt tart, ha művét elfogadják, tisztességesen díjaz. A díjazása nézve 1000 előfizető vétetvén sinórmértékül : egyelőre így állapítatik meg. *Prózáért*, kidolgozott eredeti munkánál (minők az előcikkék, a novellák vagy más folyóbeszédű költői dolgozatok, tüzetes bírálatok, nem csak mutatványyszerű hanem eredeti könyvismertetések, s általában minden, formába kerekedő aesthetikai, társadalmi, általános műveltségre tartozó cikkek) a lapnak egy ívétől 40 ft.; könnyebb munkánál (mint pusztá mutatványok nagyobb eredeti műből, fordított novellák vagy más kötetlen nyelvű költői dolgozatok, oly átdolgozások, hol a fordítás vagy mutatvány-képeni idézet a túlnyomó, külföldi folyóiratokból átvett notice-ok, apróbb cikkek, szóval minden kevesebb fáradsággal és műgonddal járó dolgozatok), ívenkint 20 ft. — *Vers-költeményért*, a darab jóságát (némileg terjedelmét is) tekintve : 20, 15, 10 ft.; fordításoknál : 15, 10, 5 ft. Közönséges lyrai versnél nagyobb terjedelműek külön számítás alá esnek. Díj nélkül a „Koszorú“ csak a szerző világos lemondása esetében, vagy oly kezdőktől ad művet, kiket csupán művök kiadása által is elégnek tart buzdítani.

Ha az első fél év folytán az előfizetők száma oly örvendetes szaporodást mutatna, hogy az alapul vett 1000-ot meghaladná : akkor a főntebbi díj minden 100 előfizető után *aránylag emeltetik*; azaz, ha 1000-tól 40 ft., 1200-tól már 48 ft., 1500-tól 60 ft. számítatik az író javára s e pótlék *utólag* is hozzáadatik a díjhoz. Ha ellenben a lap, a 3-ik pont szerint, arra lenne kárhoztatva, hogy az első félévvel megszűnjék, akkor, és csupán e hat óra, venné igénybe a szerkesztő, hogy t. munkatársai írói díjukat az előfizetők arányában leszállíttatni engedjék s ez által bukását enyhíteni sziveskedjenek.

6. Hogy azonban a közönség bizalma előre felbredjen a lap iránt, szükség, hogy egy csoportban lássa azok neveit, kik a lapba dolgozni ajánkoznak, annál fogva kérem mielőbbi becses választát arra nézve, *remélhetem-e és mily mértékben* Kegyeedtől, hogy lapomat támogatni fogja, egyszersmind felhatalmazást, hogy becses nevét a programmba kitessem.

Kézárólagos csatlakozást nem kívánok (hanemha valaki önkint úgy akarná), csupán azt, hogy mindenkor számíthassak szíves támogatásra, hogy lapomnak némi előnye legyen mások felett, s hogy a

beküldött mű iránt netaláni észrevételeim meghallgattassanak. Jól tudom, hogy az írók efféle csoportosítása tekintetében egy vállalat már megelőzte az enyémet; azonban nincs okom utánzás vádjától félni, mert én már akkor foglalkoztam e tervvel, midőn amarról még semmi tudomásom nem volt. Azon t. íróársaimtól, kik az érintett vállalatnál szavukat adták, egyáltalában nem kívánom, hogy kötelezettségüktől elálljanak; azt azonban remélem, hogy miután oda sem kötötték le magukat kizárólag, becses dolgozataikat lapomtól sem vonják meg. Hasonló reményben vagyok azon t. íróársaim felől is, kik egy vagy más formában más lapnál is vannak kötelezve: a nélkül, hogy onnan elvonni akarnám, szíves közreműködésüket ohajtom s elvárom az én lapomhoz is, mely tulajdonkép nem is az enyém, hanem mindnyájunké, az irodalomé, mert ennek hitele, méltósága, lehetne mondani becsülete, kívánja egy ily organum létre hozását.

Fogadja szíves üdvöletemet!

Pest, october 15-én 1862.

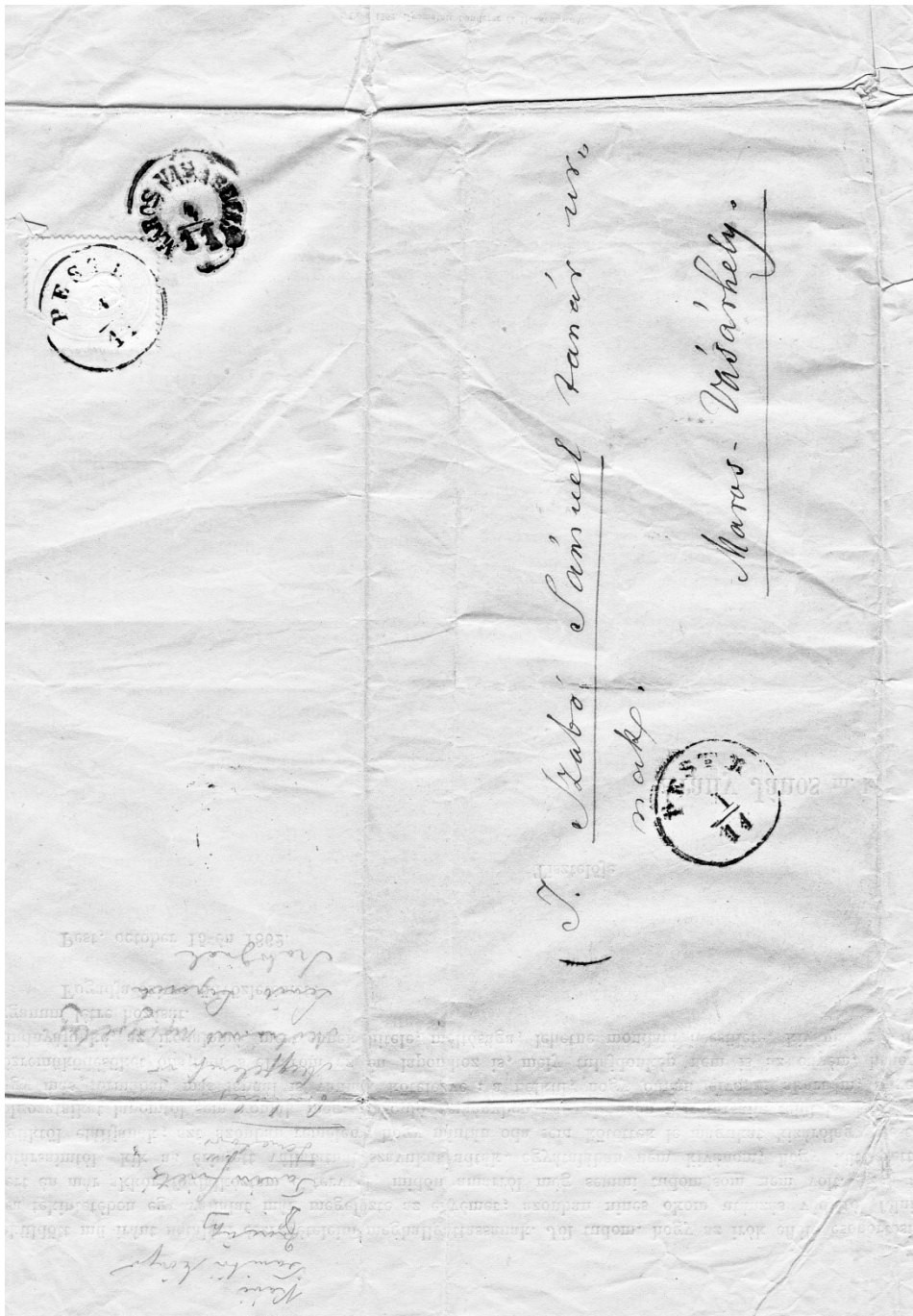
Tisztelője

Arany János m. k.

Pest, 1862. Nyomatott Landeter és Heckensatnál.

41c

134

42. Szabó Sámuelné Nagy Katalin gyászjelentése

SZABÓ SÁMUEL ev. ref. tanár a maga és árva gyermekei: PÉTER, KLÁRA, KATALIN, SAMU, GYULA, IMRE, EMMA és a kis JÓZSEF; az apa: NAGY PÉTER erdélyi ev. ref. püspök és királyi tanácsos s neje br. Wesselényi Krisztina; a testvér: NAGY JÓZSEF megyei főorvos és neje Dósa Katinka; a nagyanya özv. LANDOZ JÁNOSNÉ született Szánthó Rózália; a nagynéne: LANDOZ JULIÁNNA és férje, kataszteri igazgató Filep Sámuel s gyermekei; a férj testvérei: Szabó Ferencz; néhai Szabó Katalin, tanár Hegedűs Jánosné férje és családja; Szabó Eszter, Szentpáli Ignáczné és férje, — valamint a közelebbi, távolabbi rokonok, barátok nevében mély fájdalommal jelenti, hogy forrón szeretett neje, az önfeláldozó édes anya, engedelmes leány, jó testvér, szerető rokon

SZABÓ SÁMUELNÉ
SZÜLETETT
NAGY KATALIN

életének 38-ik, kimondhatatlan boldog házasságának 17-ik évében, öt napig tartott rohamos tüdőlob következtében, folyó hó 14-én, déli 12 órakor, megszűnt élni.

Egyszerű volt, mint a természet; nemes, mint a tiszta szív; áldást adó, mint a nap; ártatlan, mint egy gyermek; gondos, körültekintő, mint egy bölcs; önfeláldozó, mint az anyai szeretet; imé! ezek összesen tették életét, melyet egészen azoknak áldozott, kiket nagyon szeretett, mert övéi valának és kik őt nagyon szerették, mert övék vala. Csillag volt, lehullott! És egy boldog, szép családnak ege borult setét gyászba, melynek egyetlen világító sugara — a hit; enyhülete a fájó könnyhullatás azért, kit eléggé megsiratniok soha sem lehet.

Legyen emléke áldott, nyugalma csendes!

Földi részeit folyó hó 16-án délután 3 órakor szállítjuk külmagyar-utczai 15 szám alatti lakásáról, rövid halotti könyörgés után a köztemetőbe, melyre a résztvevőket tisztelettel meghívjuk.

Kolozsvárt, 1882. dec. 15.

Arany János *Alkalmatosságra írott versek* című művének ismeretlen másolata¹

Arany János nagykőrösi időszakának a terméke az *Alkalmatosságra írott versek* című műve, amely az alkalmiságnak és az alkalmon részt vevő, nem akármilyen színvonalú, tudós társaság műveltségi szintjének egészen sajátos keverékét mutatja.² Magából a szövegből is igen sokat megtudhatunk a művet létrehívó alkalomról, ám mindent biztosan nem. Szerencsére a vers elkészültéről és felhasználásáról (felolvasásáról) jelen esetben egy, nem a szerzőtől származó kommentár is a rendelkezésünkre áll: a verssel megtisztelt személy, Szilágyi Sándor rövid cikke olyan forrás, amely sokban árnyalhatja az alkalmi költészet itt alkalmazott poétikájáról kialakítható képet (erre még a későbbiekben részletesebben is kitérek).

Ez az utólagos emlékezés azonban, bármilyen sokat segít is, nem oldja meg a felleltendő összes irodalomtörténeti problémát. Külön feladatot jelent a vers keletkezésének, aktuális és utólagos használatának filológiai feltárása. Ez az alkalmi versek esetében igen nehéz művelet.³ Most azonban lehetővé teszi egy sajátos körülmény: felbukkant a szövegnek egy olyan, eddig lappangó másolata, amely – eltérően az eddig ismertektől – nemcsak a szövegforrásokat gyarapítja, hanem lehetővé tesz más jellegű következtetéseket is.

Arany János alkalmi versét, amely Szilágyi Sándor disznótoros vacsorájára készült, a címzett, Szilágyi Sándor többször is publikálta. Először egy, nem a nyilvánosság elé szánt, alkalmi kiadványban, amely még Arany életében, 1881-ben jelent meg,⁴ utána 1896-ban közzétette egy hírlapi cikkben is, korrigált szöveggel – ez sokkal többekhez eljuthatott, és alighanem a nyilvánosság számára ez tette igazán ismertté a verset, annál

¹ Készült az Arany János kritikai kiadás OTKA NKFI-pályázat keretében (témavezető: Korompay H. János). A dolgozat elkészítésében Olosz Katalin volt segítségemre, aki nemcsak a közlemény alapjául szolgáló kézirat fényképmásolatát küldte el nekem, és felkért engem a kézirat feldolgozására, hanem készülő dolgozatomat tanulmányértékű megjegyzésekkel kommentálta is, ami komoly segítségemre volt a végső változat kialakításában. Hálás köszönettel tartozom érte.

² A vers értelmezésére korábban már kísérletet tettem: SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*”: Arany János költészete, Bp., Kalligram, 2017, 36–40.

³ Erről Csokonai kapcsán, ahol ritkán állnak rendelkezésre külső szempontú emlékezések az alkalmi versek keletkezéséről: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 261–275.

⁴ *Album Szilágyi Sándor városmajori birtokfoglalásának emlékére*, Bp., 1881. A kiadványon fel van tüntetve: „A közreműködők számára 30 példányban készült.” S utána szintén nyomtatva olvasható a tulajdonos neve; az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermi forgalmazott példánya (jelzete: 504.736) éppen Arany Lászlóé volt. A vers itt minden kommentár és dátum nélkül szerepel, ott van viszont mellette egy jó színvonalú, gyakorlott grafikusra valló illusztráció is (készítőjének a neve nincs feltüntetve).

is inkább, mert Szilágyi itt írta meg a vers keletkezését is.⁵ Sőt Szilágyi még 1897-ben is kiadta a szöveget a saját neve alatt,⁶ miközben ugyanebben az évben az Arany nagykőrösi időszakáról könyvet publikáló Benkó Imre is közzétette a verset a Szilágyi tulajdonában lévő kézirat alapján; a könyvhöz egyébként éppen Szilágyi Sándor írt előszót. Benkó a következőket mondta a szövegközlésről: „Szilágyi Sándor engedelméből Arany ezen páratlan humorú tréfás versét egész terjedelmében ide igtatom.”⁷ Tehát a vers kiadástörténetében a Szilágyihoz kapcsolódó, az ő tulajdonában lévő kézirat volt a meghatározó, hiszen ez alapján a mű először 1881-ben, majd 1896-ban és 1897-ben is megjelent (ebben az évben kétszer is) – nem szó szerint ugyanazzal a szöveggel egyébként. Szilágyinak köszönhetjük a vers keletkezéstörténetének részletes leírását is.

A datálásban Szilágyi nem volt túl pontos: 1896-os cikkében csak az „[e]gyik télen” meghatározással találkozhatunk.⁸ Az esemény téli időzítése persze nem lenne meglepő, hiszen a disznótoroknak általában ez a jellemző periódusa – ám Szilágyi láthatólag nem tudta évhez kötni utólag az eseményt. Benkó Imre a monográfiájában ezt pontosította: szerinte a vacsora 1855–1856 telén történt, ami lehetséges időpont, bár ahhoz, hogy ezt pontosítani tudjuk, érdemes végiggondolni Benkó könyvének az időrendi logikáját is.⁹

Benkó ugyanis a tárgyalását egy-egy tanév eseményeihez kötötte, és így az 1855–56-os tanévet is az iskolai év megnyitásával (okt. 1.) kezdte, majd számba vette a tanári karban történt változásokat.¹⁰ Mivel a disznótor előtti eseményként Ádám Gerzson kecségés vacsoráját említette, a két esemény között láthatólag időrendi összefüggést is sugallt. Ádám már a tanév közben érkezett a tanári karba, Csikay Imre helyébe, Benkó szerint a „második félév elején”.¹¹ Ez az esemény minden bizonnyal már 1856-ban volt, azaz Szilágyi Sándor vacsorája 1856 januárjában lehetett.

Voinovich háromkötetes Arany-életrajzában gyakorlatilag nem foglalkozott a verssel, éppen csak megemlítette, de ő 1855-re tette a nevezetes disznótor¹² – majd évtizedekkel később, a tőle gondozott kritikai kiadásban 1856-ra, de úgy, hogy sem erre az eltérésre nem reagált, sem azt nem tette világossá, miért ez a dátum (bár alighanem mindkét esetben Benkó könyvéből indulhatott ki).¹³ Ha a pontosítás reményében

⁵ SZILÁGYI Sándor, *Disznótor*, Magyar Hírlap, 6(1896), 356. sz. (dec. 25.), lapszám nélkül (II. melléklet).

⁶ Debreczen, 29(1897), 18. sz. (jan. 22.), 1–3. Ez az írás az 1896-os cikk újraközlése, azaz szó szerint tartalmazza Szilágyi Sándor keletkezéstörténeti kommentárját is.

⁷ BENKÓ Imre, *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, Nagy-Kőrös, Ottinger Ede, 1897, 85. A szöveg: 85–88.

⁸ SZILÁGYI Sándor, *i. m.*

⁹ BENKÓ, *i. m.*, 83.

¹⁰ Ezen a ponton Olosz Katalinnak a dolgozat első változatához fűzött, írásbeli megjegyzéseire támaszkodtam.

¹¹ BENKÓ, *i. m.*, 80.

¹² VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, s. a. r. TÖRÖK Lajos, Bp., Universitas – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019, 321.

¹³ ARANY János, *Zsengék – töredékek – rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, VI)[a továbbiakban: AJÖM VI.], 221.

áttanulmányozzuk Arany levelezését, akkor némi támpontot nyerhetünk – bár végső bizonyosságot és pontos időpontot nem. Arany levelei a datálás szempontjából csak áttételes információkat tartalmaznak, ám ezeknek sem fölösleges az újbóli mérlegetése. Egy Tompához intézett, 1856. május 9-i levélben az alkalmi vers alapötlete, Szilágyi Sándor disznóhoz való hasonlítása tér vissza egy rögtönzött tréfában – bár persze ennek aligha tulajdonítható keletkezéstörténeti relevancia (innen nem tudni ugyanis, ez volt-e a korábbi, vagy a vers), de párhuzamként lehet érdekes (és ha Benkó könyve nyomán 1856 januárjának tekintjük az eseményt, akkor persze ez a levél a későbbi): „A szalontai disznót pedig ne kisebbitd, mert most látom a lapokból, hogy egy földim, Kenyeres, Párisba is küldött azokból (t.i. a disznók- s nem a lapokból). Ha kegyetlen akarnék lenni, azt mondanám neked, a mit a szinte hizékony Sz. Sándornak mondtam volt: igaz-e Sándor, hogy folyamodtál, miszerint statusköltészen Párisba utazhass, mint disznó?”¹⁴ A másik adat már viszont nyilvánvalóan utólagos visszautalás az eseményre, egy 1857. november 20-i levélben: „Hallottál már a Sándor-disznó multságáról, azt hiszem.”¹⁵ Annak föltételezése, hogy még a levél címzettjének, Salamon Ferencnek is hallania kellett a disznótoros vacsoráról, azt sejteti, hogy Arany szerint is egy széles körben ismert eseményről van szó, amelynek a híre olyanokhoz is eljutott, akik ekkor már nem is kötődtek Nagykőröshöz, máshol éltek. Salamon ugyanis az 1854–55-ös tanévben volt a nagykőrösi gimnázium tanára (állásáról 1855 szeptemberében mondott le),¹⁶ a következő tanévre már nem maradt ott, és ekkor lett a *Pesti Napló* munkatársa.¹⁷ A disznótorra már a távozása után kerülhetett sor, ha Arany egy levélben említette meg neki az eseményt. A vacsora pedig 1857 novemberében még nem lehetett olyan távolságban, hogy a rá való levélbeli utalás ne újdonságként hasson.¹⁸ S mivel a társas együttlét legmaradandóbb (s mondhatni, egyetlen) írásbeli dokumentuma Arany alkalmi verse volt, a disznótoros vacsoráról szóló hírek terjedésében benne foglaltatik a szöveg másolatokban való ismertsége is.

Szilágyi Sándortól érdemes részletesen idézni a vers elhangzásának a körülményeit, annál is inkább, mert ez az egyetlen, rendelkezésünkre álló (még ha kétségtelenül jóval későbbi) leírás erről az eseményről:

¹⁴ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. máj. 9. = ARANY János *levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, XVI) [a továbbiakban: AJÖM XVI.], 699.

¹⁵ Arany János Salamon Ferencnek, [Nagykőrös, 1857. nov. 20.] = ARANY János *levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László, Bp., Akadémiai, 2004 (Arany János Összes Művei, XVII) [a továbbiakban: AJÖM XVII.], 117.

¹⁶ BENKÓ, *i. m.*, 80.

¹⁷ Vö. BENKÓ, *i. m.*, 72, 80.; AJÖM XVI., 1195.

¹⁸ Benkó szerint 1857 húsvétján (április 12–13-án) Aranyéknál vendégeskedett Salamon Ferenc, Gyulai Pál és Csengery Antal (BENKÓ, *i. m.*, 103–104). Ez alkalommal a disznótoros vacsora is szóba kerülhetett, Salamon tehát ismerhette már akkortól a történetet, és ez a későbbi levél csak visszautalás lehetett a korábbi, személyesen megszerzett információra.

Ennek a híressé lett disznótornak az volt a genézise, hogy egyik télen vacsorára hívtam meg a kollegátust. A vacsorát az én kedves háziasszonyom, Fodor néni készítette. A süldő malacot Fodor bácsi vásárolta meg, akihez Arany János a Gerzson-napi ösmert köszöntő versét írta. Arany pedig, amint négy óraker a kollégiumból kijöttünk, hozzá fogott a versíráshoz. Nagy épepeiát tervezett, amelyben minden professor le lett volna írva. De mire a hét órát elütötte, csak a bevezetéssel készült el. Felszedte hát magát a »bocskoros poéta«, mentegette, ahogy tudta, a későre érkezését, pedig senki sem kérdezte. Hanem amikor a végén a disznópecsenye az asztalra került, derült ki a késés oka. Arany ugyanis felállott, és szólt:

– Ezt a verset az utszélen találtam jöttömben; engedtessek meg nekem, hogy felolvassam.

Na iszen, volt is egetverő nevetés!

– Az a jó humor, az a tréfa, kedély, amely a versnek minden során előmlik, még jobban felvillanyozta a jókedvű társaságot.

A vacsoránál Tanárky prezideált, a későbbi államtitkár, aki akkor főgondnok volt. Mellette ült az öreg Gubody Sándor, a későbbi képviselő és Fodor bácsi. A hosszan tartó nevetés közben Arany újra felállott és a verset nekem átadta. Ma is megvan, kedves ereklye tőle.¹⁹

Szilágyi rövid leírása más részleteket tesz láthatóvá, mint ami a versből kiolvasható – a jelentőségét éppen ez adja. A vacsorázó társaságot persze még így is csak nagyjából rekonstruálhatjuk: Szilágyi emlékezéséből Aranyon és magán Szilágyin kívül még három személy jelenlétéről értesülhetünk (Tanárky Gedeon, Gubody Sándor, Fodor Gerzson), de közülük egy sem tartozik hozzá a nagykőrösi gimnázium akkori tanári karához, amelynek viszont számos tagja ott kellett, hogy legyen. Arany a versében közülük csak Lengyel Dániel természetrajztanárt említette név szerint, de nyilván másoknak is jelen kellett lenniük. Éppen ebben az összefüggésben tulajdonítható jelentőség Szilágyi azon mondatának, amely keletkezéstörténeti magyarázatként persze csak igen kevéssé fogható föl („Nagy épepeiát tervezett [Arany], amelyben minden professor le lett volna írva”). S noha Voinovichnak a kritikai kiadásban igaza volt, amikor Szilágyinak ehhez a mondatához egy kételyt megfogalmazó megjegyzést fűzött, hiszen az elkészült alkalmi vers formailag nem mutatja az eposziság műfaji jegyeit,²⁰ ám az kétségtelen, hogy az elkészült vers bevezető sorai éppen az eposzhoz mérik hozzá a vállalkozást, és ehhez képest határozódik meg az „alacsony” tárgy mint téma (és Szilágyi alighanem erre gondolt, amikor ezt a mondatot leírta). Persze egy „épepeiá”-hoz (még ha humoros hangnemű is) nemcsak több idő, hanem jóval több előzetes információ is kellett volna. Ha ugyanis Arany valóban egy ilyen műfaji hagyományhoz kívánt volna nyúlni, és nem csupán ironikus játékként idézi föl ezt a lehetséges előképet, akkor pontosan tudnia kellett volna, kik is lesznek jelen a vacsorán,

¹⁹ SZILÁGYI Sándor, *i. m.*

²⁰ „Szilágyi azt mondja, Arany épepeiát tervezett, de csak a bevezetés készült el; a vers nem mutat erre” (AJÖM VI., 221).

hiszen egy ilyen szöveg csak akkor hatásos, ha a jelenlévőkről állít olyasmit, amin mindenki mulathat. Feltűnő, hogy a mégis megvalósuló, nyilván egészen más műfaji emlékezetet mozgósító vers éppen arról mondott le, hogy a jelenlévők minél szélesebb körét nevesítse. S ez aligha lehetett véletlen: láttuk, Szilágyi az emlékezésében éppen olyanokat említett név szerint, akik nem voltak tagjai a tanári karnak, és Arany számíthatott arra, hogy Szilágyi olyanokat is meghív (erre házigazdaként joga volt), akik más társadalmi körbe tartoznak – és egy ilyen társaságban a bennfentes tanári tréfák, az egymással való viccelődés funkciótlan lett volna. Ehhez a helyzethez sokkal jobban illett az alkalmi versnek az a megújított és átértelmezett hagyománya, amelyet Arany a versében végül is alkalmazott: kizárólag a házigazda rovására élcelődött, és ehhez a református temetési búcsúztatók műfaji előképéhez nyúlt vissza. Vagyis Szilágyi megjegyzésének mégiscsak tulajdonítható egy másféle, (nem műfajpoétikai jellegű, hanem) keletkezéstörténeti értelmű relevancia, és ebben az értelemben nem zárható ki teljesen, hogy Arany kezdetben eposzparódiában gondolkodott, csak a hatásosság érdekében döntött egy másik tradíció alkalmazásáról, éppen az eltervezett felolvasás attraktivitása miatt.

Szilágyi emlékezésében Arany szabódása a késésért csak mintegy költői fogásként tételeződik („senki sem kérdezte”), afféle „captatio benevolentiae”-ként – pedig a szituáció egészében ennek megvolt a maga kikövetkeztethető jelentése. Hiszen Arany verse nem általában egy alkalomhoz, hanem ezen alkalom egy pontosan meghatározott pillanatához kötődött: a verset nem lehetett akármikor felolvasni, csak a vacsora legfőbb alkalmának, a disznósültnek a feltalálása előtt. Ami azt is jelenti, hogy Arany ekkorra feltétlenül oda kellett érnie, illetve az ő érkezéséig mindenképpen várni kellett a vacsora elkezdésével – azaz a késésével, már ha tényleg erről volt szó, és nem csak a színleléséről, a többieket is megakadályozta az evés elkezdésében. A mentegetőzés, még ha nyilván humoros és túlzó lehetett, ennek a helyzetnek szólt, noha ezt Szilágyi nem így értette (vagy legalábbis erről a vonatkozásáról utólagos emlékezésében hallgatott).

Érdemes arra is felfigyelni, hogy a versszöveg kódolt bizonyos közösségi gesztusokat, amelyeket performatív módon előre is vetített. Arany beépítette a felolvasandó szövegbe a koccintást és az áldomásívás köszöntő gesztusát, és ezzel elő is hívta ezeket a cselekedeteket:

Hátha még disznó lesz! amit, hogy elérjen,
Üssünk össze urak, kívánjuk, hogy éljen.²¹

Hasonló jellegű, de ezzel nem teljesen azonos a versnek az az eljárása, hogy az első rész végén és a teljes második részben (*A malac búcsúzása*) a szöveg úgy tett, mintha leírásként működne, és néhány apró elemmel mintegy leképezte a megsütött és

²¹ AJÖM VI., 26.

feltálat malac képét (alma van a szájában, a farka pedig egy papírkarikába van dugva, az asztal közepére van helyezve, a vendégek pedig körbeveszik). A humoros hatás-effektus természetesen csak úgy és csak akkor működött hibátlanul, ha ezek pontosan a látványt mutatták be – de mivel Aranyak már a kész verssel kellett megérkeznie a vacsora helyszínére, nem ott, a sült malac látványára kellett rögtönöznie a művet. Ezt egyébként Szilágyi Sándor emlékezése egyértelművé is teszi. Vagyis Aranyak rendelkeznie kellett azzal az előismerettel, hogy Nagykovácsán miképpen szokták megsütni és feltálatni az egészben sült malacot (ne feledjük, itt nem egy hagyományos disznótorról volt szó, amelyben a leölt jószágot módszeresen feldolgozzák), és biztosnak kellett abban lennie, hogy ettől a hagyománytól most sem fognak eltérni. Szilágyi emlékezése arról tanúskodik, hogy ebben a reménységében Aranyak nem is kellett csalódnia – vagyis a vers hagyományhoz való viszonyulásához ezt a mozzanatot is érdemes hozzászámítani. Mint ahogy azt is, hogy a vers hatásmechanizmusának fontos eleme lett ez a típusú behelyezkedés, amely szinte meg tudta jósolni és előre tudta vetíteni az ilyenkor tipikus normákat már a megírás pillanatában, így készítővel elő a szerzőtől elhangzó felolvasás teljes sikerét.

Arany kikövetkeztethető stratégiája ennek a versnek a kapcsán a szöveg performatív felhasználására korlátozódott: a mű a szerző orgánumára építve, egyszeri felolvasásként működött, utána a kézírata emléktárggyá és ajándékká változott (ezt szolgálta az, hogy a kéziratot Arany nyilvánosan Szilágyi Sándornak ajándékozta, ahogyan ezt az emlékezés meg is örökítette). Láthatólag Arany nem gondolta azt, hogy a verset másféle és többféle olvasási aktust lehetővé tévő létmóddhoz kellene juttatni, azaz terjeszteni kellene kézíratos másolatokban vagy éppen ki kellene nyomtatnia valahogyan. Annak ellenére sem, hogy Arany műve olyan bonyolult és sokrétű irodalmi hagyomány-értelmezést valósított meg, amely méltóvá tehetné volna egy lassú és többszöri olvasás befogadói aktusának az alanyává válni. Alighanem Arany ilyen szerzői stratégiájával függ össze a vers későbbi sorsa is: ő tartotta magát ahhoz, hogy ez a vers nem része költői életművének, ezért nem autorizálta (kéziratát sem őrizte meg, nem akarta kiadni, nyilvánosan soha nem ismerte el a sajátjának), mások viszont elkezdtek másolni és ilyen formán terjeszteni a kézíratos nyilvánosságban, illetve később a címzett és a kézirattal megajándékozott Szilágyi Sándor közzé is tette a szöveget. Ahogy láttuk, többször is, ami azért is érdekes, mert maga a vers Szilágyin élcelődve olyan képet rajzol róla, amelyet nem mindenki vállalt volna a nyilvánosság előtt (kövér, szeles, megbízhatatlan, azonfelül állandóan szellent – hogy egyszerűen fordítsam le a versben megképzett személyiség legfontosabb tulajdonságait és a malachoz való hasonlatosságának fokozatait).

Sajnos azonban a Szilágyihoz került kézirat azóta elkallódott, és legföljebb abban reménykedhetünk, hogy csak lappang, és nem semmisült meg. Ebben a sorsban amúgy osztozik Szilágyi Sándor egész hagyatékával, amely akár egyéb, Arany János nagykovácsi időszaka szempontjából kulcsfontosságú anyagokat is tartalmazhatott (ilyenek voltak a Mentovich Ferenc írta és rajzolta, szatirikus kézíratos újság, a *Charivari* és az erre

reagáló, Mentovichcsal élcelődő, Arany készítette *Contra-Charivari* számai, amelyekről szintén Benkótól tudjuk, hogy ezeket éppen Szilágyi őrizte).²²

A disznótoros vers esetében Voinovich Géza több kéziratot is említett.²³ Ezek nyilvánvalóan másolatok, és noha Voinovich nem ezen jelentőségüket hangsúlyozta, a vers terjedésének és funkcióváltásának a dokumentumaiként is felfoghatók: hogyan lesz egy szándéka szerint egyszeri és auditív befogadásra szánt, erősen szituációhoz kötött, alkalmi versből olvasmány. Bár – sajnos – ennek a funkcióváltásnak a mibenlétéről és folyamatáról szinte semmi sem tudható meg ezen másolati példányok alapján. A nyelvész Szily Kálmán egy rövid cikkéből, amely a vers csupán egyetlen szavának („zicher”) az olvasatával foglalkozott, tudhatjuk meg, hogy mi lett a sorsa a Szilágyi Sándor tulajdonában lévő kéziratnak: „Szilágyi Sándor s halála után unokahuga, Mayer Gyuláné Szűcs Olga úrasszony kegyelettel megőrizte Arany e versének eredeti kéziratát”, és erről, illetve a kézirat pontos szövegéről Szilyt Nagy Gyula tájékoztatta.²⁴ Szűts Olga – aki egyébként Ergane vagy Baáry Elemér néven írói munkásságot is kifejtett – Nagykőrösön született 1876-ban, és négyéves korától nagybátyja, Szilágyi Sándor nevelte; 1895-ben ment feleségül Mayer Gyulához, aki ekkor Versecen volt levéltárnok, ám már 1896-ban Budapestre, az Országos Levéltárba került.²⁵ Nagy Gyula pedig – 1885-től Tasnádi Nagy Gyula néven – szintén az Országos Levéltárban dolgozott, 1909-től négy évig az intézmény főigazgatója is volt, tehát Mayer kollégája és főnöke.²⁶ Ez a kapcsolat hihetővé teszi, hogy miért éppen Nagy Gyula adott tájékoztatást a Szilágyi Sándor hagyatékában maradt kéziratról, noha Szily cikke erre egyetlen szót sem vesztegetett.

Láthatjuk: Arany maga nemhogy nem publikálta soha ezt a versét, de a családi hagyatékban sem maradtott fönn a kézirata (ezt indirekt módon Voinovich Géza igazolja, aki nem tett említést a kritikai kiadásban semmi olyan kéziratról, amely része lett volna az 1945-ben elpusztult, családi őrizetben lévő kézirathagyatékknak). Az sejtethető, hogy ez egyáltalán nem véletlen. Fönnmaradt ugyanis Arany Lászlónak egy, Szilágyi Sándorhoz intézett levele, amely – sajnos – datálatlan, és a szóba hozott vers címét sem tartalmazza, de akár az is elképzelhető, hogy éppen erre a szövegre vonatkozott: „Atyám nem akarta ennek a versnek az emlékéét fölleveníteni. Azért nem vettem be egyik gyűjteményébe sem s nem is igazítok nyomára senkit.”²⁷

²² „A Charivári két első számát s a *Contra Charivári* itt elsorolt számait Szilágyi Sándor ma is őrzi kézirat gyűjteményében” (BENKÓ, *i. m.*, 91).

²³ AJÖM VI. 220–221.

²⁴ SZILY Kálmán, *Arany János egy verséről*, Magyar Nyelv, 5(1909), 86–87. Az idézet: 87.

²⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XII, Bp., Hornyánszky Viktor, 1909, 1186. Erre Olosz Katalin figyelmeztetett.

²⁶ Róla lásd Hóman Bálint nekrológiáját: *Levéltári Közlemények*, 2(1924), 203–205. – valamint: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/tasnadi_nagy_gyula (utolsó letöltés: 2022. júl. 14.)

²⁷ Közölte: GULYÁS Judit, *Arany László levelezése = Az örökség terhe: Arany László élete és munkássága*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Ráció, 2022, 209–243. Az idézet: 242. A levél jelzete: OSzK Kt. Fond IX/45. 3. sz.

A verset azonban meglehetősen kiterjedt módon másolhatták (sajnos, nem tudjuk kik), hiszen ha összegezzük azon – nyilván nem autográf, hanem másolati – kéziratoknak a körét, amelyről eddig tudomást szerezhettünk a szakirodalomból, elég sok említésnek a nyomára bukkanhatunk, és ezeknek a kéziratoknak egy része ma is fellelhető.

Kezdjük először a ma is létező másolatokkal. Voinovich Géza említett egy Debrecenben őrzött kéziratot, amely Kovács János tanár ajándékaaként került be közgyűjteménybe.²⁸ Van egy Sárospatakon őrzött kézirata is.²⁹ Az MTA Kézirattárában egy olyan, több kéziratot tartalmazó másolati gyűjteményben is megtalálható, amely Szinnyi Ferenc hagyatékából került ide.³⁰

Csak említésből ismerjük viszont a következő másolatokat. Szily Kálmán rögzítette 1909-ben, hogy van egy másolata Lehr Albertnek is: „melyet, úgy emlékszik, egy Nagykőrösön tanult tolnamegyei diák példányáról írt le régesrégén”.³¹ Ez pedig azt jelenti, hogy rögvést két másolattal is számolnunk kell: egy olyannal, amelyet egy nagykőrösi diák készített, és egy másikkal, amely erről a másolatról készült. Csábító lenne a föltételezés, hogy ezt a Tolna megyei diákot, akinek köszönhetően Lehr – jelenleg ismeretlen – másolata elkészült, Tolnai Lajossal azonosítsuk, aki eredeti nevén, még Hagymássyként valóban Tolna megyéből került Nagykőrösre, és valóban leírta Arany verseit (illetve legalább a versek egy részét) az 1856-os *Kisebb költemények* előkészítéseként.³² Persze kérdéses lehet, hogy ez a névtelen Tolna megyei diák hogyan férhetett volna hozzá olyan Arany-versekhez, amelyeket maga a költő nem kívánt archiválni és autorizálni, ám ismerünk olyan visszaemlékezést, igaz, mástól, amely arról tanúskodik: a diákok között keringtek olyan szövegek, amelyek kiadatlanok voltak, és Arany egész életében azok maradtak. Ilyen volt például *A honvéd özvegye*, amelyről a Nagykőrösön tanuló Bessenyei Ferenc állította azt (egyébként még Arany életében), hogy annak idején kéziratos terjedés útján ismerték.³³ Szily áttételes és

²⁸ „Egy kézirata Kovács János debreceni tanár ajándékából a debreceni ref. kollégium könyvtárában, jelzete: R. 702. I. A végén a költő jelle: #” (AJÖM VI., 220). A kézirat – amelynek helyes jelzete: R 702y – másolatát Kovács Teofil segítségével és Korompay H. János közvetítésével szereztem meg; mindkettőjüknek köszönettel tartozom.

²⁹ Tiszáninnyi Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, Kézirattár, 1755, A 3277. XIV. Erre a kéziratra Csörsz Rumen István hívta föl a figyelmemet. Segítségét köszönöm.

³⁰ MTAK KIK Kt. Ms. 6342/163–165. Erről a példányról Voinovich is említést tett: AJÖM VI., 221. A kéziratról lásd még: SZILÁGYI Márton, *Arany János és a közköltészeti gyökerekű sírfeliratok = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 7.*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2019, 275–285. Különösen: 275–276.

³¹ SZILY, *i. m.*, 87.

³² Erről Tolnai az önéletírásában számol be; a vonatkozó részlet alaposabb elemzését lásd: SZILÁGYI Márton, *Egy indulatos élet regénye (Tolnai Lajos: A sötét világ)*, Látó, 32(2021), 12. sz., 83–101. Különösen: 85–88.

³³ KERÉNYI Ferenc, *Arany János-kéziratok, tanítványa hagyatékában*, ItK, 107(2003), 1. sz., 91–95. Bessenyeire: 94–95.

részleteket nem tartalmazó adata nem enged meg olyan magabiztos következtetést, hogy azonosítsuk a lejegyzőt – de a jelenség érzékeltetéséhez elegendő kiindulópontot nyújt. A győri *Hazánk* szerkesztőjének, Kovács Pálnak az időközben szétszóródott irodalmi hagyatékában is ott volt a vers;³⁴ sajnos, részleteket sem arról nem tudunk, hogyan jutott hozzá, sem azt nem ismerjük, mi lett a kézirattal a legutóbbi említése óta, azaz 1914 után.³⁵

Ha összegezzük a három ismert és a két (illetve három) lappangó másolat keletkezésére vonatkozó, egyébként igen kevésbé részletes adatokat, akkor arra juthatunk, hogy mindössze egy esetben igazolhatjuk majdnem teljes bizonyossággal a másolat nagykőrösi kötődését: ez a Szily Kálmán rögzítette információk esetében kockáztatható meg, hiszen Lehr Albert szerint a saját másolata egy helyi diák másolatán alapult. Még ebben az esetben is kétséges azonban a másolatok (bármely másolatnak) az időbeli behatárolása: vajon a kőrösi diák készítette verzió egykorú vagy majdnem egykorú az eredetivel? Mert az sejthető, hogy Lehr másolata jóval későbbi lehet. A többi kópia esetében azonban még annyi adattal sem rendelkezünk, amely legalább az egyidejűség gyanújának a megfogalmazásához elegendő lenne. S ez egyébként nem szokatlan jelenség, hiszen az Arany-másolatok esetében többnyire egyáltalán nem rendelkezünk fogódzókkal a kéziratok készülésének idejéről, helyéről és feltehető funkciójáról.³⁶ Egy másik másolat esetében van egy olyan szál, amely Arany környezetéhez vezet el bennünket: a debreceni másolat eredeti tulajdonosa, Kovács János Arany személyes ismerőse volt, Geszten Tisza Domokos nevelőjeként dolgozott, és ő ajánlotta be a Tisza családnak Aranyt is; kettejük kapcsolatát meglehetősen sűrű levélváltás bizonyítja.³⁷ Ha ő rendelkezett a vers másolatával, akkor ez nagy valószínűséggel Arany János környezetéből juthatott el hozzá – bár ezt csak feltételezhetjük, erről nincsenek adataink.

Ezért is lehet különleges jelentősége Arany disznótoros verse azon másolatának, amely mind ez ideig regisztrálatlanul és publikálatlanul magántulajdonban lappangott, és amelyet a tanulmány függelékében betűhíven közlök. Ez esetben ugyanis éppen a megőrzés helye és a megőrző személy kiléte lehet az, amely fontos körülményeket segíthet megérteni, hiszen a többi ismert másolatnál még ennyi kiindulópontunk sincs a keletkezés mérlegeléséhez.

³⁴ „Arany János aláírásával két »alkalmatosságra íródott verse«, az első címe: Midőn Szilágyi Sándor úr az első és utolsó malatának végső tisztességtételét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná, ezen alkalmatosságra készítődött és elmondódott egy bocskoros poéta által a következőképpen: [...] I. A malac bucsúzása. Mindkettő humoros, de kissé drasztikus” (PITROFF Pál, *Kovács Pál irodalmi levelezése*, ItK, 3(1914), 180–187. Az idézet: 180). Az persze kevésbé valószínű, hogy a kéziratban található névaláírás magától Aranytól származik, de ezt a másolat ismerete nélkül nem lehet eldönteni, a másolat pedig lappang (vagy megsemmisült).

³⁵ Vö. SZILÁGYI Márton, *Petőfi A szerelem országa című versének filológiai kérdéseiről*, ItK, 125(2021), 6. sz., 789–801. Különösen: 792.

³⁶ Ennek a részletesebb bemutatása a verses életmű első, 1851-ig terjedő szakasza kapcsán az általam elkészített, jelenleg lektorálás alatt álló kritikai kiadásban történik majd meg.

³⁷ Arany János és Kovács János egymással váltott, fennmaradt leveleinek a számáról lásd: AJÖM XVII., 659.

Ahogy Olosz Katalin írásban tájékoztatott a Szabó Sámuel-hagyaték föltárulásáról, az anyag két különböző helyről és két különböző időben került elő: „2021 novemberében a lebontásra ítélt gazdasági épületben talált hagyatékából kerültek elő az Arany Juliska és Szabó Sámuel kapcsolatát dokumentáló levelek, 2022 februárjában pedig a lakásban találták meg a dédunokák Arany János Szabó Sámuelhez intézett második (elutasító) levelét, s annak társaságában Heckenast és Arany János felhívását, valamint a disznótoros vers másolatát.”³⁸

Ez azt jelenti, hogy még a megőrzés helye sem kapcsolja össze az Arany Juliska és Szabó Sámuel közötti levélváltásokat azzal a néhány egyéb dokumentummal, amelyek közé a disznótoros vers másolata is tartozik. Azaz nincs semmi alapunk arra, hogy a másolatról feltételezzük: összefügg azokkal az egyéb, a levelezés dokumentálta, 1859–1860 tájára tehető kapcsolatokkal, amelyek Szabót a Nagykőrösön élő Arany családdhoz fűzték. Szabó Sámuel házassági szándéka 1859-ben volt aktuális, ő akkor volt szorosabb ismeretségben Aranyékkal, amikor Arany Juliannát feleségül is kérte. S ugyan ez a házassági terv meghiúsult, de a kapcsolatok a továbbiakban is megmaradtak (Arany László még az 1880-as években is írt neki). Sajnos semmi támpontunk nincs arról, hogy a disznótoros vers kéziratát mikor is küldték el neki, és ki lehetett a másoló. Ez a másolat egyébként szép és rendezett írásképű tiszta – ebben például jelentősen eltér a Sárospatakon őrzött másolat fogalmazványyszerű, betoldásokat is tartalmazó és meglehetősen hevenyészett írásképétől. Talán nem túlzás azt feltételezni, hogy a lejegyzőt a Szabóval amúgy jó ismeretségben lévő Szilágyi Sándorban (vagy a környezetében) kell keresnünk, hiszen ő volt birtokában Arany autográf kéziratának.³⁹ A másik lehetőséget, hogy a vers valamiféleképpen az Arany család révén juthatott el Szabóhoz, kizárja az a körülmény, hogy maga Arany aligha népszerűsítette ezt a művét, a kéziratát sem őrizte meg, és nincsen egyetlen olyan gesztusa sem, amellyel magáénak ismerte volna el. Arany László ebben híven folytatta apja szándékát,⁴⁰ és az is kérdéses, ő mennyire és mikortól volt kapcsolatban Szabóval. (Olosz Katalin meggyőző érveket hozott fel arra a tanulmányom lektori véleményében, hogy Arany László 1859–60-ban aligha ismerte személyesen Szabót, legfőlőbb futólag.)

Szilágyi Sándorral viszont Szabó nemcsak közeli, hanem kifejezetten bizalmas viszonyban volt: 1859–1860-ból származó levelek – a levélváltásokból csak Szabó oldaláról ismerünk néhányat – egészen pajtáskodó, ugrató hangnemet ütnek meg.⁴¹

³⁸ Részlet Olosz Katalinnak a szerzőhöz intézett magánleveléből; erről lásd még OLOSZ, *i. m.*

³⁹ Szabó Sámuel és Szilágyi Sándor kapcsolatáról lásd még kettejük levelezésének egy másik fennmaradt darabját (1859. aug. 14.) Olosz Katalin tanulmányának szöveggözlő részében: OLOSZ, *i. m.* (16. számú levél).

⁴⁰ Ezt az Arany-levelek kapcsán meggyőzően bemutatta: KOROMPAY H. JÁNOS, A „kegyeletes fiú” *textológija: Az Arany János-levelek kiadástörténetéhez* = Uő, „Bénult idegre zsongító hatás”: *Arany-elemzések*, Bp., Universitas – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019, 53–73.

⁴¹ SZABÓ SÁMUEL, *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*, kiad. OLOSZ Katalin, Budapest – Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet – Mentor, 2009, 608–612.

Sőt Arany Juliska most közölt harmadik levele alapján az is kiderül, hogy a lány – amikor Nagykőrösön tartózkodott – a Szilágyi Sándor leveleibe helyezett külön borítékban juttatta el saját leveleit Szabóhoz, és a válaszokat ugyanezen az úton-módon kapta meg.⁴² Azaz Szilágyi be volt avatva Szabó házassági szándékaiba is.

Ebből persze még mindig nem kapunk arra választ, mikor juthatott hozzá Szabó a disznótoros vershez. Olosz Katalin a lektori véleményében emellett érvelt, hogy a másolat már Szilágyi Sándor publikációi után készült, és legvalószínűbb az 1896-os, országos hatókörű lapban történt közlés hatása, és ez kelthette föl Szabó Sámuel figyelmét is Arany verse iránt. Bármennyire körültekintő és árnyalt érvek szólnak azonban ezen hipotézis mellett, én látok benne egy gyöngye pontot: miért akarhatta volna valaki éppen akkor megszerezni Arany versének másolatát, amikor már a vers hiánytalanul rendelkezésre állt publikált formában is? Igaz, ismerünk olyan eseteket Arany kapcsán, amikor egy nyomtatásban megjelent verset kezdenek el kéziratos formában terjeszteni: ilyen volt a *Rákócziné*. Csakhogy ez esetben egy 1848-ban kiadott szöveg évtizedekkel későbbi másolatairól van szó, amikor már egyrészt az eredeti publikáció nem volt hozzáférhető, másrészt a költeménynek volt egy sajátos, az öncenzúrából fakadó politikai mellékjelentése is (Arany szándékosan kihagyta a köteteiből).⁴³ A disznótoros vers kapcsán azonban ilyen motivációt nem feltételezhetnénk akkor, ha elfogadjuk azt, hogy a Szabó birtokában lévő másolat az 1896-os publikáció miatt és hatására keletkezett. Ha a másolat feltételezhető funkciójából indulunk ki, akkor sokkal valószínűbb arra gondolnunk, hogy egy ilyen másolat birtoklásának (és láthatólag gondos megőrzésének) akkor van értelme, ha maga a vers még ismeretlennek tekinthető. S ilyenformán úgy vélem, a másolatnak meg kellett előznie Szilágyi Sándor publikációit. Az igen valószínű, az eddig idézett adatok is erre mutatnak, hogy a disznótoros és az ott elhangzó versnek lehetett híre: nem tudjuk ugyan pontosan, hányan lehetettek jelen az elhangzásakor, de ha a tanári kar létszámára gondolunk, hozzászámítva azt a néhány személyt, akiről név szerint tudunk, akkor 15-20 ember valószínűleg jelen volt. S ők mindannyian vihették a híret az eseménynek. Természetesen közülük csak egyvalaki rendelkezhetett az autográf kézírral, és ez a házigazda, Szilágyi Sándor volt, akinek Arany ezt személyesen (s nyilvánosan) odaajándékozta. Tehát csak ez az autográf kézirat lehetett a kiindulópontja minden későbbi másolatnak. A jelen másolat és a Szilágyi Sándor birtokában lévő kézirat alapuló szöveg között azonban vannak kisebb eltérések, ahogyan erről a későbbiekben még lesz szó.

Ha a szöveg filológiai újdonságát nézzük az eddig ismeretes szövegforrások tükrében, akkor az a feltűnő, hogy meglehetősen állandó a versszöveg szerkezete, nincs jelentős eltérés a minden bizonnyal leginkább hitelesnek tekinthető, Szilágyi Sándor birtokában lévő, lappangó kézirathoz képest (amelyet természetesen csak a publikációknak

⁴² Erre lásd: OLOSZ, *i. m.*

⁴³ A *Rákócziné* kapcsán ezeket a vonatkozásokat a megjelenés előtt álló kritikai kiadás jegyzetanyaga tárja majd fel. A probléma érzékeltetésére lásd egy másik, Rákóczihoz kötődő vers kapcsán: SZILÁGYI, „*Mi vagyok én?*” ..., *i. m.*, 198–204.

köszönhetően ismerhetünk, és amelynek a szövegállapotára csak ezekből következtethetünk). Éppen ezért lehet sokatmondó a mégiscsak megfigyelhető eltérések lajstromozása (ennek teljes körű elvégzése majd természetesen az új kritikai kiadás vonatkozó kötetének a feladata lesz).⁴⁴

Kérdéses, hogy mit tekintünk viszonyítási pontnak. A régi kritikai kiadás szövege azonos a Szilágyi Sándortól 1896-ban közölt szöveggel, amely több ponton eltér az 1881-ben publikált szövegtől, azaz Szilágyi időközben korrigált néhány olvasati hibát; fölvethető azonban, hogy a feltételezett autográfáról készült másik kiadást, a Benkó Imre könyvében megjelent változatot tartjuk autentikusnak.⁴⁵ Ez a két változat sem egyezik meg egymással minden ponton. Érdekes tehát mind a kettőt alapul venni a Szabó Sámuel-től megőrzött másolat szövegállapotának felmérésekor.

Jelen másolatnak nincsen címe – noha ez mind Szilágyinál, mind Benkónál ott van (az előbbiben: *Alkalmatosságra írott versek*, az utóbbiban: *Alkalmatosságra íródott versek*). Ez minden további nélkül lehet másolói hiba: az írnok egyszerűen lefelejtette a szöveg címét. Feltűnő, hogy a harmadik strófa 8. sora (a 24. sor) innen hiányzik: „Szépen földerítsem» ad hominem«-okkal”.⁴⁶ A hiány nem ítélnél meg egyértelműen, mert bár ez a sor tartalmilag és stílusosan jól illeszkedik a vers egészébe (a latin nyelvű utalás is teljesen a helyén van), ám éppen a harmadik strófa a Szilágyi Sándor-féle változatban (és a Benkó-féle változatban is) tíz soros, miközben a többi nyolcsoros. Azaz lenne annak logikája, hogy a most közölt szöveg esetében mintegy kiigazítsa a másoló ezen kihagyás révén a sortöbbletet – csak hát ez voltaképpen nem történt meg, hiszen a sortöbblet megmaradt azzal, hogy kilencsoros lett ez a versszak. Ezért aztán inkább az valószínűsíthető, hogy itt is egyszerű másolási hibáról van szó: a lejegyző szeme ugrott egyet, és így kihagyott egy sort. Ezt erősíti, hogy a debreceni másolatban is benne van ez a sor.⁴⁷

A másik elgondolkodtató eltérés egy olyan sorhoz kapcsolódik, amely már igen régen külön cikket kapott egy nyelvészeti szakfolyóiratban. A vers második egységében (*A malac búcsúzása*) olvasható a következő sor (80. sor): „Mellyel eddig nem volt egy *zicher* döfésed”.⁴⁸ Az itt kurziválással kiemelt jelzőt a vers első publikálásakor, 1881-ben máshogy írták: „siker” – megjegyzendő azonban, hogy a tőlem forgatott, egykor Arany László tulajdonában való példányban valaki ezt a szót áthúzta, és lapszéli glosszaként melléírta: „zikker”.⁴⁹ Sajnos, nem lehet tudni, ki volt ez, és azt sem, mikor történt a javítás. Szily Kálmán azonban később, 1909-ben bebizonyította, hogy

⁴⁴ A kritikai kiadásnak ezen a kötetén kezdetben Hász-Fehér Katalin dolgozott, majd átadta a feladatot Tarjányi Eszternek. Az ő váratlan és korai halála után a munkát Kardeván Lapis Gergely vette át, ám ő is megvált tőle, és Vaderna Gábor vállalkozott a folytatására.

⁴⁵ BENKÓ, *i. m.*, 85–88.

⁴⁶ AJÖM VI., 25. – vö. még: BENKÓ, *i. m.*, 86.

⁴⁷ Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y.

⁴⁸ AJÖM VI., 27. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁹ *Album...*, *i. m.*, 7.

a „siker” szó egyszerű félreolvasás (vagy éppen nyomdahiba), mert a tőle felkutatott másolati példányokban mind a „zicher” szó szerepelt jelzőként.⁵⁰ Megjegyzendő persze, bár Szily erre nem reflektált, az ő módszere mégiscsak közvetett és hipotetikus volt, hiszen ahhoz a kézírathoz, amely alapján a szövegközlés megtörtént, nem férhetett hozzá (bár ahogy láttuk, Nagy Gyula informálta erről őt), ezért csupán egyéb másolatok párhuzamai alapján következtetett. Egyébként helyesen. Az is őt igazolja, hogy amikor Benkó Imre a könyvében újraközölte Szilágyi Sándor példánya alapján a verset, abban az adott helyen a „zicher” szó szerepelt,⁵¹ mint ahogy már a vers 1897-es újraközlésekor is, csak ott „sicher” alakban.⁵² (Amúgy Szily nem regisztrálta a vers összes későbbi közlését, ahol egyébként a tőle cáfolt alak már nem fordult elő, így utólag a cikk némileg fölösleges fontoskodásnak mutatkozik.) Tegyük hozzá, a jelenleg is hozzáférhető példányokon is a „zicher” szó olvasható: a sárospatakin éppúgy,⁵³ mint az Akadémia kéziratárában őrzöttön.⁵⁴ A debreceni változaton pontosan ezen a helyen egy utólagos javítás figyelhető meg: a lejegyző először a „zikher” szót írta le, majd ezt átírta „zicher”-re.⁵⁵ Az itt közölt változatban is „zicher” olvasható.

A függelékben közölt változatban az eltérés nem is itt, ennek a jelzőnek a kapcsán figyelhető meg, hanem éppen a jelzett szó más, mint a többi, eddig ismeretes példányon: itt ugyanis „zicher lökésed” olvasható. Tartalmilag és ritmikailag amúgy mindkét szó beleillene a versbe, nem rí ki onnan. S talán nem oktalan túlintertetés, ha úgy vélem, a „lökésed” szó mintha rendelkezne némi erotikus asszociációval is, amely a gyűrű emlegetésével, valamint Oresztész és Püladész férfibarátságának az emlegetésével is összefüggni látszik. Figyelemre méltó, hogy a jó minőségű és tiszta kézírású debreceni változaton szintén a „lökésed” szó olvasható.⁵⁶ Ezért aztán aligha ítélné a kérdés egyszerűen tipikus másolói hibának (az írnok értelmet ad egy olyan eltérésnek, amely amúgy belesimul a szövegbe...): hiszen két másolaton az egyik, a másik kettőn (beleértve a most közölt kéziratot is) a másik változat olvasható. Alighanem egyenértékű változatokként kell majd feltüntetni a kritikai kiadásban ezt a szót.

A Szilágyi Sándor-féle kiadás 23. sorában olvasható „rigmusokkal” szó⁵⁷ helyén a jelen kéziratban „rithmusokkal” szerepel – ahogyan egyébként Benkónál is.⁵⁸ Vagyis jelen másolat erősíti a Benkó-féle közlés autentikusságát. A Szilágyi-féle változat 26. sorában a „köhögők” szó előtt három pont jelzi a nyilván a felolvasás során érzékeltetett

⁵⁰ SZILY, *i. m.*

⁵¹ BENKÓ, *i. m.*, 88.

⁵² Debreczen, 29(1897), 18. sz. (jan. 22.), 2.

⁵³ Tiszáninenni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, Kéziratár, 1755, A 3277. XIV.

⁵⁴ MTAK KIK Kt. Ms. 6342/163–165.

⁵⁵ Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y.

⁵⁶ Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y.

⁵⁷ AJÖM VI., 25.

⁵⁸ BENKÓ, *i. m.*, 86.

hatásszünetet, amely az utána következő ige eufemisztikus használatát hangsúlyozta ('köhögtök' ahelyett, hogy 'röhögtök').⁵⁹ Benkónál azt láthatjuk, hogy ott nincs ilyen jelzés, mint ahogy a Szabó Sámuelnél fennmaradt másolatban is hiányzik a három pont (a debreceni kéziratban viszont ott van, ugyanúgy, ahogy a Szilágyi-féle kiadásban).⁶⁰ Ugyanakkor viszont Benkó máshogy adja a második tagmondatot: „ha ti nem köhögtök”⁶¹ – Szilágyinál ez a következőképpen szerepel: „ha ki nem... köhögtök”. A Szabó Sámuelnél megőrzött másolat az utóbbihoz áll közelebb tartalmilag (Benkó alighanem félreolvasta az igekötőt, és személyes névmásként értelmezte – hacsak nem egyszerű nyomdahibáról van szó).

Megfigyelhető néhány kisebb eltérés is, szóeltérés, illetve szórendi változtatás (32. sor: „még pedig csak kezdi” – „pedig még csak kezdi”;⁶² illetve: 33. sor: „még” – „majd”;⁶³ 71. sor: „megölőjén” – „megölésén”).⁶⁴ Vagyis ezekben az esetekben a Szabó Sámuel-féle másolat írnoka mintha tipikus másolási hibákat követett volna el, azaz nem betű szerint másolt, hanem értelmező módon (bár ezt a kijelentést némileg gyöngíti, hogy a debreceni másolatban két esetben ugyanezeket az eltéréseket látjuk, ami megengedi azt a feltételezést is, hogy ezek lehetettek a helyes alakok az eredeti kéziratban). Ennek eldöntésére – az autográf kézirat hiányában – nincs módunk.

Hiszen, összegezvén az eltéréseket, jól látszik, hogy a lényegi azonosság mellett a most közölt szövegváltozat tartalmaz néhány, igencsak érdekes eltérést is, ám ezek némelyike magyarázható másolói tévesztésként.⁶⁵ S ha ez a helyzet, akkor föltételezhető, hogy a Szabó Sámuelhez eljutott változat is Arany eredetijéről készült, amely viszont csak Szilágyi Sándoron keresztül volt elérhető. Jelen másolat nem mutatja a közköltészeti létmód és variálódás jegyeit, egyértelműen ugyanabból a szövegváltozathoz vezethető le – ez kitűnik abból, ha a csak nyomtatásból ismeretes két másik, a Szilágyi Sándortól és a Benkó Imrétől publikált változattal hasonlítjuk össze. Csakhogy míg a két utóbbinak a kézirati előképét már nincs módunk megismerni, Szabó Sámuelnél

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y.

⁶¹ BENKÓ, *i. m.*, 86.

⁶² Az 1881-es közlésben a 32. sor így olvasható: „még pedig csak kezdi”. Az általam használt, Arany László számára készült, és valószínűleg általa is használt példányban (a jelzetét lásd a 4. jegyzetben) e sor mellett egy azonosítatlan kéz ceruzás korrektúrajellel jelezte a szavak sorrendjének fölcserélését: „pedig még csak kezdi”: *Album...*, *i. m.*, 5. A kritikai kiadásban szereplő változat (AJÖM VI., 26) és Benkó változata (BENKÓ, *i. m.*, 86) ezen a ponton azonos, és megegyezik a javítással. A debreceni változatban szintén: „még pedig csak kezdi” – Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y.

⁶³ Ezen a ponton is azonos a kritikai kiadásban szereplő változat (AJÖM VI., 26) és Benkó változata (BENKÓ, *i. m.*, 86). A debreceni változatban ugyanaz olvasható, mint a most közölt kéziratban: „majd” (Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y).

⁶⁴ Itt is ugyanaz a helyzet: AJÖM VI., 27. – BENKÓ, *i. m.*, 27. A debreceni változatban az olvasható, mint ami a most közölt kéziratban: „megölésén” (Tiszántúli Református Egyházkerületi Kollégium Nagykönyvtár, R. 702y).

⁶⁵ A jellegzetes másolói tévesztések áttekintését lásd: STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 31–40.

megőrződött a másolat. Mindez pedig csak megerősíti, hogy a frissen előkerült kópia igen jelentős az Arany-filológia szempontjából, és nagy szerencse, hogy akkor bukkant föl, amikor az új kritikai kiadás még csak készülőfélben van, így a másolat tanulságai szervesen beépülhetnek a kutatás új eredményei közé.

Függelék

A kézirat idegen kéztől származó, nem autográf másolat, Szabó Sámuel 2021 novemberében előkerült irathagyatékában található, Kolozsvárott, magántulajdonban. A sajtó alá rendezés során a rendelkezésemre bocsátott digitális fényképmásolatot használtam. A kéziraton aláhúzással jelölt kiemeléseket az átírás során kurziválással adtam vissza, szövegkritikai jegyzetekben jelöltem a javításokat. Az oldalhatárokat a szövegben szögletes zárójelbe írva adtam meg.

[1. f. recto:]

(Arany Jánostól)⁶⁶

Midőn Szilágyi Sándor úr az első és utolsó malaczának végső tisztességtelét nagy és fényes gyülekezet jelenlétében tartaná, ezen alkalmatosságra készítőddött és elmondódott egy bocskoros poëta által következőképen⁶⁷

Múzsám! Ki lebuktál Parnassus hegyéről,
És csak órr bezúást nyertél pályabérül,
Szűnj-meg erőtetni szárnyadat magasra,
Hagyd az égi kvártélyt a fellengő sasra:
Jobb tenéked immár itt lenn tollászkodni,
Hósek és harczokrol még nem is álmodni,
Lelsz alacsony tárgyat akár mennyit; hisz na,
Ehol van Szilágyi, s' az ő poltrás diszna.

Oh te disznótornak nyájias istensége,
Kitől ihletődve jobban vált a gége,
Bicskanyító újbor a vászon kehelyben,
Ki előttem állasz tamquam egy pendelyben:
Tehozzád kiáltok, te légy segítségem,
Adj néhány rosz rímet, máskülönben végem;
Csak a leghitványabb fűzfaverset addsz,
Melyet ő érdemel és az ő malacza.

[1. f. verso:]

De talán azt kérdik – magam is azt kérdek –
Mi közös tulajdon, vagy mi közös érdem
Fűzi össze őket, hogy így énekembe
Mindig egy pórázon kötve vezetem be?

⁶⁶ Más kéz írásával; Olosz Katalin véleménye szerint Szabó Sámueltól származik.

⁶⁷ A cím kimaradt a másolatból.

Épen ez a dolog főfő csínyabínya,
Ezért gyötör engem a versgyártás kínja,
Hogy meg bizonyítsam ékes rithmusokkal:
Mi hasonlatosság vagyon ő közöttök,
Elmondom uraim, ha ki nem köhögtök:

Legelőbb is tudjuk a tapasztalásból,
Hogy a malacz élte nem áll semmi másból,
Csupán enni, inni vaczkon elheverni.
Ily módon szalonnát, s' nagy hasat nevelni.
Sándor is a háját szépecskén ereszti,
Már is látszik rajta, pedig még csak kezdi,
Hátha majd disznó lessz! amit hogy elérjen,
Üssünk össze urak! kívánjuk, hogy éljen!

Második tulajdon, hogy a malacz korog,
Sándorunk is gyakran oly gyanúsán morog,
Hogy produkálhatná magát Athenében
Bár malacz nem volna rejtve köpenyében. [2. f. recto]
Azt hiszen furorét csinálhatna véle,
Olyat még nem hallott az a görögféle;
Nincs is egyéb olyan tulajdona néki,
Melylyel annyi bölcs közt magát tüntetné ki.

Harmadik hasonlat, hogy a malacz sokat
Lótfut, csetlikbotlik, mindent felborogat,
E malacz tulajdon úgy megvan Sándorban,
Mint a két meszelybor, az egy iccze borban.
Ő is mindég ott jár, a hol soh' se kéne
A hol orron üti egyik másik néne;
Minden lépten kárttesz, nyal, fal, a mit talál,
Kotnyeles,⁶⁸ kotyonfitty, minden lébe kanál.⁶⁹

Negyedik hasonlat, hogy a malacz *élve*
Nem szokott fizetni se nyárba se télbe,
Még is akad bőven árpa kukoricza,
Hogy kedvéért élhet a jó mangalicza;
Sándort is tehetjük vele azon rangra,

⁶⁸ [jav. ebből:] Kotnyeles

⁶⁹ lébe <kala> kanál.

Minden fizetésit bizza nagy harangra,
Ő maga soh' sem vét, még is bőven arat,
Húzza be az ajtót, a ki hátra marad.

Ötödik hasonlat....de ne menjünk messze, [2. f. verso]
Im itt van előttünk, hasonlítsuk össze;
Ez a poczkos termet, ez a karika láb,
Ez a kunczogó hang, minék menjünk tovább?
Csupán egy különbség van fájdalom köztök,
Az, hogy a malaczbol, jó ízűen ösztök:
De szegény Sándorunk⁷⁰ – ha majd így jár szinte,
Nem lesz neki bezzeg ilyen tora mint e.

Végezván beszédem épületes részét,
Halljuk már a malacz utolsó nyögését,
Melylyel az élőkötöl örökre búcsúzik,
Mielőtt gyomrunkba végképen becsúszik.
Elébb is gazdáján, megölésén kezdi,
Szemét a tányérból ő reá mereszti,
Szájában az almát mérgesen harapja,
Szóljon hát mielőtt Lengyel úr bekapja:

- *A malacz búcsúzása*
Gyilkosom, kegyetlen, mivel érdemlettem,
Hogy ez a sok éhes osztozik felettem?
Hogy fiatalságom zsíros tavaszában,
Így körül fogának széltiben hosszában?
Nem irtóztál ugyan belém verni késed, [3. f. recto]
Melylyel eddig nem volt, egy *zicher* lökésed,
Melytől ez ideig a patkány sem féle
Hogy tudtál engemet által szűrni véle?

Gyönyörű multság, gyönyörű theátrum,⁷¹
Ezért mondták rolunk: par nobile fratrum!
Ilyen a barátság? a gyöngébb a vesztés,
Így tesz Pyladessel a derék Orestes?
Várj-rá, mert szellemem feljár kísérteni,
Minden bátorságod az inadra keni.

⁷⁰ Sándor<nak>unk

⁷¹ theatr<o>um

Nem mersz többé estve az útcán járkálni,
Nem mersz gyertya nélkül egy magadban hálni.

Ha valami éjjel paplanodban korog,
Az én lelkem lesz az, a mely ott kuczorog
Az lesz, mely a legszebb női társaságban,
Egyszer csak megröffen hátul a nadrágban. –
De nem... megbocsátok jó keresztyén módra,
Hiszen, hol találnék ily méltó utódra?
Baráti emlékül azt a gyűrűt hagyom,
Melyben, ha jól sejtem, farkam dugva vagyon.

Arany János *Az első lopás* című művének „kalózkiadásai”-ról

Arany János 1852–53-ban írhatta azt az elbeszélő költeményét, amelynek kéziratára 1853. szeptember 14. volt írva, és a *Falusi Esték* című, Vas Gereben szerkesztette kiadványban jelent meg.

Az eredeti cím *Az első lopás*, a cím alatt az *Igaz történet* megjelölés szerepel. A nevelési célzatú népies mű valós történeten alapul. A főszereplő túl fiatalon házasodik, eladósodik, a pálinka hatása alatt lop, és börtönbe zárják. Szabadulása után megváltozik, dolgozik, nem iszik, megbecsülik, a családi nyugodt élet megvalósul. Az eredeti kézirat a Voinovich Gézánál őrzött hagyatékkal együtt Budapest ostromakor elégett.

1952-ben megjelent a kritikai kiadás (*Arany János Összes Művei*) 3. kötete, amelyet az a Voinovich Géza rendezett sajtó alá, aki Arany László özvegyének második férje volt. A harmadik kötetben az elbeszélő költemények között olvasható *Az első lopás* című költemény, amelynek jegyzetében a mű kiadásairól azt írja Voinovich: „Először a *Falusi Esték* népi ujságban (szerk. Vas Gereben), 1853; másodszer KK. [Kisebb Költemények] 1856, azután ennek további kiadásaiban, az ÖK. [Összes Költemények] és ÖM. [Összes Művei] kötetekben. – Külön 1903., Franklin Társulat. – Sz. László füve és Murány ostromával együtt az *Olcsó Könyvtárban*.”¹

A jegyzet értelmezéséhez először röviden Arany János kiadóiról kell megemlékezni. A *Kisebb költemények* kiadási jogát Heckenast Gusztáv vette meg: az első kiadás 1856-ban, a második 1860-ban jelent meg. 1867-ben, ekkor Ráth Mórnál, a harmadik kiadás már 46 darabbal többet, 136 költeményt tartalmazott. A negyedik (1869) az utóbbival teljesen azonos, az ötödik (1872) alakjában különbözött a harmadik kiadástól. A hatodik kiadásban (1900) a korábbiaktól eltérően öt költeményt – köztük *Az első lopás* címűt – az elbeszélő költemények közé sorolták, és ekkor már Ráth Mór helyett a Franklin volt az új kiadó. A költő halála után (1882) 1900-ig Arany László szerkesztésében több kiadás – köztük az *Őszikék* – még Ráth Mórnál jelent meg.²

A tényszerű bevezető után két kérdés adódik. Miért hiányos Voinovich közlése *Az első lopás* önálló kiadásairól? Mi magyarázhatja az elbeszélő költemény kétféle címét, hiszen az – időközben megsemmisült – kézirat és ennek nyomán a kritikai kiadás határozott névelővel (*Az első lopás*), az általunk ismert külön megjelenések viszont névelő nélkül írják le (*Első lopás*)?

¹ ARANY János, *Elbeszélő költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 3), 350. A kézirat megsemmisülése ugyanitt említve, ahogyan a rajta levő dátum is.

² ARANY János, *Kisebb költemények*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1), 397–405.

Az első lopás külön kiadásai

A Franklin kiadásában (1900) megjelent összes munkák ötödik kötetében, a harmadik kötethez fűzött jegyzetek között a következő olvasható: „Az első Lopás. 1853. – Először, másodszer és harmadszor a K.K. között.” Sem a *Falusi Esték*ben megjelent első kiadás (1. sz. melléklet), sem az 1900-ig tartó időszak esetleges kiadásairól nincs itt információ. Az utóbbiakról jóindulattal feltételezhető, hogy nem voltak ismertek. Az első megjelenésről ez nem mondható el, sőt annál is inkább furcsa, mert a többi elbeszélő költeményről az első megjelenés helye és ideje olvasható ebben a kiadásban.

Voinovich Géza 1952-es közlése szerint – ahogy láttuk – *Az első lopás* külön 1903-ban a Franklin Társulatnál, *A Szent László* fűvével és a *Murány ostromával* együtt (évszám nélkül) az *Olcso Könyvtár*ban jelent meg. A fellelhető források szerint viszont *Az első lopás* az *Olcso Könyvtár* sorozatában nem külön, hanem a *Jóka ördögével* együtt 1902-ben, 1268-as szám alatt jelent meg. A *Murány ostroma* ugyanabban a sorozatban 1186–1188-as számmal, 1900-ban már forgalomba került.

Voinovich Géza számára tehát, az általa leírtak szerint, három kiadvány ismeretlen volt. Kiadásuk évét egyiken sem közlik, de a rajtuk olvasható adatokból, ha a pontos dátumra nem is, a kiadás időszakára következtetni tudunk. A Ráth Mór-féle *Első lopás* (2. sz. melléklet) címlapjának jobb alsó sarkában olvasható: „Ára 4 kr.” Magyarországon 1892-ig volt a krajcár a forint váltópénze (amit ugyan 1897-ig a forgalomban még használni lehetett), így bizonyos, hogy a mű kiadása 1892 előtt történt. A Méhner-féle *Első lopás* (3. sz. melléklet) címlapjának belső oldala közli: „Egy-egy kötet ára szép képekkel, fűzve 1 K. 20. fill.,” azaz 1892 után jelenhetett meg, hiszen a korona és a fillér akkortól lett törvényes fizetési eszköz, és mert Méhner Vilmos cégét Franklin 1895-ben felvásárolta, a kiadvány csak a két időpont között jelenhetett meg. Az iskolai *Az első lopás* és a *Jóka ördöge* megjelenése megfeythetetlen, ellentmondást mutat. A címlapon „Ráth Mór tulajdona Budapesten” szerepel, ezt annak tulajdoníthatjuk, hogy 1867-ben Ráth Mór a tankönyvekre és az iskolai népies kiadásokra jogot kapott. Ha viszont figyelembe vesszük a füzet hátsó borítójának belső felén található irodalmiajánló-jegyzéket, akkor az 1908 utáni megjelenés lehetséges, mert az ott felsorolt Mikszáth-regény, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* 1908-ban került a könyvesboltokba. Ráth Mór fia, Gyula, aki apjának üzlettársa lett, 1900-ban elhunyt, majd nemsokára az idősebb Ráth is elhunyt 1903-ban; ezután az özvegy a Franklinnak eladta a Shakespeare-jogokat, készleteket, kliséket, matricákat.³ Miként maradt meg a kiadás joga? Nem tudjuk.

A három kiadvány illusztrációban és formában is különbözik. Ráth Mór két képpel jelent meg, a hátsó borítón három Arany-mű ajánlatával (*Toldi*, *Szent László fűve*, *A Jóka ördöge*) és az első oldalon három, az utolsón négy, a többin öt versszakkal. Mérete: 105 × 175 mm.

³ VÖRTEK Krisztina, *A legenda vége – Ráth Mórról*, MKSz, 116(2000), 3. sz., 402–414. Itt: 414.

A Méhner Vilmos-féle kiadásban 11 kép látható, 32 oldalon és az utolsó nyolc oldalon 5 Arany János-vers olvasható: *Szőke Panni* (1847), *Népdalok* (1850), *Koldus-ének* (1850), *Az ó torony* (1850), *Érzékeny búcsú* (1851). Mérete: 110 × 165 mm.

Az iskolai kiadás borítóval jelent meg, a két belső oldalon és a hátsó borítón könyvajánló jegyzékkel. A füzet Komáromy Lajos két és fél oldalas bevezetőjével kezdődik, majd ezt követi *Az első lopás* és a *Jóka ördöge*. Az utolsó három oldal szintén ajánlójegyzék. A kiadvány furcsasága, hogy a belső borítón „Egy-egy szám ára 30 fillér.” kiírás, az utolsó oldalon pedig „egy-egy szám ára 15 krajcár” olvasható. Kiadói trükk? A feladványt nem lehet megoldani. A méret: 100 × 115 mm.

A Méhner-céget a Vörösmarty-jogokkal együtt a Franklin vásárolta fel.⁴ Arany János műveinek kiadási jogáról Voit Krisztina írt részletesen, ezt érdemes hosszabban idézni:

Ráth Arany munkáit nagy szeretettel és hozzáértéssel adta közre. Így ezeknek a jogoknak az elvesztése különösen tanulságos. Ráth az Aranytól szerzett jogokat 1893-ban Arany Lászlóval megerősítette. Ennek határideje azonban 1900. december 31. volt. A határidő lejárta előtt már két esztendővel megkezdődik az alkudozás, azonban már nem Arany Lászlóval, hanem az özvegyével. A Franklin társulat már 1898 végén benyújthatta első ajánlatát, amelynek pontos tételeit nem ismerjük. Ekkor jelentkezett Révai Mór János a maga „háromszorosának mondott” ígéretével. Ennek hatására írta meg 1899. február végén Arany Lászlóné a társulatnak azt a levelet, amelyben korábbi ajánlatukat a Révai-féle előnyök miatt visszamondja. Ebben kifejti „... feltett szándékom volt, hogy nem alkuszom ipám írói hagyatékára, így találtam illőnek férjem házával s így rögtön egész határozottan megígértem Révainak, hogy ajánlatát elfogadom, ha az tetemesen jobb a másénál.... Kívánságukhoz képest köteleztem Révait, hogy a két iskolai kiadást, a balladákat és a Toldit engedje át Önöknek végleg, ötezer forintért, ép úgy a három Shakespeare fordítást, arra az esetre ha egy új együttes kiadás létesül – ezeröttszáz forintért.” Jellemző, hogy az alkudozás során Ráthot senki sem kérdezte meg. Igaz, feltehetően mindannyian tudták, hogy Ráth már nincs abban a helyzetben, hogy a csillagászati összegekig felmenő licitálásba részt vehetett volna. Végül is Arany László özvegye 60 ezer koronáért eladta a jogokat a Franklin társulatnak 1931. évi határidővel. Ezt a megállapodást még több követte, kiterjesztve a jogokat, például a filmfeldolgozásokra is, de ezeket már Voinovich Géza kötötte meg, mint Arany Lászlóné férje.

Az 1900 januárjában kötött megállapodás kimondta azt is, hogy érvényessége csak 1900. december 31. után lép életbe, miután a jogokkal ekkor még ez idő szerint Ráth Mór rendelkezett. Ez a szankció azonban kevésbé zavarta a Franklin társulatot abban, hogy még az év folyamán piacra dobja valamennyi frissen szerzett Arany kiadását, sürgősen kicserélve Ráth impresszumát a sajátjával. Mindezt úgy tehette meg, hogy Ráthtól megvásárolta a kliséket és a matricákat. Pontosabban már nem Ráthtól, hanem akik őt ekkor már képviselték.⁵

⁴ *Uo.*, 412.

⁵ *Uo.*, 413.

A kissé kevert adatok kibogozását segítheti az akkori üzleti és személyes kapcsolatok ismerete. Arany János baráti köréhez tartozott Gyulai Pál, akivel 1872 és 1883 között Arany László együtt szerkesztette a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* három kötetét. 1872-ben Arany János kiadója, Ráth Mór konfliktusba került Gyulai Pállal a *Budapesti Szemle* kiadásáról. 1873-ban a Landerer és Heckenast Kiadó a Franklin nevet felvéve részvénytársasággá alakult, amelynek igazgatósági tagja, minimális részvényjegyzéssel Gyulai Pál volt, aki hamarosan a társaság elnöke lett. 1875-ben Gyulai Pál megindította az *Olcsó Könyvtár* sorozatát, amely évtizedeken keresztül ezres példányszámú kiadványokkal jelent meg. Eközben Arany János kiadójának, Ráth Mórnak az üzleti fellendülést követően megromlott a viszonya Gyulai Pállal, és számára több előnytelen változás is történt. A legnagyobb csapás Vörösmarty kiadási jogainak az elvesztése volt. 1884-ben ugyanis a korábbi szerződés, amelyet Deák Ferenc, a Vörösmarty-árvák gyámja kötött, lejárt, és az örökösök nem Ráthtal újították ezt meg, hanem Méhner Vilmos cégének adták el. Méhner ponyváiról, kalendáriumairól volt ismert, és ő a még kéziratban lévő epigrammák és drámai költemények kiadási jogát Gyulai Pál jegyzeteivel együtt is megkapta. Arra viszont nem találtunk információt, miként szerzett kiadási jogot a „Méhner Vilmos-féle Könyvkiadó Hivatal” az *Első lopásra*.

Az üzleti élet a személyes kapcsolatoktól és azok változásaitól sem függetlenül zajlott. Arany László 1875-ben feleségül vette Gizellát, Szalay László unokahúgát. Gyulai Pál Arany folyóiratának egykori segédszerkesztőjéből lassan az irodalmi élet egyik vezetőjévé emelkedett. Arany János hosszas betegeskedés után 1882. október 22-én, Arany László 1898. augusztus 1-jén meghalt. Gyulai Pál egyetemi tanítványa, majd irodalmi munkatársa, a 28 éves Voinovich Géza 1905-ben feleségül vette Arany László nála 20 évvel idősebb, gyermektelen özvegyét. A házasságával felesége révén megörökölte a számára egész életében feladatot adó, Arany János-i irodalmi hagyatékot is.

Áttekintve a személyi kapcsolatokat és az azoktól feltételezhetően nem független könyvkiadási, üzleti folyamatokat, a korábban általánosságban megfogalmazott kérdések konkrétan is feltehetőek. Mi lehet a magyarázata, hogy Voinovich Géza 1952-ben, *Arany János Összes Művei* sajtó alá rendezésekor *Az első lopás* három önálló kiadását nem szerepelteti? Elsőként hiányzik Ráth Mór (2. sz. melléklet), másodikként Méhner kiadása (3. sz. melléklet), valamint az iskolai felhasználási célú, Ráth Mórhoz kapcsolt kiadás (4. sz. melléklet). Ráth Mór nevén 1900-ig, Méhner kiadásában csak 1895-ig jelenhetett meg a kiadvány, az iskolai kiadásnak az évszámát nem ismerjük. Az 1900-ban Franklinnál megjelent *Arany János Összes Munkáiban az Első lopáshoz* fűzött jegyzet rendkívül szűkszavú, csak a *Kisebb költemények* háromszori kiadását említi, és az 1853-as évszámot anélkül közli, hogy a szövegnek ekkor helyet adó folyóiratot, a *Falusi estét*ket megemlítené.

A lehetséges indok kettős lehet: Voinovich vagy elfelejtette (amit nem tudunk elfogadni), vagy szándékosan kihagyta az Arany-családra nézve furcsa kiadásokat. Az ok ismeretlen, az olvasó találgathat. Mi lehet a magyarázat? Kétszer, ráadásul két

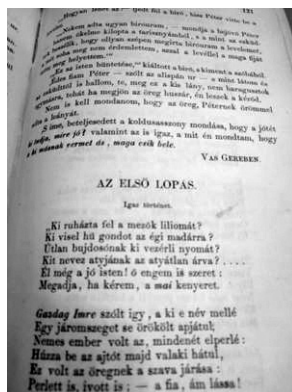
barátságban nem lévő kiadónál ugyanazt a szerkesztői vagy nyomdahibát feltételezni nem lehet, nem marad más hátra, mint rosszhiszeműen azt gondolni, a két kiadói nevet használva, legalább két személy anyagi érdekű összejátszása zajlott le. Feltételezésünket, ha konkrétan nem támasztja is alá, de nem mond ellent annak Bisztray Gyula, aki tanulmányában többször úgy említi Voinovich Gézát, mint aki az Arany János-hagyatékot és a kiadási jogokat nem mindenkor a költő nagyságához méltóan kezelte. Emellett ki kell még emelnünk azt az állítását, hogy a Franklin-Társulat a kiadási évet gyakran üzleti okokból nem tüntette föl a kiadványain.⁶

Az elbeszélő költemény címéről

A *Falusi Esték*ben megjelent cím *Az első lopás*. Az összes gyűjteményes Arany-kiadás ugyanazt használja. A 3–4. számú mellékletben közölt furcsa (kalóz?) kiadások a névelőt elhagyva, a címlapon *Első lopást* írnak. A Voinovich által is említett Franklin-féle külön kiadás is a névelőt használja egyébként.

Érdekes záróakkord, hogy Voinovich idéz Arany János Tompa Mihálynak 1854. október 18-án írt leveléből, és itt is névelő nélkül szerepel a cím (bár ennek valószínűleg nyelvhelyességi oka van, hiszen egymás után kétszer nem szerepelhet ugyanaz a névelő): „*Ágnes asszony* is már ez epocha szüleménye, valamint *Mátyás anyja*, részben az *Első lopás* s vagy még kettő...”⁷

A bevezetőben még általánosságban feltett kérdéseink közül az elsőt, később konkrétan is megfogalmaztuk, a másodikat, a névelő nélküli címhasználatot találgatások nélkül, egyszerűen tényként rögzítettük. A két kérdésre adható válaszok egymástól nem függetlenek, hanem két vonalon futó érdekek találkozását sejtetik.

1. sz. melléklet

⁶ BISZTRAY Gyula, *Az Arany János-kiadások rostája (1883–1959)*, MKsz, 75(1959), 1. sz., 23–45. Konkrétan: 30–31.

⁷ VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza, 1849–1860*, II, Bp., MTA, 1931, 332.

ELSŐ LOPÁS

Költői elbeszélés

Irta
Arany János.

Két képpel.

Budapest.

Kiadja Ráth. Mór.

Ára 4 kr.

2. sz. melléklet

67. sz.

ELSŐ LOPÁS

KÖLTŐI ELBESZÉLÉS.

Írta: **Arany János.**

Képekkel.

MÉHNER VILMOS-féle KÖNYVKIADÓHIVATAL.

(Budapest, IV. ker., Egyetem-utca 4.)

3. sz. melléklet

ELSŐ LOPÁS

Költői elbeszélés

Irta
Arany János.

Két képpel.

Budapest.
Kiadja Ráth Mór.

Ára 4 kr.

4. sz. melléklet

Az örökség terhe. Arany László élete és munkássága, szerk. Szilágyi Márton

Budapest, Ráció Kiadó – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2022, 259 l.

Arany László nevének hallatán sokakban felidéződik Petőfi Sándor neki dedikált verse, amellyel az olvasó már gyerekkorában találkozhatott, és legalább első sorai megragadtak benne: „Laci te, / Hallod-e? / Jer ide, / Jer, ha mondom, / Rontom-bontom”. Azt lehetne gondolni, hogy akinek ilyen egyértelmű a belépője az irodalomba, annak a műlistája, a recepciója és az emlékezete is ehhez hasonló. Amikor azonban ugyanez az olvasó fellapozza *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* 3. kötetét (1849–1905) meglepetéssel szembesülhet azzal, hogy előfeltevésében csalódnia kell. Ezt az ellentmondást járják körül a születés 175. évfordulójára 2019. december elején rendezett konferencia előadásai, illetve a belőlük készült tanulmányok gyűjtőköteté.

Az életmű áttekintését öt nagyobb témakör segíti, egyre táguló körökben, kitekin-téssel a szépirodalomra, az apai hagyaték őrzésére, a meseközlések formai és tartalmi kérdéseire, a közéleti szereplésre, valamint a kapcsolatrendszerre. Az életút pedig ezek függvényeként jelenik meg, hangsúlyozottan az utolsó szempont szerinti tanulmányokban. A kötet végén közölt fényképek fontos pontokon egészítik ki az egyes írásokat, ezekből – ha vannak érdemlegesek –, még több is elfért volna: ahogyan például a Földhitelintézet hivatalnoki és vezetői munkájáról vagy a Kisfaludy-társaságban viselt tagságával járó feladatokról és kötelességekről is, amelyek ugyancsak ismeretlenek, egyben adalékként szolgálhatnak ahhoz, hogyan illeszkedhet be egy alapvetően szabad, alkotó személyiség a működési szabályok és kötöttségek, valamint a hivatali hierarchia világába.

A tanulmánygyűjteményt Imre László írása vezeti be, amely elhelyezi Arany Lászlót a XX. és XXI. század világában, mintegy aktualizálja őt. A szerző a folyamatosság és múltszakadás kettősségében mutat rá a költői és értekezői életmű azon pontjaira, amelyek bár az 1989 előtti uralkodó hazai világgép egyes vonásainak kritikáját adták, mégsem kaphattak kellő hangsúlyt, pontosabban csak a „tisztas konzervativizmus” mindent elfedő címkéjét viselhették. Találó a megyei hatalom kétarcúságának a megnevezése, egyfelől önvédelem, másfelől elnyomás, ugyanakkor túlaktualizált a magyarság (és a keresztény Európa) kárára diadalmaskodni akaró igények és törekvések meglátása az életműben – a mai társadalmi-gazdasági körülmények ugyanis jelentősen eltérnek a XIX. század végétől, és a kérdés megfogalmazása, valamint a válasz is kicsit bonyolultabb ennél.

Eisemann György *A délibábok hőse* című verses regényt vizsgálja a két beszélő: a főszereplő, illetve a narrátor, a kulturális tényezők és a szépirodalom nyelve felől. Éles válaszfal nincs köztük, de világosan elkülöníthetők a jellemzőik. A felvetett szempontot érvényesítő, értelmező elemzés kitér a két beszédmód jellegzetességeire, és a történet előrehaladásával párhuzamosan tárgyalja többek között a vendégszövegek és az ábrázolás kérdéseit. A verses regény által ábrázolt valóság magában foglalja a kiegyezés utáni magyar világ városi és falusi életének kettősségét, ami 1872-ben, a verses regény megjelenésének idején még új jelenség volt, és csak hatvan év múlva, az 1930-as években kapta urbánus-népies elnevezését, így futotta be mind kulturális, mind nyelvi megjelenésben a jelenig terjedő karrierjét. A tematikus folyamatosság mellett maga a műfaj is feléledt a közelmúltban (Térey János), kérdés, hogy e jelenség lezárás-e, avagy újrakezdés.

Más szempontból érdeklí Hites Sándort ugyanez a verses regény, valamint *A hunok harca* című hosszabb költemény. Tanulmánya tematikailag szerteágazó, és olyan szóbeli és képi forrásokat von be vizsgálódásába, amelyek nem megszokottak sem a klaszszikus, sem a posztmodern irodalomtudományban. E témakör megjelenése azonban jótékony hatású, mivel azokra a körülményekre irányítja a figyelmet, amelyek vizsgálata új szempontokkal gazdagíthatja a megértést-értelmezést – például a hadi virtus versus gazdasági észszerűség kérdése, magyarság és modernitás irodalmi ábrázolása. Ez egyébként hosszabb tárgyalásra is alkalmas lenne, éppen a XIX. század végi, „elfeledett” – Ambrus (1861), Justh (1863), Petelei (1852), Reviczky (1855) stb. – írók-költők műveinek bevonásával.

Arany László irodalmi ambícióit segítette is, másfelől azonban nehezé tette apja munkássága. Ezt a kérdéskört járja körül Szilágyi Márton és Vaderna Gábor egy-egy tanulmánya. A fiú harmincnyolc éves volt, amikor apja meghalt – mindketten márciusban születtek –, a kézirat és a tárgyi hagyaték ekkor véglegesült, és a gyermek lett első teljes feltárója és tulajdonosa. Ennek megismertetése lett az egyik célja, következménye pedig egyes hagyatékrészek közintézménybe juttatása és az apai életmű összkiadásának a megszervezése. De volt egy távolabbi, alkotói kapcsolat, hatás-visszahatás közöttük, ezt tárja fel Szilágyi Márton írása, számbavéve Bolond Istók és Hübelé Balázs nevének forrásait, a befejezetlenség és a befejezettség kérdését, apa és fiú generációs irodalomeszményét, illetve nemzedéki életérzését, valamint azt, hogy az apa mit gondolt fiáról, illetve a fiú hogyan olvasta apja műveit. Elgondolkodtató a két verses regény összevetéséből a történelem változására és a nemzeti jellem állandóságára vonatkozó következtetés, a szembeszállás képtelensége és a lehetséges veszteségek melankolikus tudomásulvétele.

Vaderna Gábor a hagyaték anyagi részeinek közintézményi elhelyezését és feltárását foglalja össze, a nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum középpontba helyezésével. A történet kezdete a temetés, Nagyszalonta város küldöttségének a jelenléte és az elhárítás az emlékmúzeum alapítására. Ebben kezdettől fogva részt vettek a családtagok

is. A tanulmány nyomon követi Arany László ezzel kapcsolatos leveleit, az emlékszoba első helyét a református iskolában, majd a végleges, Csonka toronybeli elhelyezést. És mindezt kontextusba helyezi hazai és külföldi múzeumi, emlékhelyi példákkal.

A következő két tanulmány – Domokos Mariann és Vargha Katalin írásai – a folklorista Arany László műhelyébe vezeti be az olvasót. Az eredetileg 1862-ben megjelent, Arany László (és családja) által véglegesített, majd kiadott népmeseegyűjtemény 2018-as szinoptikus kritikai kiadása során felmerült szövegközlési, illetve szövegalkotási jellemzői ugyanis egyfelől túllépnek a kritikai kiadás határain, másfelől közelebb hozzák Arany László szövegalkotási technikáját. A szinoptikus közlés ugyanis változatosságot hoz és mintát mutat a kevesebb kézirattal rendelkező kora és késő újkori hagyatékok filológusai számára abban a tekintetben, hogyan lehet(ne) a több nyomtatott vagy kéziratot fogalmazvánnyal-tisztázattal rendelkező modern hagyatékok anyagát közölni. S bizonyos szempontból ugyanilyen mintát jelenthet a digitális közléseken gondolkodó kiadóknak is, habár a Magyarországon elterjedt programok párhuzamos szövegközlése eleve a szinoptikus elvre épül. Domokos Mariann szól a maitól eltérő szerzői pozícióról, arról, hogy a népmese mint közösségi alkotás a folklorisztika mai álláspontja szerint szerző nélküli alkotás, ugyanakkor Arany László stilizálás után, szerzői státuszából hajtotta végre a szövegközlést. A tanulmányban szó esik többek között szövegHITELESÉGI kérdésekről, Arany László szövegközlési elveiről és meseszöveg-véglegesítésének néhány formai jellegzetességéről: közlői finomítás és gyűjtői szándék kettősségéről. Vargha Katalin, aki a kritikai kiadás találósainak jegyzetírója, a gyűjtemény végén található 54 találós világát hozza közelebb. Összefoglalja a történeti és műfaji párhuzamokat, Arany László sajtó alá rendezési elveit, amelyek döntően formai és kevésbé tartalmi jellegűek voltak, az általa kihagyott, de a kéziratban olvasható találósok vélhető mellőzési okát, majd a szinoptikus kiadás szövegközlésére hoz példákat.

Sok újdonságot mutat a következő két tanulmány is, amelyek Arany Lászlónak a korabeli „politikai” költészettel, politikai élettel fennállt kapcsolatát foglalják össze. Völgyesi Orsolya írása bevezetőjében az 1860-as években, az első, kudarcos kiegyezési kísérlet idején megjelenő nemzedék államfelfogását említi, illetve ezzel összefüggésben Arany László akadémiai székfoglalóját. A tanulmány értékét növeli a hazafias érzés, a politikai költészet fogalmainak a körüljárása, elválasztása, valamint ezek aktuálpolitikai polarizálódásának bemutatása. Arany László nem volt egyértelműen támogatója a hazafias költészetnek, ebben nyilván a megszólalt nyelv frázisjeltsége és értéktudatbeli különbségek játszottak szerepet.

Az egyik legérdekesebb tanulmány szerzője Cieger András, aki Arany László és a századfordulós magyar politikai élet „kapcsolatáról” írt. Nagyszalonta ugyanis nem csak azzal tisztelte meg, hogy apjának emlékmúzeumot létesített, hanem azzal szándékkal is, hogy 1887-ben lépjen fel a Szabadelvű Párt jelöltjeként a Nagyszalontai Kerület képviselőjeként. A tanulmány módszeresen ismerteti e vállalkozás eseményeit, amelyek közül nem kevés Mikszáth tárcáiból, karcolataiból is visszaköszön, és majd megújul

1920 után. Közülük néhány kiragadott példa: győzelem kevés szavazattal, a választási csalás és visszaélés vádja, a szavazatok újraszámolásának az igénye, a vesztes képviselő revansvágya, a napi sajtó irányultsága. Tanulságos a szavazás kétféle – győztes és vesztes szerinti – interpretálása, valamint pikáns Szalay Gizellának mint kortesnek a fellépése. Hozzájárul Arany László személyiségének a megismeréséhez, hogy képviselősi „karrierje” egy pontján lemondott a mandátumáról.

Arany László jog(alkotó)i és akadémiai munkásságát Domokos Mariann és Balogh Piroska foglalja össze, mindkettőjük írása ugyancsak hézagpótló. Arany László is a magyar középosztály egyik hagyományos pályáját, a jogászt választotta, feltehetően szülei a teljes értékű egzisztencia tekintetében ezt hasznosabbnak tartották, mint az egyházi vagy tanári pályát. Doktoravátása után a Magyar Földhitelintézet alkalmazottja lett, majd letette az ügyvédi vizsgát is. Itt először jogi referens, majd titkár, végül pedig jogi igazgató lett. Egyetemi tanulmányai tehát ebből a szempontból jól kamatoztak. A szerzői jog a korabeli értelmezésben a nyomdai úton sokszorozott művekre vonatkozott – tehát nem a kéziratos művek közlésére, legfeljebb csak azt követően, hogy nyomtatott alakjuk megjelent –, és alapvetően vagy a szerző, esetleg közreműködő vagy a kiadást végrehajtó személy, cég, vállalat szempontjait vette, vehette figyelembe. Domokos Mariann felsorolja a szerzői jog magyar szempontból fontos állomásait, megjelenéseit, a kezdeti kiadói kiváltságokat és az első magyar szerzői jogi törvény előzményeit az 1875. évi akadémiai bizottságig, amelynek Arany László is tagja volt. Részletesen lehet olvasni a bizottság működéséről, valamint Arany László törvényjavaslatáról és annak recepciójáról.

Balogh Piroska tanulmánya két részből áll, egyfelől kronologikus eseménytörténet, másfelől Arany László szereplehetőségeit foglalja össze. Rögzíti a megválasztás szavazatarányait, rendszeres jelenlétét az osztály- és összüléseken. Felsorolja feladatait, amelyek évenként változtak, de egy-egy visszatért közülük: drámabírálat, felügyelőbizottsági tagság, felolvasás. Tagja volt az írói tulajdon tárgyában elrendelt bizottságnak, többször beválasztották az Irodalomtörténeti Bizottság tagjának, apjával képviselte az Akadémiát a Petőfi-szobor avatásán, majd szerepet kapott a Deákmauzólem feliratának megállapításában. Ugyancsak személyiségjellemző adalék, hogy az Akadémiai Nagydíjat, amelyet apja hátrahagyott verseinek kiadásáért kapott, felajánlotta az Akadémia hivatalnokainak.

Az utolsó tanulmány tulajdonképpen szövegközlés, Arany László válogatott levelei, átfogó bevezetővel, Gulyás Judit munkája. A magánlevelezések egyik fő erénye, hogy bennük a levélíró és a címzett kapcsolatán túl az üzenetek és a válaszok világán belül mindkét fél másképp mutatja meg magát, mint a valamilyen célra készült egyéb műfajokban. A levélírás erős bensőségeséget valósíthat meg abban az értelemben, hogy a leglíraibb versél is személyesebb lehet, és a műalkotásokkal szemben azonnal visszacsatolja a válaszokban a recepciót. A személyesség természetesen mindig a levél korának konvenciói szerinti intimitás, de a keletkezés korának más műfajaihoz képest

mindig közvetlenebb. Ez az egyik oka annak, hogy az utódok, a jogörökösök, a szövegközlők nem ritkán szükségesnek érzik, hogy a szerző – valójában mindig a saját kapcsolataik, jelentőségük stb. – érdekében cenzúrázzák a veszélyes címmel vagy tartalommal rendelkező levélszövegeket, amíg megtehetik; sőt sok esetben inkább a szövegközlés iránti tárgyilagosságuk és távolságtartásuk a ritka. A levelek közlési nehézségeihez persze hozzájárulhat a véletlen is, ami a fennmaradt levelek számában mutatkozik meg a legjobban – amint erről Gulyás Judit tanulmányában részletesen beszámol. Írása három részből áll. Az első bemutatja Arany László ma ismert leveleit, a második feleségének, Szalay Gizellának a leveleit, illetve a harmadik rész néhány érdekes Arany László-levél teljes szövegű közléséből áll. Eközben többek között szót ejt a lelőhelyekről, a datálási nehézségekről, amelyek állandó kísérői a levelezéseknek, illetve egy fontos kérdésről, amely legtöbbször a családi, rokoni, illetve szerelmi levelezések kísérője, azaz a nyilvánosságról. Utóbbit a kiadás idejének viszonyai befolyásolják elsősorban, de a levélíró – ha rendelkezik erről –, és főleg az utódok, családtagok, jogörökösök szintén megszabhatják, vélt vagy valódi érdekeikre hivatkozva, ahogy már volt róla szó. Szalay Gizella személyiségével kapcsolatban pedig egy érdekes probléma merül fel. Németh G. Béla ugyanis a maga szókimondásában férj és feleség összhangjában Szalay Gizella leveleire alapozva inkompatibilitást fedez fel, amelyet Arany László elkomorulása egyik okaként nevez meg. Gulyás Judit ezzel kapcsolatban joggal veti fel, hogy az (általában férfi) irodalomtörténészek könnyen ítélik el és megköltők-írók házasságát, felfedezve a résztvevők személyiségi hibáit. Valóban, például Szendrey Júlia vagy Boncza Berta igazságtalan és elfogult vélemények alapján látszott néha negatívabbnak, mint az a valóságban lehetett, illetve a róluk alkotott kép csak a férfi szempontjaiból éles, a nőéből elhomályosult. Mindez igaz, és ehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy a magyar irodalomtörténeti gondolkodás a közelmúltban is inkább a tekintélytisztelő, férfiközpontú szemlélet egyoldalúságában szemlélte a hölgyeket – nemkülönben a színésznőket, szerkesztőnőket, újságírókat és a szépirodalom más női művelőit. Ámde éppen az az ovális keretben látható fénykép, amely – igaz, a fényképezőgép kamerája előtt – de mégis egy kacér nézésű hölgyet mutat – nem baj, hogy az! –, és amelynek érdemes összehasonlítani pillantását a szemben lévő kép csupán figyelő, érdeklődő pillantásával – mégis mintha valami alapját adná Németh G. Béla véleményének.

Buda Attila